TARTU RIIKLIK ÜLIKOOL
NSV LIIDU AJALOO KATEEDER

EESTI ÜLIÕPILASTE SELTSI
„ÜHENDUS" TEGEVUS
AASTAIL 1906-1940

DIPLOMITÖÖ

TRÜ võistlustööde komisjoni otsusega 24. juunil
1973 a. on määratud käesolevale tööle
Iauhind
T. Sirasro TRÜ Teaduslik sekretär

MAIE SARAPUU

JUHENDAJA:
DOTS. L. ERINGSON

TARTU 1973

SISSEJUHATUS

Käesoleva tööga on püütud võimalust mööda süstematiseerida neid sündmusi ja nähtusi, mis iseloomustavad Eesti üliõpilaste Seltsi „Ühendus" tegevust alates tema loomisest sajandi algul kuni kodanliku diktatuuri lõppaastateni Eestis, s.o. aastail 1906-1940. Töö eesmärgiks on anda enam-vähem süstemaatiline ülevaade seltsi ajaloost, pöörates erilist tähelepanu maailmavaatelisele võitlusele.

Enne „Ühenduse" ajaloo kohta pole eesti nõukogude ajaloolaste sulest ilmunud erimärkusi, ometi väärib see üliõpilasselts tähelepanu. Üksikute fragmentaarsete teadete põhjal seltsi ajaloost on ühelt poolt võimalik arvamuse tekkimine, et „Ühendus" oli puht-sotsiik üliõpilasselts, teiselt poolt liiga suure täielikkuse omistamine seltsi paremparoolsetele ja radikaalsetele elementidele. Oleme arvamusel, et seltsi kogu eksisteerimisajal oli temas 2 suunda: paremtiib, kes propageeris materialistlikku ja marksistlikku maailmavaadet, ja paremtiib, peamiselt reformistlikku sotsialismi poolehoidjatest koosnev-

nähnuitus. Selle seisukoha kinnituseks olgu ka allpärgneo käsitlus. Käesolevas töös kasutatavatel faktidel moodustavad vaid ühe osa „ühenduse" ajaloost, maailmavaateline võitlus seltsis oli oma iseloomult palju sügavam, aga ka vastuolulisem, (eriti 30-ndatel aastatel), kui kasutatud materjalid seda lubavad näidata.

Allikmaterjal, mida autor sai töö kirjutamisel kasutada, oli küllaltki napp, ja seda eriti kodanliku diktatuuri aastate kohta. Kasutada olevad materjalid jagunevad arhiivimaterjaliks, trükisteks ja endiste ühenduslaste mälestusteks. Arhiivimaterjalidest on kasutatud peamiselt ENSV RAKA vastavaid fonde, põhiliselt kuni 1917 aastani. Kodanliku diktatuuri perioodil kirjutatud artiklite autoriteks on peamiselt paremsoolsed ühenduslased (J. Jaus, A. Palvadre, J. Vain jt.)[1] Nende artiklitesse on suhtestatud kriitiliselt, samuti nagu 1970 a. Rootsis ühenduslaste-emigrantide poolt väljaantud jubelialbumisse.[2] Kasutatud on ka nõukogude ajalooliste ja kirjandusloolaste seisukohti „ühenduse" ajaloost.

„Töö" koosneb neljast peatükist. Esimeses peatükis on autor püüdnud anda ülevaate „ühenduse" asutamisest, teises peatükis „ühenduse" tegevusest aas-

---

1 J. Jaus, Materjale EÜS „ühenduse" ajaloost (1906-1926), „Üliõpilasleht", 1926, N°11.
A. Palvadre, „ühenduse" asutaja äärmärkused, EÜS „ühendus" 1906-1931, Trt., 1931.
J. Vain, EÜS „ühendus", Teine osa ühiskondlikku mõtte arenemisel Eestis, „Olion", 1931, N°12.

2 Mälestuskilde Eesti üliõpilaste Seltsist „ühendus" 1906-1970, Uppsala, 1970.

tail 1907 - 1917. Nende peatükkide kirjutamisel oli materjali piisavalt, sest autor sai kasutada ka ENSV RAKA-s asuvaid arhiivimaterjale „Ühenduse" ajaloo kohta. Ajajärgu meleolu aitasid tabada ühenduslase Aleksander Rüngeli mälestused.

III peatükk käsitleb „Ühenduse" ajaloos kodanliku diktatuuri perioodil ja koosneb kahest alapeatükist. Selle peatüki kirjutamisel oli autoril suuri raskusi materjali hankimisega. Suurt abi osutasid III peatüki, eriti selle 1. alapeatüki kirjutamisel endiste ühenduslaste mälestused (H. Saar, A. Selge, H. Johani, B. Labi, V. Kruus, L. Ellison jt.) Kasutame juhust, et kõiki neid seltsimehi tänada osutatud abi ja vastutulelikkuse eest. Peatükk ei pretendeeri „Ühenduse" ajaloo lõplikule käsitlusele kodanliku diktatuuri perioodil, kuid loodame, et seltsi tegevuse põhisuunad ja selle hinnang on siiski suudetud kindlaks määrata.

IV peatükis püüdsime näidata endiste ühenduslaste progressiivsema osa aktiivset tegevust sotsialistliku revolutsiooni läbiviimisel ja sotsialismi ülesehitamisel Eestis.

Eesti üliõpilaste Seltsi „Ühendus" ajaloo väänib edasist uurimistööd nõukogude ajaloolaste poolt.

I PEATÜKK

EESTI ÜLIÕPILASTE SELTSI „ÜHENDUS" ASUTAMINE

XX sajandi algul küpses Venemaal rodaulik-demokraatlik rahvarevolutsioon. Revolutsiooni põhjused kasvasid välja Venemaa imperialismiajastu majandusliknst ja poliitilisest arengust. Vene imperialism oli tihedalt seotud feodaal-päriisorjuslike igandite-ga: tsaristlik isevalitsus, mõisnike maavaldus, aadliprivileegid jne. Feodalismi igandid pidurdasid tootliku jõudude arengut, kultuuri ja teaduse progressi.

Kõigi Venemaa rahvaste ühised huvid nõudsid tsaari isevalitsuse kukutamist, demokraatlikku ühiskondlikku ja riigikorda. Selle saavutamine oli võimalik ainult rodaulik-demokraatliku revolutsiooni abil, mille eeldused valmisid eranditult teatava klassivõitluse ohkkonnas XIX saj. lõpul – XX saj. algul.

üldrahvuslikust võitlusest tsarismi vägivalla ning rõhumise vastu võtsid osa ka kõrgemate õppeasutuste, sealhulgas ka Tartu ülikooli progressiivsed jõud (peamiselt üliõpilased)

Klassivõitluse teravnemine, proletariaadi revolutsioonilise liikumise aktiviseerumine ning üliõpilaste progressiivse osa ühinemine sellega avaldas mõju ka õppejõudude poliitilistele vaadetele. Reaktsioonilise leeri kõrvale, kes toetas tsarismi repressioonide poliitikat, tekkis liberaalne leer, kuhu kuulus suurem osa õppejõude. Liberaalid taotlesid ülikooli autonoomia taastamist, mis likvideeriti 1884 a. ülikooli uue põhimäärusega.

XX sajandi algul toimusid suured muutused ka üliõpilaste rahvuslikus ja sotsiaalses koosseisus, mida põhjustas suures osas ülikoolireform 80-ndate aastate keskel ja ülemineku vene õppekeelele. Kiiresti kasvas vene rahvusest üliõpilaste arv, eriti pärast seda, kui Tartu ülikooli kõigisse teaduskondadesse peale usuteaduskonna lubati vastu võtta I järgu vaimulike seminaride õpilasi.[1] Tartu ülikool oli paljurahvuseline õppeasutus: siin õppis ka läti lasi, leedukaid, poolakaid, rohkesti Kaukaasia rahvaste esindajaid. Pidevalt kasvas ka eesti üliõpilaste arv, ulatudes XX saj. algul 100-120-ni.

Enamiku üliõpilaste materiaalne olukord oli

---

[1] Личный состав Имп. Юрьевского Университета, Юрьев, 1895–1904.

väga raske. Õppemaks, honorar õppejõndudele ja eri-maks laboratooriumide kasutamise ja kliinikute kasutamise eest ulatus 70 rublani semestris, stipendiumi aga maksti ainult 120-130 üliõpilasele.[2]

Üliõpilastel puudusid igasugused poliitilised õigused. Oli keelatud poliitilise iseloomuga ning ülegaalsetest organisatsioonidest osavõtt, üldkoosolekute pidamine, kollektiivsete taotluste esitamine, jne. Ainult reaktsiooniliselt meelestatud saksa korporatsioonid võisid vabalt tegutseda, sest nii taotas ülikooli administratsioon võitluses revolutsioonilise meelolude vastu üliõpilaskonna seas. Ülikoolis valvas üliõpilaste tegevust un. üliõpilaste inspektsioon, välja spool sandarmeeria.

Progressiivset üliõpilaskonda, kes oli ilma poliitilisi õigusteta ja kannatas majanduslikke raskusi, tõmbas kaasa laiaulatuslik tööliisliikumine. Reaktsioonilistele saksa korporatsioonide kõrvale tekkisid esimesed üliõpilaste marksistlikud ringid. Esimadlikud üliõpilased tutvusid teadusliku kommunismiga, leides siit aimuõiged vastused teda huvitavatele küsimustele. 1880-ndate aastate lõpul ja 1890-ndate aastate algul tekkisid ülikoolis esimesed marksistlikud ringid, neist ühe juhiks oli õigusteaduskonna üliõpilane V. Šantser[3], veendunud bolševik, kes

---

[2] L. Эрмансон, Из истории Тартуского университета в конце XIX и начале XX вв., TRÜ Toimetised, ENSV ajaloo küsimusi, II, Tlt., 1961, lk. 211.

[3] В.М., Дерптская группа марксистов 1894-1896 гг. и Шанцер, „Пролетарская революция", 1923, № 14, стр. 567-600.

võtlis 1905 a. osa detsembrirõõstõõsust Moskvas. Ringide eesmärgiks oli marksistlike ideede levitamine üliõpilaskonnas. Marxi ja Engelsi teoste lugemise ning diskussioonide teel. Revolutsioonilis-te ja sotsiaaldemokraatlike ideede aktiivsemateks levitajateks olid vene üliõpilased. Paljud nendest olid poliitilise tegevuse pärast teistest üliõpilaskondadest välja visatud, omasid propagandistlikõõ kogemusi ja kindlat maailmavaadet. Nende algatusel hakati ka teadustikke seltse ja ühinguid kasutama refereatide pidamiseks, sotsiaaldemokraatliku kirjandusega tutvumiseks, teiste õppeasutustega sidepidamiseks. Üks propagandistidest oli V. I. Lenini vend Dmitri Uljanov. Seltsidest tegutsesid aktiivsemalt Vene Üliõpilaste Selts[4] ja Üliõpilaste-asutiteadlaste Selts.

1890-ndate aastate lõpul hakkas marksismist huvitatuna ka nida eesti üliõpilasi: R. Aavakivi, A. Alver, J. Saro, J. V. Veski, J. L. Jüngens[5], E. Sõrmus[6]. Nad tegid kaastööd populaarteaduslikule almanahhile „Kõnu ja teadus", ajakirjale „Rahva Kõbuleht". Nende tegevus oli progressiivne, sest nad levitasid materialistlikku maailmavaadet, võitlesid

---

4 VÜS asutati 1882 a. ühendas radikaalsemat osa üliõpilaskonnast, peamiselt vene üliõpilasi. Kogu sotsiaaldemokraatliku kirjandust, propageeris üliõpilaste ja töölisteühulgas marksismi ja internatsionalismi ideid.

5 M. Martna, Mõningaid jooni Tartu vaimsest elust sajandivahetusel, EÜS „Ühendus" 1906–1931, Trt, 1931, lk. 19.

6 E. Sõrmus (1878–1940) – hilisem tuntud eesti viiuldaja ja revolutsionäär. 1900–02 a. õppis Tartu Ülikoolis, kust ta 1902 a. visati välja aktiivse poliitilise tegevuse pärast.

idealismi vastu, luuvitusid sotsiaalsetest küsimustest. Näiteks pidas R. Aavakivi 1896.a. oktoobris „Kaunkuse Sõbras" 2 loengut teemal „Meie maakera minevik". Ta käsitles küsimust marksistlikust seisukohast ja kritiseeris rodaulikke ideolooge.[7]

Ainsaks eesti üliõpilaste organisatsiooniks oli rodaulik-demokraatliku rahvusliku liikumise kõrgpunktil asutatud Eesti Üliõpilaste Selts (EÜS) EÜS-il oli suuri saavutusi rahvuskultuurilisel alal, mida tema näiline apoliitilisus ja tugev korporantlik kalbak tegid ta vastuvõtmatuks demokraatlikumale osale eesti üliõpilaskonnast. XIX saj. lõpul olid eesti ühiskonnas toimunud suured sotsiaalsed muutused, see avaldus ka üliõpilaskonnas. Opositsioon EÜS-is valitsevate kommete ja vaimu vastu kasvas eesti üliõpilaskonnas, kes oli pärit linna ja maa väikekodaulse, keskmiktalupoegade ja külakehorinute hulgast.[8]

Nimetatud opositsiooni kuulnvad üliõpilased olid juba 1893.a. koondunud ühisesse gruppi.[9] Demokraatliku vaadetega üliõpilaste hulgas leidus aga ka ühisemaid rodaulse ideolooge, nagu J. Jaakson ja K. Päts. „Grupi radikaalsust vähendas eelkõige see, et tema ideelisseks juhiks oli J. Jaakson.

---

7 Eesti NSV ajalugu, II kd., Tln., 1963, lk. 346.

8 L. Jõgiste, Tartuski ülikool 1905. aasta revolutsiooni ajal. TRÜ Toimetised, Eesti NSV ajaloo küsimusi, IV, Trt., 1965, lk. 112.

9 J. Vain, EÜS „Lühendus". Tema osa ühiskondlikus mõtte arendamisel Eestis, „Olion", № 12, 1931, lk. 500-501.

J. Jaaksoni nime järgi hakati gruppi nimetama „Jaksoomiaks." [10] „Jaaksoulaste" ühiseks ülesandeks oli võidelda kõrgemate klasside eesõiguste vastu. Et aga grupi koosseis oli ebaühtlane, mõisteti selle võitluse all ainult rahva kultuuritaseme tõstmist. Rahvakoosolekuil püüti teistele anda edasi seda, mida ise õpiti ülikoolis. Võrreldes ÕÜS-i tegevusega oli süsteem ka positiivseid — ei seistud kitsal luteriusu alusel nagu ÕÜS-is. Ilmselt tuginesselline otsus gruppi ennekuivate ateistlike vaadetega üliõpilaste mõjul (A. Alver, R. Aavakivi) Erinevalt ÕÜS-ist käidi läbi vasakpoolse Vene üliõpilaste Seltsiga ja tolleaegsete pahempoolsete tegelastega, nagu M. Martna [11], Ed. Vilde.

Võitlus kõrgemate klasside eesõiguste vastu taandus kultuurharidusliikmeks tööks — „Vanemuises" ja „Kanskuse Sõbras" korraldati „küsimiste - kostmiste" õhtuid, kus mõni jaaksoulane pidas rahvale ettekandeid oma töö ja vastas küsimustele." [12] Kahtlemata oli see positiivne ürituse ja aitas tõsta eesti rahvakultuuritaset, kuid püstitatud eesmärke sellega ei realiseeritud (võitlus kõrgemate klasside eesõiguste vastu)

---

10 A. Palvadre, Mälestusi ÕÜS „Ühenduse" algaastaist, „Üliõpilaslehe", 1926, N°11, lk. 191.

11 M. Martna, hiljem „Ühenduse" ennevilistlane, reformistliku sotsialismi liidrid Eestis.

12 J. Jaakson, Mälestusi üliõpilasajast, ÕÜS „Ühendus" 1906-1931, Tart, 1931, lk. 11.

Teataval määral võtsid jaaksoolased hiljem osa „Ühenduse" asutamisest ja tegevusest. „Ühenduse" vilistlaskogu asutamise põhikirjale kirjutasid alla J. Jaakson ja J.-d. Jürgens, ka A. Alver ja M. Martna nimed leiame „Ühenduse" nimekirjades.[13]

Opositsiooni häälekandjateks olid sajandi algul „Olevik", „Hommik", hiljem „Uudised." Nendes ajalehtedes avaldati ka sotsiaalseid probleeme, suhtuti teravamalt baltisaadlisse ja tsarismi ees lipitsemist oli vähem. Ka mainetatud ajalehtede lugemine ja neile kaastöö tegemine avaldas mõju demokraatlikult meelestatud eesti üliõpilaskonnale.

Poliitilise silmaringi laienedes alustasid paljud eesti üliõpilased (Gy. Ast, K. Ast, K. Ruga *ja jt.) propaganda tegemist keskkooliõpilaste hulgas. Juba 1903a. Tartus organiseeriti VSDTP Tartu rühm, astusid ka mitmed eesti üliõpilased sinna: Gy. Ast. ja A. Keskküla üliõpilastest ja K. Ruga Veterinaariainstituudist. Hiljemalt „Ühenduse" asutajaliest astus mainetatud gruppi ka läti üliõpilane J. Aholtin[14], kes oli järjekindel bolševik. Osa eesti üliõpilasi, kes kuulusid VSDTP Tartu gruppi, olid föderalistlike vaadetega ja rajasid 1905a. Eesti Sotsiaaldemokraatliku Töölispartei (P. Speek, Gy. Ast., L. Ibrus) ESDTP oli oma iseloomult föderalistlik, kalduti mat-

---

[13] ENSV RAKA, f. 402, nim. 7, s.-ü 601, l. 3-29.

* K. Ruga oli hiljem „Ühenduse" liige.

[14] L. Эрмилфон, Тартуский университет в 1905 году, TRÜ Toimetised, N°56, Trt, 1957, lk. 9.

-sionalismi, eitati leninlikku demokraatliku tsentralismi põhimõtet, selvastatud ülestõusu vajadust.[15]

1903a. tegid progressiivsemad Veterinaaria-instituudi üliõpilased katse asutada radikaalset eesti üliõpilaste seltsi. Ühes uue seltsi loomise initsiaatoriks oli A. Arras (stud. vet.), kes 1903a. kevadel oli lõpetanud Tartu Reaalkooli ja astunud Tartu Veterinaariainstituuti. Uus selts pidi olema eestimeelne, vaba korporatsioonide kombeist ning vaimust ja põhineme demokraatlikule maailmavaatele. Seltsi nimeks otsustati A. Olti ettepanekul võtta EÜS „Aquilonia", mis pidi ühtlasi olema seltsi vaimseks sümboliks (aquilonia ld.k. põhjatuul) 20. sept. 1903a. esitati palve EÜS „Aquilonia" asutamiseks instituudi direktorile Rungaschile. Põhikirjale olid alla kirjutanud: M. Liias, A. Olt, J. Pebsen, K. Ruga, E. Aint, J. Kotkas, J. Aboltin, B. Blaschewitz[16] ja R. Holberg. Põhikirja ei kinnitatud ja selts lõppes salajaste koosviibimistega. Seltsi ülesandeks oli ühiskonnateadustega tutvumine ja tööta-vate kihtide hulgas haridustöö tegemine. Võrreldes „jaaksoolaste" grupiga olid kavatsetava „Aquilonia" eesmärgid laiemad, hõlmates endasse ka ühiskonnateadustega tegelemist.

XIX saj. lõpul — XX saj. algul saavutas klassi-

---

15 L. Эрикссон, Тартуский университет в 1905 году, TRÜ Toimetised, № 56, lk. 9.

16 A. Arras, Mälestuskilde EÜS „Ühenduse" organiseerimise algpäevilt, Mälestuskilde EÜS-ist „Ühendus" 1906-1970, Uppsala, 1970, lk. 7.

-võitlus Venemaal enneolematu teravuse. Kujunesid eeldused kodanlik-demokraatliku revolutsiooni puhkemiseks. Tartu ülikooli ajalugu 1905-07a. on esimese vene revolutsiooni ajaloo lahutamatuks koostisosaks. Üliõpilasliikumine ei olnud iseseisvaks jõuks revolutsioonis, vaid üldrahvaliku revolutsioonilise tõusu tulemuseks ning avaldus tihedas seoses proletariaadi võitlusega. Tartus, kus tööstus oli võrdlemisi nõrgalt arenenud, puudus tugev proletaarne tuumik, kes oleks juhtinud üliõpilasliikumist. Tartu üliõpilasliikumise aktiivsemateks organiseerijateks ja juhtijateks olid vene revolutsioonilis-demokraatlikud üliõpilased, kellega liitusid ka demokraatlikumad eesti üliõpilased. Üliõpilasliikumine Tartus, nagu mujalgi, ei olnud ühtne, sest üliõpilaskond oli tihedalt seotud ühiskonna kõigi klasside ja sotsiaalsete kihtidega, kes erinevalt suhtusid revolutsiooni.

1905a. sügisel laabusid Tartu ülikooli üliõpilased passiivsest streigist ja läksid üle aktiivse võitluse taktikale, avades ülikooli revolutsioonilisele rahvale. Tartu üliõpilaste liikumine saavutas kõrgeima punkti ülevenemaalise poliitilise streigi perioodil 1905a. oktoobris. 1905a. detsembris, mil Venemaa üliõpilaskond toetas proletariaadi relvastatud ülestõusu, ei suutnud Tartu üliõpilased seda teha. Seoses õppetöö katkestamisega oli teadlikum osa üliõpilasi Tartust lahkunud,

tugevnes menševike ja föderalistide mõju. Sõjaseisukorra kehtestamisega Balti kubermangudes algas kontrrevolutsiooni avalik pealetung.

Revolutsiooni üheks saavutuseks oli 1905 a. ülikoolidele antud autonoomia. 27. aug. 1905 a. kehtestatimus ülikoolide põhimäärus: „Временное правила об управлении высшими учебными заведениями Министерства народного просвещения." (kehtisid kuni 1917 a.)[17] Muuhulgas anti üliõpilastele koosolekute pidamise ja teaduslike ühingute loomise vabadus. Teatudes viimatinimetatud punktidele oli võimalik luua kõrgemaid õppeasutusi üliõpilasselts.

ÕÜS oli end revolutsioonipäevil kuulutanud erapooletuks, ainult teadusega tegelevaks seltsiks. Seoses ajal jätkes ÕÜS-is tegevust korporantlik kallak. ÕÜS-i näiline poliitiline erapooletus tähendas ühelt poolt tsaarivalitsuse ja teiselt poolt Tõnissoni Eduerakonna[18] toetamist. Progressiivsemad eesti üliõpilased olid aga revolutsioonist osa võtnud, neid ei rahuldanud ÕÜS-i ja „Postimehe" ringkond.

Revolutsiooni taandumise perioodil 1906-07 a. sai legaalsete üliõpilasorganisatsioonide asutamine ülikoolis üliõpilasliikumise uueks vormiks. Nii oli 1907 a.

---

17 „Правительственный Вестник", 28. VIII 1905, N° 186.

18 Eesti Rahvameelne Eduerakond — eesti kodanluse esimene poliitiline partei, asutati J. Tõnissoni algatusel Tartus 1905 a. kihlissügisel. Võttis omaks vene kadettide programmi ja täiendas seda rahvuslike nõudmistega. (taotles Eestile piiratud autonoomiat) Häälekandjaks oli „Postimees"

ülikoolis juba 38 mitmesugust teaduslikku ühingut ja maiskonda, 8 korporatsiooni; neist 24 registreeriti revolutsiooniaastail.[19]

Sellises õhkkonnas otsustas ka progressiivsem eesti üliõpilaskond rajada oma, radikaalsema eesti üliõpilaste seltsi. Ettevalmistused seltsi loomiseks algasid 1906.a. sügissemestril. Asja hingeks oli stud. vet. A. Anras, vanasem Agronoomia põhikirjale allakirjutanu.[20]

Koosolekuid oma seltsi asutamise üle peeti üksikute asjast osavõtvate üliõpilaste korteites Jaama, Kivi ja Aleksandri (Võnkogude) tänavas. Nõupidamistest võtsid osa nii ülikooli kui Veterinaariainstitutndi üliõpilased. Tolleaegsetest Veterinaariainstitutndi üliõpilastest pooldasid seltsi asutamise mõtet Kunnuk, Edun, Junnik, Liias jt. Tartu Ülikooli üliõpilastest olid neile mõttekaaslasteks A. Palvadre, T. Saamon, P. Liik, M. Taevere, R. Eliaser, J. Koemets., E. Fridolin., M. Päärman-Päämets, naisüliõpilased S. Ungerson jt. A. Estel (vabakuulajad)[21] Ka naiste vastuvõtmine ülikooli vabakuulajaiks oli revolutsiooni saavutus. Rohkem käidi koos Aleksandri tn.19 J. Zimmermanni juures, kes hiljem loovutaski oma korteri seltsile.

Üle seltsi rajamist ESÜS kõnoalk põhjendati pea-

---

19 A. Эрнитсон, ТПУ в период отступления первой русской революции (1906-07), TRÜ Toimetised, Eesti NSV ajaloo küsimusi, IV, lk. 111.

20 H. Anras, Mälestuskilde ..., Mälestuskilde ESÜS-ist „Ühendus" 1906 - 1970, lk. 8.

21 Samas, lk. 9.

-miselt poliitilisele motiividega. Ühe seltsi ümber kavatseti koondada toetajatena radikaalsema maailmavaatega hariolasi, hoolimata sellest, kas nad on ülikoolis käimud või mitte. Järelkasvu ettevalmistamiseks kavatseti luua sidemed keskkooliõpilastega.

Rajatava ülikõpilasseltsi eesmärkidena toodi välja: „Selts püüab kõikides oma liikmetes luua arusaadavat ühiskondlikkudele probleemidele ja liikmeid virgutada osa võtma ühiskondlikkudest, kultuurilistest ja majanduslikkudest eluavaldustest. Meie aateks selle töö juures on õiglusele rajatud ühiskond, kus igaüks inimene peab elama oma tööst. Olles poliitiliselt pahempoolne organisatsioon, toetatakse radikalismi nii poliitika kui teaduse, kunsti ja kirjanduse alal. Selts otsustab oma liikmeteks vastu võtter nii mees- kui naisüliõpilasi vastastikuse võrdsuse alusel."[22]

Kavatsetavad printsiibid on võrreldes ELÜS-i aluseks olnud põhimõtetega[23] suunas samammuks edasi. Eriti tähtis on luua ülikoolidele probleemide vastu ja töö tunnustamine ühiskondliku progressi aluseks. Märkimist väärib ka, et uus selts kavatseti asutada segaseltsina, ja seda ajal, mis naisüliõpilasi võeti ülikooli aimult

---

22 J. Vain, „Ühenduse" otsimisel ja loomisel, ELÜS „Ühendus" 1906-1931, Trt., 1931, lk. 6-7.

23. vt. J. Köpp, Kodumaa ülikool, Eesti Üliõpilaste Seltsi album, VII, Trt., 1902, lk. 63-66.

vabaarmulajaiteena. Viimast otsust mõjutas kindlasti ka see, et ühe üliõpilaste seltsi loomisele eelnenud nõupidamistest võtsid osa ka mõned naisüliõpilased.

Suuri vaidlusi tekitas seltsi liikmetelt nõutava poliitilise meelsuse määramine, kuna ei taheti asuda ühegi poliitilise partei platvormile. Viimaks lepiti kokku, et ühe seltsi liikmed peavad olema poliitiliselt pahempoolsemad Eduerakonnast.[24] (ESS-i liikmetest olid enamus Eduerakonna pooldajad) Liikmed pidid olema sotsialistlike kalduvustega, kuna aga peamiseks sotsialismi põhimõtteks loeti vaba ja õiglaselt tasutavat tööd, oli hilgem seltsi koosseis väga ebaühtlane.

Asutapäeva protokollist arvestatakse 1906a. II semestrist. Protokolliraamatust eelkoosolekute kohta on kadunud, säilinud on aga kassaraamat ja 1906a. II semestril on liikmemaksud tasunud 23 üliõpilast.[25]

Nimeks pandi meelt seltsile JõSapase ettepanekul lihtne, kuid sisukas sõna „**ühendus**" Taheti jääda ühendusse rahvaga, olnuks privilegeeritud klassidest ja võidelda koos rahvamassidega nende vastu. Nimetatud eesmärkide täitmist peame jälgima „ühenduse" edasist ajalugu mundes. Hariduse kandu taheti omandada vastavat tööoskust ja oma

---

[24] ENSV RAKA, f. 1771, nim. 1, s.-ü 1, l. 2.

[25] Samas, l. 2.

elu rajada tööle, mille privilegiidele. Privilegiide all mõeldi arvatavast: balti-sakslaste privilegee võrreldes maa päriselanikega — eestlastega, sest tõeliselt klassiteadlikke üliõpilasi, kes oleksid mõistnud klassivõitluse tähtsust, oli „Ühenduses" ainult üksikuid.

Ametlik tegevus algas peale põhikirja kinnitamist 1907 a. algul. Taheti kinnitada ühist põhikirja ja luua ühine selts Tartu Ülikooli ja Veterinaariainstituudi üliõpilastele, kuid valitsusvõimud ei lubanud seda. Nii registreeriti üheaegselt 2 üliõpilaste seltsi „Ühendus" — üks ülikooli ja teine Veterinaariainstituudi juures. Tegutseti siiski ühe seltsina.

Põhikirja, mis esitati ülikoolivalitsusele kinnitamiseks, ei soovitud muidugi kirja panna neid põhimõtteid, mida arutati ettevalmistavatel koosolekutel. Välja jäid ühiskondliku aktiivsuse virgutamine, radikaalsuse toetamine poliitikas, teaduses, kirjanduses ja kunstis, töö ühiskondliku väärtuse rõhutamine, segaseltsi põhimõte. Neade eesmärkide kirjapanemul poleks seltsi kinnitatud ülikoolivalitsusele kinnitamiseks esitatud põhikirjas nägüteti, et Eesti Üliõpilaste Seltsi „Ühendus" eesmärgiks on „kaasa aidata oma liikmete vaimsele arengule, propageerida nende majanduslikku olukorda ja pakkuda mõistlikku meelelahutust."[26] Selle eesmärgi saa-

---

[26] ENSV RAKA, f. 402, nim. 7, s.-ü 601, l. 1.

ruutamiseks pidi selts korraldama referaatõhtuid, peoõhtuid (sisustades neid muusika, laulu, tantsu või kirjandusplaadidega), sisustama raamatukogu ja lugemissaali. Rahalisi vahendeid selleks pidi selts hankima liikmemaksudest (2 rbl. semestris), eraisikute annetustest; etendustelt, kontsertidelt, ballidelt, näitusmüünidest saadud sissetulekutest.[27]

Seltsiliikmete hulgas eristati tegevliikmeid, liikmekandidaate ja alalisi külalisi (посетителей состав) Alaliste külaliste all mõisteti esialgu demokraatlikke hoiakuga, kes seltsile kaasa tundsid, hiljem Tartust lahkunud tegevliikmeid.

Ametlikus põhikirjas §5 järgi võisid seltsi liikmeteks olla kõik Tartu ülikooli üliõpilased[28], tegelikult see aga nii ei olnud. Nagu mäletame, pidid seltsiliikmed olema pahemal pool Schumanni ja „sotsialistlike kalduvustega", mida küll väga mitmeti mõisteti.

Seltsi astuda soovijad pidid esitama suulise või kirjaliku avalduse seltsi juhatusele koos soovitusega seltsi ühelt tegevliikmelt. Liikmekandidaadi nimi pidi üles riputatama seltsi ruumides, ja nii kindla aja möödudes keegi ei nõudnud häältelugemist loeti ta (liikmekandidaat) seltsi vastuvõetuks.[29] Liikmekandidaatidel olid samad õigused mis tegevliik-

---

[27] ENSV RAKA, f. 402, nim. 7, s.-ü 601, l. 1

[28] Samas, l. 1.

[29] Samas, l. 1.

metel, välja arvatud häältelugemisõigus seltsi vastuvõtmise või väljaheitmise küsimuses, seltsi põhikirja muutmisel. Ka ei valitud liikmekandidaate ühiskõik millisele ametikohale seltsis.[30] Võrreldes korporatsioonide rebasedressuuriga oli "ühenduses" suhtumine liikmekandidaatidesse palju demokraatlikum.

Ka ebavääriline ja seltsi eesmärke mitte arvestava liikme suhtes kavatseti ranget joont pidada — neid võis seltsist välja heita üldkoosoleku otsusega $\frac{4}{5}$ häältearvuga (muude küsimuste otsustamiseks piisas lihtsast häältearvust. $\frac{4}{5}$ häältearvu nõudmine pidi tagama õiglase otsuse tegemise. Sama häältearvust nõuti ka põhikirja muutmise või seltsi sulgemise küsimuse otsustamisel.[31]

Seltsi juhtivateks organiteks olid üldkoosolek, juhatus ja revisjonikomisjon. Üldkoosoleku õigustest juba rääkisime, v.a. see, et üldkoosolek võis tühistada $\frac{2}{3}$ liikmete osavõtul. Enistati aasta- ja erakorralisi koosolekuid. Erakorralisi koosolekuid kutsuti kokku juhatuse, revisjonikomisjoni või vähemalt 10 liikme nõudmisel.[32]

Juhatus koosnes 5 liikmest: esimees, abiesimees, kassapidaja, sekretär ja teine abi. Valimistel pidi igale kohale esitama vähemalt 3 kandidaati.

---

30 ENSV RAKA, f. 402, nim. 7, s.-ü 601, l. 1

31 Samas.

32 Samas.

Juhatuse liikmeid valiti üheks aastaks kinnisel hääletamisel. Juhatuse koosolekut võis läbi viia, kui kohal oli vähemalt 3 liiget, neude hulgas tingimata kas esimees või abiesimees. Juhatuse kohustuseks oli üldkoosolekute otsuste täitmine ja seltsi jooksva elu juhtimine.[33] Revisjonikomisjon valiti samuti üheks aastaks, sinna pidi kuuluma vähemalt 3 liiget.

Põhikiri, mis esitati üliõpilasvalitsusele kinnitamiseks, valgustas peamiselt praktilisi seltsielu puudutavaid küsimusi: liikmeks vastuvõtmine, liikmete õigused ja kohustused, seltsi juhtimine, üldkoosolekute pidamine. Sisu ei tohtinud kuidagi kõlatada midagi vaidlustest poliitilise platvormi ümber ja radikaalsuse nõudest. Sellisel kujul, nagu põhikiri esitati, kinnitas üliõpilasvalitsus 16. veebruaril 1907.a.[34]

Ühes Eesti üliõpilaste Seltsi „Ühendus" oli ametlikku tunnustust leidnud, mitte tuli asuda püstitatud eesmärkide täitmisele. Üliõpilasvalitsuse ja Veterinaarinstituudi „Ühendus"-ed tegutsesid koos stud. vet. August Amase[35] juhtimisel, kuigi üliõpilasvalitsuse „Ühenduse" ametlikuks esimeheks oli Paul Samon[36] üliõpilasvalitsuse „Ühenduse" põhikirjale allakirjutajad olid

---

33 ENSV RAKA, f. 402, nim. 7, s.-ü 601, l. 2.

34 Samas, l. 3.

35 A. Amas lõpetas 1907.a. õpingud ja oli kaua aastaid Eestist eemal, sest Riia kubermanger Zvjagintsev ei andnud talle „poliitilise usaduse" tunnistust.

36 ENSV RAKA, f. 402, nim. 7, s.-ü 601, l. 3.

põhiliselt noored üliõpilased, sest vanemad üliõpilased, kes olid osa võtnud nn seltsi asutamise katsetest, olid vahepeal kas ülikooli lõpetanud või 1905.a. sündmuste mõjul Tartust lahkunud. Põhikirjale kirjutasid ülikoolist alla: F. Kull (jur.), A. Amon (med.), P. Naris (med.), M. Püümann (med.), J. Moks (jur.), A. Paloadre (jur.), H. Soots (jur.), V. Kappo (jur.), P. Samon (hist.), Al. Bogdanov[37] (med.) Tegelikult oli „Ühenduse" liikmete arv suurem — üle kahekümne, sest siia hulka polnud arvestatud Veterinaariainstituudi üliõpilasi ja naisüliõpilasi-vabakuulajaid.

Nn üliõpilasseltsi loomist märgiti ära kõigis eestikeelsetes ajalehtedes. Näiteks kirjutas „Valgus": „Tartu veterinär-instituudi üliõpilastel on omale Eesti selts „Ühendus" asutatud ... „Ühendus" pole mitte ainult veterinäride oma, sest ka üliõpilased ja vilistlased võivad tema liikmed olla, ja kui ma ei eksi, ka naaberaegna üliõpilased."[38]

„Postimehe" ringkond ei piirdu aga mitte eesti üliõpilasorganisatsioonide asutamist hea, millest sellepärast, et „Postimees" oli tihedates sidemetes EÜS-iga. Peatselt pärast „Ühenduse" asutamist kinnitati ka esimene eesti üliõpilaskorporatsioon

---

37 ENSV RAKA, f. 402, nim. 7, s.-ü 601, l. 2.

38 „Valgus", 1906, nr. 126.

„Fraternitas Estica"[39] Sel puhul kirjutas „Postimees": „Astjata eraldumispüüded on väikeste juures tagurlikud ja paneksivad rahvaelu kängu ... Kui mitte Eesti õppiv noorsugu ülikoolis ühelt poolt sotsiaaldemokraatliku känemeelsuse, teiselt poolt osakondade e. korporatsioonide kaudu tagurluse juurde juhitakse, on edaspidi võimatu meie rahvuslikku kultuuri arendada."[40]
Sotsiaaldemokraatliku känumeelsuse all mõeldi ilmselt „lähenduse" ringkonda. Tegelik elu näitas siiski, et mitte üliõpilasorganisatsioonide asutamine ei põhjustanud eesti kultuuri langust.
Üle kümne aasta kestnud püüdlusi rajada EÜS-i kõrvale uus, radikaalsem eesti üliõpilaste selts, oli lõpuks 1905-07.a. revolutsioonisündmuste mõjul kroonimud edu. Seda sündmust võtlis enamus eesti progressiivsemat haritlaskonda rõõmsate ootustega vastu.

---

39 „Fraternitas Estica" kinnitati 1907.a. aprillis, algusest peale natsionalistliku ja reaktsioonilise ilmega korporatsioon

40 Kuidas eraldusepüüded mõjuksid, „Postimees", 1907, nr. 28.

II PEATÜKK

EESTI ÜLIÕPILASTE SELTSI „ÜHENDUS" TEGEVUS AASTAIL 1907-1917

Vastasutatud Eesti Üliõpilaste Selts „Ühendus" võis alustada oma ametlikku tegevust, hakata ellu viima seltsi ette püstitatud eesmärke. Nagu põhikirjas mängitud, toimus seltsi tegevus kõne- ja peoõhtute, üldkoosolekute korraldamise, raamatukogu ja lugemislaua seadmise täie all. Kogu oma eksisteerimisajal, eriti aga peale loomist, oli „Ühendusel" majanduslikke raskusi. Palju jõudu võttis esimestel aastatel peidude korraldamine sissetulekut hankimiseks ja korteriküsimuse lahendamine. Esimene korter oli Aleksandri tn. 19 liikme Alexander Zimmermanni endises korteris. Kuna seltsi liikmeteks olid peamiselt vähevarad üliõpilased, oli liikmemaks väike (2 rbl. semestris)[1] 1907.a. arutati küsimust liikmemaksu tõstmisest, sest tekkis raskusi korteriüüri tasumisega. Liikmemaks

---

1 ENSV RAKA, f. 402, nim. 7, s.-ü 601, l. 1.

jäi siiski samaks.[2] Kõigist majandusliikest raskustest hoolimata ei soikunud aga vaimne elu seltsis.

Seltsi jõhatus pöördus kohe üleskutsetega vanemate pahempoolsete tegelaste poole, kutsudes neid seltsi toetajaiks-liikmeiks. Kõigepealt saadeti kutsed endistele „Jaksoonia" ja „Ajamiloonia" liikmetele ja ESÜS pahempoolsematele vilistlastele. Väljaspoole akadeemilist peret saadeti kutsed M. Martnale, Ed. Vildele, P. Speek'ile, Hans Kaipmannile.[3] Sellel üleskutsel põlnud loodetud tagajärgi. Osa kaitlasi oli maapaog ja ei saanud üleskutset kätte, teine osa suhtus nende üliõpilaste seltsi umbusklikult. Ainult need, kes ka ise üliõpilastena olid proovinud ESÜS-i kõnvale teist eesti üliõpilaste seltsi luua, teatasid oma toetusest: J. Jaakson, J.d. Jüngens, A. Ott, R. Allmann.[4]

Väga huvitav on tutvuda seltsi liikmeskonnaga. Liikmete arv aastail 1907–1916 oli üsna stabiilne, kõikudes 20–29 vahel. Kõige vähem liikmeid oli 1913 a. I semestril – 20 liiget. Kõige suurem oli liikmete arv 1909 a. II semestril – 29[5] 1913 a., mil liikmeid oli vähem, oli ka seltsielu

---

2 ENSV RAKA, f. 1771, nim. 1, s.-ü 2, l. 1-2.

3 A. Palvadre, Mälestusi ..., „Üliõpilasleht", 1926, N°11, lk. 192.

4 Sealsamas, lk. 192.

5 ENSV RAKA, f. 402, nim. 7, s.-ü 601, l. 3-29.

sõkumud. Ilmselt olid need kaks näitust omavahel seotud. Eriala de järgi vaadates oli kõige rohkem juriste ja meedikuid:[6]

stud. med.	39,7%
stud. jur.	22,3%
stud. math.	14,2%
stud. ser. nat.	11,9%
stud. chem.	6,3%
stud. hist.-phil.	3,6%
stud. agr.	2%

Õpilaste osatähtsus kasvas eriti I Maailmasõja aegsel aastail, samal ajal langus 1916.a. seltsist osa vanalalade üliõpilasi. Kui huvitada seltsi liikmete sotsiaalsest päritolust, siis endise seltsi liikme Aleksander Rängeli mälestuste põhjal oli „lähenduses" rohkesti kehvemast perekondadest pärit üliõpilasi (väikekodanluse, külakeskkihi ja töölisperekondadest.)

Seltsi tegevuses etendas tähtsat osa ühtse aastatuu valitav 5-liikmeline juhatus. Aastail 1909–1916 olid juhatuse liikmeteks: A. Valdes (med.), H. Martna (jur.), S. Raudsepp (med.), V. Jõnuam (jur.), H. Vabrel (math.), V. Luik (med.), A. Reuben (ser. nat.), H. Sõber (med.), H. Jaakson (math.), R. Rägo (jur.), K. Toomingas (med.), P. Kogermann (chem), J. Keskküla (agr.), J. Vilms (med.), E. Gross (med.), J. Treial (med.),

---

6 Arvutused tehtud andmeil: ENSV RAKA, f. 402, nim. 7., s.-ü 601, l. 3-29.

R. Peets (med.)[7] Nimetatud isikuid oli korduvalt valitud juhatusse.

Juhatuse liikmete hulgas eriline koht kuulus esimehele. Kui juhatuse koosolekul hääletamisel saadi võrdne arv poolt- ja vastushääli, oli otsustavaks esimehe (või abiesimehe) hääl: „Ühenduse" esimeestena astud perioodil olid:

1907a. Paul Samon, hist.
1908a. Jüri Vilms, jur.
1909a. Johan Sapas, jur.
1910a. Albert Valdes, med.[8]
1911a. Samuel Raudsepp, med.
1912a. Hermann Jaakson, math.
1913a. Villem Jõuram, jur.
1914a. Richard Rägo, jur.
1915a. Karl Toomingas, med.
1916a. Johan Vilms, med.
Paul Kogermann, chem.
August Reeben, rus. nat.[9]

Seltsi esimeeste hulgas pole astiteaduskonna üliõpilastel enam ülekaalu võrreldes juristidega, ehkki liikmeskonnast enamuse moodustasid astiteaduskonna üliõpilased. Seltsi esimeesteks olid

---

7 ENSV RAKA, f. 402, nim. 7, s.-ü 601, l. 3-29.

8 A. Valdes (1884-1971) oli hiljem Tartu ülikooli õppejõud, professor, patoloogilise anatoomia kateedri juhataja.

9 ENSV RAKA, f. 402., nim. 7, s.-ü 601, l. 3-29.

4 õigus- ja 4 ajaloo-teaduskonna üliõpilast. Tutvudes EÜS „Ühenduse" liikmete nimekirjadega 1907-1917, tõdeb silma, et seal pole ühtki teoloogi. Nagu märkinud Aleksander Rängel, polnud enne 1917.a. „Ühenduses" teolooge seltsi demokraatliku suunitluse pärast, mille oli aga loodusteadlasi, kes propageerisid materialistlikku maailmavaadet (H. Riikoja, P. Kogermann)[10] „Ühenduse" ridades oli küll üsna palju Riia Vene Õigeusu Seminari endisi kasvandikke, kuid enamus neist oli lahkunud seminarist ateistidena. Riia seminaristidest olid „Ühenduses" K. Eduard, R. Eliaser, A. Emmemist, E. Fridolin, J. Koemets, R. Koemets, N. Kruuse, V. Laante, A. Palvadre, V. Pedoste, A. Podraitschik, J. Põllumaas, A. Rost, V. Rõžov, A. Rängel, M. Välbe jt.[11] Aleksander Rängeli mälestuste järgi 1906-07 aastal seminaris olse „neelati" poliitilisi brošüüre, Darwini ja Haeckeli teoseid.[12] Pole siis ime, et paljudest seminaristidest said ateistid ja 1905.a. revolutsioonilistest sündmustest osavõtjad.

1907.a. astus „Ühendusse" ka Jaan Seew, hilisem kaunis legne vilistlaskogu esimees, ülikooli professor ja ühingu „Humanitas" esimees. Et ta

---

10 Aleksander Rängelilt suusõnaliselt saadud andmeil.

11 B. Mäelo, Kilde „Ühendusest" ja ühenduslasist, Mälestuskilde EÜS-ist „Ühendus" 1906-1970, Uppsala, 1970, lk. 71.

12 Aleksander Rängelilt suusõnaliselt saadud andmeil.

juba varem oli koos Eduard Sõnnusega osa võtnud opositsioonilise üliõpilasrühma koosolekuist, astus ta 1907 a. kõhklematult „Ühendusse" kui „oma seltsi"[13] Varem oli ta olnud EÜS-i liikmekandidaat, kuid lahkus seoalt talle vastuvõtmatute „rebasekommete" pärast. Algavas seltsielus olid väga tähtsad kõne- ehk referaatõhtud. Sellisels kõneõhtuks valmistas üks „Ühenduse" liige ettekande kas oma teadusalalt, kirjandusest, kunstist või poliitikast. Kõnele järgnes arutlus, mis vahel kestis üsna kaua. Kõnedega esineti vabatahtlikkuse printsiibil, kohustust esineda kõnega igal seltsiliikmel polnud, küll aga peeti seda soovitavaks.

Peale 1905-07a. revolutsiooni valitses suun huvi sotsiaalsete probleemide vastu, neist kõneleti palju. Sõnades toetati radikaalset sotsialismi, kuid marksistlike seisukohtade pooldajaid oli üksikuid. (näiteks J. Aboltin) Sotsialismi tõlgendati väga erinevalt, sest „Ühenduses" oli palju 1905 a. loodud Eesti Sotsiaaldemokraatliku Töölispartei poolehoidjaid (A. Palvadre, H. Mautna, A. Reeben, J. Jaus jt.), mis asus reformistliku sotsialismi pinnal.

Esimesta kõnede hulgas, mis seltsis peeti, on märgitud 1907a. 19. sept. protocollis J. Save kõne

---

13 J. Saar, Kuidas mina sain „Ühenduse" liikmeks, EÜS „Ühendus" 1906-1931, Trt., 1931, lk. 40.

„Ilmaaaatest" jäi Kooli kõne „Eesti kirjakeelest"[14] Kahjuks ei saa kõnesid üksikasjaliknmalt iseloomustada, sest kõnede raamatusse ja protokollide raamatusse on märgitud ainult kõnede teemad.

Aastail 1907-1917 pidasid ühenduslased seltsis ja väljaspool seltsi ~150 kõnet.[15] Üle 60 kõne peeti väljaspool seltsi, kas „Kanskuse Sõbras" või „Vanemuises", et vastavalt seltsi eesmärkidele rahva kultuuritaset tõsta ja ühiskondlikust elust osa võtta. „Kanskuse Sõbraga" oli „ühendusel" eriti sõbralik vahekord, sest „ühenduse" nimmides oli alkoholi tarvitamine keelatud. 8. okt. 1907a. valiti isegi komisjon, kes „Kanskuse Sõbras" kõnesid pidi korraldama.[16] Et otsust täitma asuti, näitab see, et 1908a. I semestril peeti „Kanskuse Sõbras" 4 kõnet[17]. Teiste seltside liikmeiks ei olnud ühenduslastel lubatud olla, mnid „Kanskuse Sõber" moodustas eranditi. 21. nov. 1911a. otsustati mitte-tahtud organisatsioon kuulutada seltsiks, mille kaudu „ühendus" väljaspool tegutseb, ja soovitakse ühenduslastel selle seltsi liikmeiks astuda.[18] „Kanskuse Sõbrage" olid sidemed juba 1907a. alates, mil

---

14 ENSV RAKA, f. 1771, nim. 1, s.-ü 2, l. 1-2.
15 Sealsamas, l. 1-15.
16 ENSV RAKA, f. 1771, nim. 1, s.-ü 11, l. 2.
17 ENSV RAKA, f. 1771, nim. 1, s.-ü 2, l. 14.
18 Sealsamas, s.-ü 11, l. 6.

lepiti „Karskuse Sõbra" ja kivitööliste ja puutööliste ametiühingutega kokku, et „Ühendus" hakkab „Karskuse Sõbra" nimmides kõneõhtuid korraldama. Otsust põhjendati sellega, „et „Karskuse Sõbras" olevat töölised enamuses, kes neid toetama saavad." [19]

Ka Pärnu töölisorganisatsioonid palusid saata mõnda „Ühenduse" liiget kõnelema töölisliikumisest. Kõneõhtuid korraldati veel Valgas, Võrus, Rakveres ja Tallinnas.[20] Sellega on seletatav ka suur väljaspool seltsi peetud kõnede arv. Kõneainete valikul oli eesmärgiks teha ateistlikku selgitustööd, kasvatada võrdsustunnet ja ergutada kuulajaid organiseerumma võitluseks oma õiguste eest. Võrreldes EÜS-iga, kellel palmud mingeid sidemeid töölisorganisatsioonidega, oli „Ühenduse" katse luua sidemeid töölisorganisatsioonidega positiivne. Negatiivne oli, et töölisteharidusti edasi reformistlikku sotsialismi seisukohti.

Kuni 1910 aastani puudutasid kõnelejad mitmel korral sotsialismi ja revolutsioonilise võitlusega seotud küsimusi. Nii räägib A. Palvadre „Töölisest Eesti avalikus arenemises" ja A. Valdes „Tuntud aastad ja Eesti algupärane ilukirjandus." [21]

Nagu kokkuvõtet teeb J. Sapas 1911.a. kõne

---

19 J. Jans, Materjale EÜS „Ühenduse" ajaloost, „Üliõpilasleht", 1926, N°11, lk. 185.

20 ENSV RAKA, f. 1771, nim. 1, s.-ü 2, l. 14.

21 J. Jans, Materjale ... „Üliõpilasleht", 1926, N°11, lk. 185.

„1905.a. sündmuste analüüs."

Seltsi asutamisel ja ka hiljem vaieldi palju seltsi eesmärkide, poliitilise platvormi ja põhimõtete üle. Aastail 1906-17 kõnelesid 9 seltsimeest[22] 12 korda „ülhenduse" kui seltsi olemise mõttest. Taheti kindlaks määrata, millised ülesanded on tal haaratlaskonnas täita ja milline peaks olema ta sisemine korraldus. Nii toimus 9. veebruaril 1908.a. „Ülhenduses" vaidlusõhtu seltsi põhimõtete üle.[23] Jüri Vilms[24], tolleaegne seltsi esimees, ütles sissejuhatavas sõnavõtus, et esialgne veendumus on möödes, ajad teised ja seetõttu seltsielu hääbumud ülmselt mõtles ta 1905-07.a. revolutsioonile järgnenud reaktsiooniaastaid, mis avaldasid mõju ka üliõpilaste seltsi meeleolule) Ta teeb ettepaneku asutamisaegsed põhimõtted ellu viia. Vaidluste tulemusena otsustatakse suunduda nii seltsi-sisest kui seltsi-välist tegevust. Seltsi-sisese tegevuse eesmärgiks pidi olema liikmete kindla maailmavaate kujundamine ja nendes huvi ärataamine ühiskondliku tegevuse vastu. Seltsi-väline tegevus pidi avaldama kõnedes, mida seltsi liikmed teistes sobivates seltsides peavad, ja kirjanduse kaudu.[25] Kirjanduse

---

22 ENSV RAKA, f. 1771, nim. 1, s.-ü 2, l. 1-15.

23 Sealsamas, l. 6.

24 J. Vilms oli hiljem Tööerakonna liider, 1917-18.a. esines natsionalistlike kõnedega Venemaast lahkumise kasuks, sai surma kodusõjas 1918.a.

25 ENSV RAKA, f. 1771, nim. 1, s.-ü 2, l. 6.

all mõeldi ilmselt populaarteaduslike artiklite kirjutamist või võõrkeelsete raamatute tõlkimist ja väljaandmist.

Liikmete arvu suurendamiseks pandi 1908.a. sügisel üldkoolis ringlusse väljaõe, et „Ühenduse" ruumid on iga päev noortele sisseastujatele avatud. Järgnevatel aastatel oligi mängata seltsielu mõningast elavnemist.

Pessimismimeeleolud võtsid siiski vahel maad. Teatud pettumustunde avaldusena võiks pidada 1909.a. 11. veebruaril esitatud kõnet „Üliinimesest" ja sama aasta 9. okt. peetud Jüri Vilmsi kõnet „Inimese üksildus."[26]

Kahel korral räägiti seltsis L.Tolstoist ja tema vaadetest, pöörates erilist tähelepanu tema teoste vägivallale mittevägivallaga vastupanemisest. Oldi kangel V.I.Lenini hinnangust L.Tolstoile:

„Vastuolud Tolstoi teostes, tema vaadetes, õpetuses, kodukonnas on tõesti kajavad. Ühelt poolt geniaalne kunstnik, kes on andnud mitte ainult võrratuid teoseid vene ehk, vaid ka maailmakirjanduse esmaklassilisi teoseid. Teiselt poolt mõisnik, vaga hull Kristuses."[27] Vastuolusid Tolstoi vaadetes hindas Lenin kui protesti, mis oli suunatud sissetungiva kapitalismi, massidele laostumise ja maatajäämise vastu ja mille kutsus esile vene küla.

---

26 ENSV RAKA, f. 1771, nim. 1, s.-ü 2, l. 1-14.

27 V. I. Lenin, Leo Tolstoi kui Vene revolutsiooni peegel, Teosed, 15. kd., Tln., 1952, lk. 180.

1911-16 a. kõnede teemad olid rohkem abstraktsed. 1911 a. okt. kõneles V. Tomson „Modern inimese hingeelust" ja 1914 a. „Sentelman, snob ja dandy" 1916 a. räägiti „Ühenduses" jällegi ka sotsialismist. J. Treial kõneles „Venemaa poliitilise murrangu ühiskondlikust sisust ja tema kaudvatest jõududest." ja „Sotsialismi vaatest militarismi peale enne sõda."[28] Nende kõnede sisu pole võimalik taastada, kuid tolle aja järgsete kõnede iseloomustamiseks võime lugeda ka M. Martna kirjutisi „Vabas Sõnas". M. Martna kui reformistlik sotsialist analüüsib olukorda Sotsialistlikus Internatsionaalis I Maailmasõja päevil: „Sotsialistlikku Internatsionaali on tabanud sügav kriis — töölisliikumise juhid unustasid oma sellised põhimõtted ja loosungid end kaasa kiskuda sõjapropagandast. Aga enne sõda kinnitati mõlemalt poolt — ja väga õieti, et rahvastel üksteise vastu vaenu ei ole, et mõlemal pool püüi kapitalistid oma imperialistlikke võimupoliitikat ajades sõjale kihutavad..."[29] II Internatsionaali tegevust kritiseeris M. Martna ainult moraali seisukohalt, tema arvates ei oleks II Internatsionaali sõjavastastel väljaastumistel olnud mingeisugust praktilist tähtsust. Sotsialistide ülesanne näägi ta selles, et

---

28 ENSV RAKA, f. 1771, nim. 1., s.-ü 11, l. 2.

29 M. Martna, Sotsialistlikust Internatsionaalist, „Vaba Sõna", 1915, N° 10/11, lk. 274.

Lõhenemud II Internatsionaali muusti kindlustada ja ennesõjaaegse olukorra juurde tagasi pöörduda.

J. Jansi[30] kõnedest on huvitavamad 11. okt. 1912a. peetud „Kunst kui sotsiaalne vajadus" ja 18. okt. 1913 a. kõne „Inimese vabadus ja iluduse probleem"[31] Nendes kõnedes möönistas J. Jansi tugevasti determinism. Tema seisukohtadega saame jälgi lähemalt vastavate artiklite abil, mis ilmusid „Vabas Sõnas". Kunsti kohta kirjutas J. Jans: „Kunsti ülesanne on elu ilustada. Ta saab seda kätte vastavaid vormisid luues ja neid vormisid vastava sisuga täites."[32] J. Jans ei näe kunsti sotsiaalseid funktsioone, mägi ta ei eita sisu ja vormi ühtsust.

Palju kõnesid on seltsis pidanud H. Madisson. Tema kõnede teemad olid peamiselt filosoofilised, nagu 1915 a. peetud kõne „Kant — igavene rahu ja riigikord." Sõja ajaltes peab ka tema kõne „Sõda ja rahulised püüded."

Neile, kellel pooltes pakkuda teistele midagi uut, oli seltsi ruum ja ergas muusikaõhtud head foorumiks. Ettelugud kõned äratasid uusi mõtteid, küsimusi. Kõnedele järgnenud vaidlused parandasid

---

30 ESTP kiidetud, Eesti kod. vabariigi aegne parempoolne riigitegelane: Asutava Kogu, I ja II Riigikogu liige, Eesti Maapanga direktor 1920 a.-st.

31 J. Jans, Materjale..., ELÜS „Ühendus" 1906–1931, lk. 186.

32 J. Jans, Mõned mõtted kunsti kohta, „Vaba Sõna", 1915, № 3/4, lk. 117.

-dasid välgendamis- ja esinemisoskust.

Palpidul vaidlusõhtutel arutati õiglasema ühiskondliku struktuuri küsimusi, arvustati teravalt seisuslikke ja rahvuslikke vaheseinu. Kuid üldiselt ei suutnud ühenduslased näha klassida paratamatut antagonismi ja klassivõitlust ei pidanud nad ühiskonna edasiviivaks jõuks. Kokkuvõtteks võib märkida, et 1905-07 a. revolutsiooni järgnemad reaktsiooni süvenedes hakkas kadunma „Ühenduse" kindel sotsiaalne suunitlus, põnevõhtute päevakorda tõusid asotsiaalsed teemad. Sügavamaks kriisiajaks „Ühenduses" olid 1912-13 a., siis tõusid jällegi päevakorda sotsiaalsed küsimused. Vaatamata puudustele arendasid rohked koorekoosolekud soodsalt seltsiliikmete ühiskondlikke võimeid.

1907 a. tuli Tartusse meie kuiseun kirjaniku suurkuju A. H. Tammsaare (1878-1940). Tema sidemed „Ühendusega" vääniwad lähemat vaatlemist. Kutse hakata seltsi toetajaliikmeks oli A. H. Tammsaarele saadetud juba 1906 a. Algaja kirjanik teatas oma vastuses, et suhtub seltsi kaasatundvalt, ei taha aga ennast enne mitte millekski kohustada, kui asjaga lähemalt tutvunud on.[33] 1907 a. astuski ta Tartu Ülikooli õigusteaduskonda[34] ja puutus lähemalt kokku „Ühendusega". Kõn-

---

[33] H. Sõmisker, A. H. Tammsaare, Tln., 1962, lk. 65.

[34] H. Puhvel, A. H. Tammsaare elu ja loomingu varasem periood (1878-1922), Tln., 1966, lk. 184.

valharastuste jaoks jäi A.H. Tammsaarel väike aega, sest esinohale seadis ta õpingud ja silmaringi laiendamise. Kohe tekkis võistlus EüS-i ja „Ühenduse" vahel, sest mõlemad soovisid kirjaniku nimes näha oma tulevast seltsiliiget. J. Tõnisson oleovat püüdnud Tammsaarele selgitada, et „Ühenduse" ridades pole võimalik teha mingisugust loomingulist tööd.[35] Tammsaarele oli aga süsteemi vastuvõetavam „Ühenduses" valitsev ratsionalistlik ellusuhtumine ja nii saigi temast 1907.a. „Ühenduse" liige.[36] Siit leidis kirjanik mõttekaaslasi ja mitmed tekkinud sõprussidemed kestsid surmani. Kuna Tammsaare oli tunduvalt vanem seltsikaaslastest, siis sai temast peagi autoriteet nooremate silmis. Seltsi juhatusse Tammsaare pole kunagi kuulunud, kuigi 1909.a. soovitati teda valida juhatuse abiesimeheks. Kirjanik oli alatine külaline „Ühenduse" kõnekoosolekutel ja referaatõhtutel. Sageli võetis ta „Ühenduse" nimel ka pühkete.[37]

1910.a. seltsi astunud R. Rägo ja A. Ruben meenutasid, et Tammsaare olnud üks sõbralikumaid vestlejaid liikmekandidaatidega: ta kõnelnud alati sõbralikus toonis ja olnud noorliikmete poolt

---

35 A. Palvadre, „Ühenduse" asutajaõõnemärkmed, EüS „Ühendus" 1906-1931, Trt, 1931, lk. 43.

36 ENSV RAKA, f. 1771, nim. 1, s.-ü 113, l. 5.

37 H. Puhvel, A.H. Tammsaare ..., lk. 191.

eriti armastatud.[38] A. Palvadre kirjutab oma mälestustes: „A. H. Tammsaare armastas seltskonda, oma seltskonnas oli alati heatujuline, elav ja vaimukas vestleja, armastades eriti üllatada ootamatute paradoksidega ... Vahet teha, millal ta ironiseerides naljatab või naljatades räägib seda, mida tõeks peab, oli üsna raske. Kindel oli aga, et kui Tammsaare viibib omases seltskonnas, süs ei tasuvitsenud seda kunagi kontrollida, et seltskonnal hakkaks igav või et seltskonnal tuleks pitust puudus."[39]

Huvitav oli järgmine episood. Kord, kui Aleksander Rängel oli noor tudeng (1910–11 a. paiku), läks ta ülikõpilaspeole „Vanemuisesse." Tagumise trepi võre juures seisis rida „ülbenduse" liikmeid, nende keskel Tammsaare. Keegi küsis Tammsaarelt, kas ta müüd mõtleb ülikooli lõpetada. Kirjanik vastas: „Ei, ma eelistan jääda nälgivaks eesti kirjanikuks."[40] Ilmselt oli see peoõhtu peale Tammsaare ülikõpilasaastaid. Ette rutates võib öelda, et meie suurkirjanikul jäigi ülikooli diplom kätte saamata.

Tammsaare sõnavõtud ärataside seltsis olati suurt tähelepanu. Tammsaare on vähemalt kolmel korral esinenud referaatidega kirjanduslikel teemadel. 4. III 1908 a. tutvustas ta ilukirjanduslikke

---

[38] A. Looring, A. H. Tammsaare ülikõpilasaastad, „Looming", 1938, N° 1, lk. 54.

[39] A. Palvadre, Mälestuskilde A. H. Tammsaarest, „Päevaleht", 1940, N° 61, lk. 4.

[40] Aleksander Rängelilt suusõnaliselt saadud andmeil.

voole, 30. IX 1908a. esines ta referaadiga L. Tolstoist ja 4. IX 1909 vestles „Üliinimesest."[41] Tammsaare hindas kõrgelt L. Tolstoid nii suurt sõnameistrit. Aeg 1908-1909 oli ka Tammsaare õpingutes edukamaks ajaks.

Ülikooliõpinguteaegsed kõrval leidis Tammsaare aega ka kirjanduslikuks tegevuseks. Kõiki tema üliõpilasnovelle avaldati „Ühenduse" referaatõhtutel. 1908a. oli vaidlusõhtu „Pikkade sammude" üle. 1909a. kõneles Tammsaare „Noortest hingedest" ja 1911a. E. Kõppa teemal „Tammsaare tööd"[42] Oma töid ei olevat Tammsaare vestlustes palju puudutanud, ta olevat öelnud: „Ühenige aega ise, menige aega ise."[43]

Tammsaare võttis osa „Ühenduse" komisjonide ja toimkondade tööst. Kõige sagedamini kuulus ta raamatukogutoimkonda, kelle ülesanneteks oli raamatukogusse kirjanduse valimine. Samuti oli ta piletitoimkonnas.[44] Koosolekutel võttis kirjanik sageli sõna, esitas oma seisukohad alati kaasteid pöhjendatult.

Tammsaare lähemateks sõpradeks üliõpilasaastail olid R. Eliaser[45], A. Anvas, S. Roudsepp

---

41 H. Puhvel, A. H. Tammsaare ..., lk. 195.

42 A. Looring, A. H. Tammsaare üliõpilasaastad, „Looming", 1938, Nº 1, lk. 94.

43 Sealsamas.

44 H. Sämisker, A. H. Tammsaare, lk. 76.

45 Ruth Eliaserilt suusõnaliselt saadud andmeil

ja H. Martna. Sageli võttis ta seltsi nimides ka puhkemude, seda eriti viimasel aastal, kui seltsile osteti klaver. Videvikumudidel käidud seltsis muusitseerimas ja muusikat kuulamas. Üks agaramaid muusikahuvilasi olnud Tammsaare.[46]

Tammsaare oli ülikoolikajal huvitatud ka sotsiaalsetest probleemidest. 1908-09 a., mil „Ühenduses" esines pessimismimeelelolusid, kutsus Tammsaare ühes „seltsi vaimlist elu" tõstma ning koosolekuid huvitavamaks muutma.[47] Tema tähelepanu hoomas hoitlases näha oma aja hästi tundvat, sügavate teadmistega spetsialisti ja aktiivset ühiskonnaliiget, kellel on kindel maailmavaade.[48]

Tammsaare võttis „Ühenduse" tegevusest aktiivselt osa kuni 1911 a., mil ta, jättes poolelt ülikooli lõpueksamid, pidi tervislikel põhjustel Tartust lahkuma.[49] „Ühendus" oli aimuse selts, mille tegevusest meie suurkirjanik oma elu jooksul osa võttis. Kombestiku ja vastastikuse suhtlemise liiatsus, radikaalne ellusuhtumine ja seltsimehelikkus köitsid Tammsaaret. Ta tundis, et kuulub väliselt tagasihoidlikum, kuid tõeka ja rahvaga kontakti hoidva

---

46 H. Puhvel, A. H. Tammsaare ..., lk. 195.

47 ENSV RAKA, f. 1771, nim. 1, s.-ü 2, l. 6.

48 A. H. Tammsaare, Revideerimine, diplom, intelligents, ülikõpilased, „Päevaleht", 20. I 1920, N° 15, lk. 1-2.

49 H. Puhvel, A. H. Tammsaare ..., lk. 196.

„Ühenduse" nõudlesse.

Tammsaare Tartust lahkumisel oli „Ühendusel" juba olemas vilistlaskogu[50]. „Ühenduse" vilistlaskogu loodi 1911.a. esimeste „Ühenduse" liikmete ülikoolist lahkudes.[51] Vilistlaskogu ülesanderks oli osutada materiaalset ja moraalset abi kõigemuu haridusse taotlemisel ja teaduslikku teadusliku maailmavaate omandamisel „Ühenduse" liikmeks olevatele üliõpilastele ja vilistlastele. Seoses vilistlaskogu asutamisega paranes ka seltsi majanduslik olukord. Vilistlaskogu asutajateks olid O. Linkvist, jun., Johan Leopold Jürgens, jun., Johan Sapas, jun., Rudolf Allmann, agr., August Ott, vet., Jaan Saar, math., Karl Eduard Sööt, vet., Jüri Jaakson, jun.[52] Vilistlaskogu esimeestena olid: 1911-13.a. Jüri Jaakson
1913-18.a. Jüri Vilms

Kuna vilistlaskogu esimehed ei elanud Tartus, lasus vilistlaskogu tegelik juhtimine abiesimehe Jaan Saare õlgadel (aastail 1911-19) Demokraatliku ja ateistliku veendumusega gümnaasiumiõpetaja Jaan Saar juhtis vilistlaskogu tegevust kindlasti radikaalsemas suunas kui seda oleksid teinud rahvakaardlane Jüri Jaakson või tõsirahvakaardlane Jüri Vilms.

„Ühenduses" väideldi palju poliitiliste probleemide üle. 1911-14.a. jätkusid vaidlused poli-

---

50 Vilistlaste hulgas eristati üliõpilasvilistlasi - seltsi liikmeid, kes lahkusid Tartust ülikooli lõpetamata. A.H. Tammsaaret siiski ei loetud üliõpilasvilistlaseks.

51 J. Jans, Materjale..., „Üliõpilasleht", 1926, N°11, lk. 180.

52 Samalsamas, lk. 181.

-tilise platvormi üle, sest „Ühenduses" oli mitmesuguste vaadetega inimesi. Alalhoidlikumat suunda — võimalikult vähem seekunda poliitikasse, mitte sattuda vastuollu valitsusvõimudega — pooldas näiteks H. Jaakson.[53] Väidlaste tulemused olid aga samad mis 1907 a., otsustati jääda paremale J. Tõnissoni Edumeelsemast.

Kuigi „Ühenduse" algul vastuolu tõttu kodanliku maarahvuslusega rahvusprobleemi ei tõstatatud, kerkis see küsimus aja jooksul siiski päevakorrale. Vastav otsus tehti 1913 a., mil seoses seltside töö" sõlmimisega vaieldi üldse palju seltsi eesmärkide ja nende elluviimise üle. „Rahvuslikust liikumisest" osavõtu kohta tehti järgmine otsus: „Koosolek tunnistab ennekõike demokraatliku poliitika poolehoidjaks ja soovitab oma liikmetele jõudumööda poliitilist ja rahvuslikku tööd teha, mõistab aga kõik liialdused sellel alal hukka."[54] Tõnulões ESS-i ja eesti korporatsioonide hoiakuga poliitika suhtes oli see pilge seisukohavõtt, kuigi liialdusi kähem selgitamatajätmine võimaldas otsust mitmeti tõlgendada. Kui tuleviku vaatest vaagida „Ühenduse" tegevust sõja- ja revolutsiooniaastail, saabki selgeks, et tegelikus elus ei suudetud liialdustest rahvuslikul alal hoiduda.

---

53 Aleksander Rängelilt suusõnaliselt saadud andmeil.

54 J. Jaus, Materjale ... „Üliõpilasleht", 1926, N°11, lk. 185.

Kuna „Ühendusest" kõneldes alati rõhutatakse tema vasakpoolsust, on huvitav tutvuda 1913.a. „Ühenduses" läbiviidud ankeediga seltsiliikmete poliitiliste ja usuliste vaadete kohta:[55] Ankeedi täitsid 20 liiget (üldse oli 1913.a. 29 liiget) Neist 10 olid sotsialistlike kalduvustega, 1 sotsialismi pooldaja, 5 erapoolitut, 2 kadetti, 1 individualist, 1 pahempoolsete vaadetega. Sotsialismi pooldajad olid aga enamuses reformistlikus sotsialismi mõju all. Jumala olemasolu eitasid 18 inimest, 2 veel kahtlesid ta olemasolus. See on seletatav materialistlikus maailmavaate propageerimisega paljude „Ühenduse" liikmete ja vilistlaste poolt (näiteks J. Saro, P. Kogermann, A. Reeben, H. Riikoja) Võiga erinevate poliitiliste vaadete olemasoluga on seletatavad ka mitmesugused sunnad „Ühenduses" — kommunistlikus maailmavaadete pooldajatest inimestoni, kelledest said hiljem äärmiselt parempoolsed riigitegelased.

Seltsi nn. argipäevasest tegevusest peale kõne õhtute, milledel ülesandeks oli maailmavaate kujundamine, võiks nimetada nii vilistlaskogu asutamiseni (1911.a.) peetud pidõhtuid. Peõhtuid peeti sissetuleku hankimiseks ja ühtlasi rahva kultuuritaseme tõstmiseks. Sissetulek läks seltsile, selle eest osteti raamatuid nii raamatuid ja toetati kehvemaid üliõpilasi. Kuna seltsi majanduslik olukord oli üsna

---

55 J. Jens, Materjale ... „Üliõpilasleht", 1926, N° 11, lk. 181.

raske, mälasid peõhtud ja neude ettevalmistamine suure osa ajast. Peoõhtute korraldamiseks pöörduti abi saamiseks eesti hariitlaste poole. Näiteks oldi 1907.a. kirjavahetuses P. Pinnaga, kellelt sooviti saada lühikest ja huvitavat eestikeelset näidendit.[56] Aastail 1910-12 peeti 8 peoõhtut. Pidudest saadud tulu oli suurem siis, kui esinesid tunnustatud lauljad või näitlejad. Näiteks kirjutas „Tsamara" ühest 1908.a. korraldatud peost: „Pidu algas ja lõppes meeskoori lauluga, mida juhatas hr. J. Simm. Meeskoori laul ärratas üldist vaimustust, samuti ka hr. P. Tammi tenorisoolo ja hr. J. Välbe bassisoolo. Kütuse osalisteks said ka pr. W. Wahtriku ja hr. M. Saare ettekanded kahel klaveril."[57] Kui aga peoõhtul esinesid vähemtuntud tegelased või oli reklaam halb, oli rahvast vähe ja vahel jäi tulugi saamata. Viimased peoõhtud sissetuleku hankimiseks korraldati 1912.a.[59] Peoõhtuid peeti edaspidigi, kuid ainult seltsiliikmete osavõtul ja seltsi ruumides. Suureks peoks oli seltsi aastapäeva tähistamine iga aasta oktoobri lõpus, millest võtsid osa ka vilistlased.

Nagu põhikirjaski märgitud, pidi selts looma raamatukogu ja lugemislaua. Raamatukogu ja lugemislaua kohta on juba 24. okt. 1907.a. protokollis märkus. Esmajoones otsustati tellida järgmiseid raama-

---

56 ENSV RAKA, f. 1771, nim. 1, s.-ü 49, l. 1.
57 „Tsamara", 1908, N° 252, lk. 3.
58 ENSV RAKA, f. 1771, nim. 1., s.-ü 23, l. 3
59 Sealsamas, s.-ü 2, l. 11.

-tuid : K. Marks „Kapital" I t., Maslov „Agrarnõi vopros" I, Tugan-Baranovski „Teoreticheskie osnovõ marksizma i ocherki iz novoi istorii politicheskoi ekonomii."[60] Juba nendest raamatutest tellimine iseloomustab „Ühenduse" kui pahempoolset üliõpilasseltsi. Tellitud raamatute hulgas olid ka Brandese mahukad köited kirjandusajaloost[61] — kuulus ja raamatukogutöömonda ka Tammsaare. Lugemislaua olid ajalehed „Postimees", „Sõnumid", „Hommik", „Virulane", „Kiir", „Tõbapung", „Perc", „Русские ведомости", „Düna-Zeitung". Ajakirjadest tellisti: „Sozialistische Monatschrifte", „Neue Zeit", „Вестник Знания", „Право". Eestikeelsetest väljaannetest lisandus hiljem „Päevaleht", „Tallinna Teataja", „Vaba Sõna" ja „Ülikõpilaste Leht."[62] Püüti tellida mitmesuguseid ühiskondlikku elu puudutavaid sundi esindavaid ajalehti ja ajakirju. Raamatukogu ja lugemislaud nõudsid seltsilt hulga raha, kuid nad olid hädavajalikud liikmete silmaringi laiendamiseks ja kultuuritaseme tõstmiseks, peale ei saanud osa raamatuid kusagilt mujalt laenutada. 1915 a. II semestril oli seltsi raamatukogus juba 729 raamatut.[63]

---

60 ENSV RAKA, f. 1771, nim. 1, s.-ü 2, l. 11.
61 Sealsamas, l. 1-2.
62 ENSV RAKA, f. 402, nim. 7, s.-ü 601, l. 28.
63 Sealsamas, l. 28.

Revolutsioonilistele ringkondadega sidemeis olles oli „Ühendusel" pidevalt saadavmisvahitsusega tegemist. 1913.a. konfiskeeris politsei paljud „Ühenduse" raamatukogu raamatud kui seadusevastased, koos sellega ka raamatute nimekirjad. Raamatukoguhoidjal H. Riikojal oli kuke tööd uute nimekirjade koostamisega, pealegi oli ta politsei järelvalve all.[64] Kuid peagi olid raamatukogus jällegi samad raamatud olemas, mis tõestab „Ühenduse" liikmete järjekindlust.

„Ühenduse" liikmete meelsust näitab ka suhtumine majaostmise küsimusse. Kui raamatukogu soetamist peeti hädavajalikuks, siis majaostmise küsimuses asuti eitavale seisukohale. Maja soovitas osta vilistlane J.L. Jürgens. Talle vaidles vastu H. Alver, väites, et proletaarsed seltsid ei tohtivat maja olla. Siiski valiti majaostmise komisjon, kuid enamiku seltsiliikmete raske majanduslikku olukorra tõttu jäi maja ostmata. See iseloomustab hästi „Ühenduse" liikmeskonna sotsiaalset päritolu, sest teistel üliõpilasorganisatsioonidel olid enamuses oma majad.

1913.a. arutati ka oma häälekandja asutamise küsimust[65], kuid siingi said takistuseks

---

64 Heinrich Riikojalt suusõnaliselt saadud andmeid.

65 V. Jõeäär, „Üliõpilaste Lehe" asutamine ja sisemine korraldus, „Üliõpilaste Leht", 1914, № 1, lk. 2.

majanduslikud raskused. Ka „Üliõpilaste Lehe" asutamisest ei soovinud „Ühendus" alguil osa võtta. Sellel oli ka põhjusi, näiteks suhtusid teised seltsid halvustavalt naisüliõpilastesse, „Ühendus" aga oli segaselts. Alles koos oma ideeliste liitlastega — Moskva Eesti Üliõpilaste Seltsiga ja Peterburi Eesti Üliõpilaste Seltsiga otsustas „Ühendus" „Üliõpilaste Lehe" asutamisest osa võtta.[66] Nimetatud seltsidega olid „Ühendusel" sidemed, kuna sinna kuulus ka radikaalsema maailmavaatega üliõpilasi.

Tartu üliõpilasorganisatsioonidest olid „Ühendusel" tihedamad sidemed Vene üliõpilaste Seltsiga, kelle poole pöörati oma ideelisena liitlasena. Käidi vastastikkuses külas ja konsulteeriti tähtsamates küsimustes. Näiteks 1908.a. 2. märtsil saatis VÜS-i esimees Binassik „Ühendusele" kutse osa võtta 25. III 1908.a. VÜS-is korraldatavast K. Marxi aastapäevaõhtust.[67] Mitmed „Ühenduse" liikmed, näiteks S. Raudsepp,[68] olid varem VÜS-i liikmed. Koos VÜS-iga võttis „Ühendus" 1917.a. osa revolutsioonilisest üliõpilasmiilitsast. 1917.a. Tartust lahkudes jätsid VÜS-i liikmed oma raamatukogu „Ühenduse" käsutusse hoiule.

„Ühendusel" olid sidemed ka Riia üliõpilas-

---

66 V. Jõgiaas, „Üliõpilaste Lehe" ..., „Üliõpilaste Leht", 1914, N° 1, lk. 2.

67 ENSV RAKA, f. 1771, nim. 1, s.-ü 23, l. 10.

68 A. Э. Мальтс, Приложение к работе „Очерки истории Общества русских студентов при Дерптском-Юрьевском университете (1881-1818), Trt., 1967.

seltside „Zemgallia" ja Klintsiga ning Helsingi Sotsiaaldemokraatliku üliõpilasühendusega.

Kuigi Eesti üliõpilaste Selts vastas „Ühendusele" kui venestunud ja sotsialistlike kalduvustega üliõpilaste seltsile, tegi ta viimasele mitu ettepanekut koostööks. 1907.a. omistati „Ühenduse" koosolekul ettepanekut ühineda EÜS-iga. Küsimus otsustati eitavalt. A. Paloadre märkis oma vastukõnes, et käsikäes käimine EÜS-iga oleks võimatu, ikkagi jääks 2 seltsi.[69] 1908.a. esitas EÜS „Ühendusele" uued ettepanekud koostööks. Koostöö pidi toimuma järgmistel aladel:

1) teaduslik töö
2) üldhariduslikud püüded, maailmavaate kasvatamine, ühised kõneõhtud
3) ühised kunstipüüded
4) terviskoid (kehaline kasvatus)
5) seltsidevaheline ametlus
6) ühine aastapäeva pühitsemine[70]

Ümbersaldust EÜS-i vastu põhjustas viimase heatahtlik suhtumine saksa korporatsioonidesse ja tegelik eemaldumine rahva elulistest nõudmistest. Siiski oldi EÜS-iga formaalses suhtes ja EÜS oli tihti vahendajaks „Ühenduse" suhtlemisel teiste üliõpilasorganisatsioonidega. See ei tähendanud, et oldi liitlased. Oldi lihtsalt normaalvahekorras, mis ei puudutanud

---

69 ENSV RAKA, f.1771, nim. 1, s.-ü 2, l.1-2.

70 Samas, s.-ü 23, l.22.

1909 a. tegi „Fraternitas Estica" „ühendusele" ettepaneku suhetesse astuda, mid „Fraternitas Esticat" peeti liiga radikaalseks ja seda ettepanekut ei võetud vastu.[71]

Kuigi EÜS-i, „Fraternitas Estica" ja „Ugala-ga" astuti lõpuks normilistesse suhetesse, ei olnud „ühenduse" liikmeil kunagi lubatud olla üheaegselt organisatsioonide liikmeiks (nagu mitte „Sakala" liikmeiks)[72] Saksa korporatsioonidega ei olnud „ühendusel" mingeid sidemeid. Nagu näeme, valis „ühendus" üliõpilasseltse, kellega ta lähemalt suhtles, ideelisel alusel.

Oma tegevuse esimesel kahel aastakümnel oli „ühendus" tihedalt seotud „Noor-Eesti" ühinguga*. „ühenduse" liikmeteks olid nooreestlased F. Kuld (asutajaliige) ja J. Vilms. „Noor-Eesti" ühinguga oli seotud ka A. H. Tammsaare, kuigi ta selle liikmeks polnud. Nimelt kirjutas A. H. Tammsaare: „Aga mina olen küll ühenduslane, mille aga sõna otseses mõttes nooreestlane; pealegi pole mina seda kunagi olnud ehk olgu siis suure summaga."[73] Kui „Noor-Eesti" ringkond otsustas hakata välja andma ajakirja „Vaba Sõna"[74], kutsuti juba esimestele

---

71 ENSV RAKA, f. 1771, nim. 1, s.-ü 23, l. 29.
72 Sealsamas, s.-ü 1., l. 32.
73 H. Siimisker, A. H. Tammsaare, lk. 79-80.
74 „Vaba Sõna" oli kirjandus- ja kultuuriajakiri, ilmus aastail 1914-16. Seal avaldati kuulsamate välismaa kirjanike teoste tõlkeid ja originaalseid artikleid eesti kirjandusest ja kultuurist.

* „Noor-Eesti" ühinguse kuuluvaid vt. Suits, Fr. Tuglas, J. Aavik, B. Kinde jt. Juhtmõtteks vt. Suitsu sõnad: „Olgem eestlased, aga saagem ka euroopalasteks." Väärtuslik oli püüdlus kõrgema kultuuritaseme poole ja väga isikupärane looming. Eesti kirjanduse ajalugu, III, Tln., 1969.

koosolekutele „Ühenduse" liikmeid ja valiti toimetusse nende asemikuna J. Jaus.[75] „Vaba Sõna", kus ilmusid ka ühendaslaste artiklid, elavdas suhteid kahe organisatsiooni vahel. Väljakaunad autorid olid ühendushastest A. H. Tammsaare, P. Kogermann, H. Mantna, J. Jaus, J. Vilms. Nende artiklid käsitlesid kirjandust, kunsti, poliitika, sotsialismi ja teadust probleeme.[76] Näiteks kirjutas J. Jaus „Meie koolitlaste saatusest",[77] J. Vilms „Maaomavalitsust muinsuskaitsest Eestis."[78] A. H. Tammsaare „Ormussoni kiri Pariisist Fr. Tuglasele"[79], P. Kogermann „Ollust ehitusest."[80] Kui „Ühendus" 1914. a. väljapaistva saksa loodusteadlase ja darvinisti Ernst Haeckeli 80-a. sünnipäeva puhul andis välja raamatu „Loodus ja inimene"[81], siis tegi ta seda Noor-Eesti kirjastuse abil. Kaastöö" ajakirjale „Vaba-Sõna" elavnes veelgi, kui mitmed „Ühenduse" vilistlased astusid Eesti Kirjanikkude Seltsi Noor-Eesti ja osaühisuse Noor-Eesti kirjastuse liikmeteks.

„Ühenduse" suhtumist „Noor-Eestisse" kui kirjanduslikku voolu iseloomustab ühelt poolt tema positiivse osa hindamine ja teiselt poolt tehtud vigade

---

75 B. Linde „Noor-Eesti ja meie ühiõpilaskond, „Ühiõpilaste Leht", 1915, N°6, lk. 139.
76 „Vaba Sõna", 1914, 1915, 1916 (N°1–12).
77 „Vaba Sõna", 1915, N°6, lk. 165–177.
78 „Vaba Sõna", 1915, N°9, lk. 241–246.
79 „Vaba Sõna", 1915, N°6, lk. 183–189.
80 „Vaba Sõna", 1915, N°12, lk. 323–329.
81 „Tartu Päevaleht", 1914, N°301, lk. 2.

kritiseerimine. Seda jõuab iseloomustavad kõige paremini ühenduslase A.H. Tammsaare artiklid. Tammsaare leiab, et Noor-Eestil „on piba praegu ajaloo peale õigust, sest esimest korda kodumaal lõi ta laiema voolu, mis püüdis toomitada tõe ja ilu iseäralisi õigusi, neid katsudes vabastada rahvuse, usu, kõlbluse ja parteilisuse kammitsast"[82] Samal ajal ei sulge kirjanik silmi Noor-Eesti vajakajäämiste ees: „Me tahtsime Euroopa kultuuri kaudu Eestit leida, aga isegi tänik tõendab, et meil see korda pole läinud. Tahtsime saada europlasteks, aga Euroopa valmistus sõjaks. Positiivne oli loobumine ainuseksa kultuurist ja Euroopa kultuuri tundmaõppimine."[83]

Mis puutub fraktilisse korda „Ühenduses", siis tihti on koosolekutel kaebusi selle kohta, et seltsielust loiult osa võetakse ja põhikirjas nimetud eesmärgid unustatakse. Põhikirja täitmiseks korraldamiseks töötati välja kodukord. Kodukorra väljaspidamine seltsi nimmidesse sai paljude pilkelaulude aineks. Ilmselt oli kodukord kohe peale seltsi asutamist välja töötatud, kuid väljavõtted kodukorrast riputati seinale seoses seltsiliikmete erksinnustega kodukorra vastu. 1911.a. oli kodukorra esimeses punk-

---

82 A.H. Tammsaare, „Noor-Eesti" V, „Vaba Sõna", 1915, № 7/8, lk. 230.

83 Sealsamas, lk. 227.

Tartu Ülikooli Raamatukogu
ARHIIVKOGU

-tis kirjutatud: „Alkoholi tarvitamine seltsi ruumides on keelatud. Suitsetamist lubatakse ainult selleks ettenähtud toas."[84] Sel ajal oli kodukord koostati üldkoosolekute otsuste põhjal. Peale „Ühenduse" ei olnud tollal ainsatki Eesti üliõpilasorganisatsiooni, korporatsioonide kuulutused alkoholi olid üsna sunred. „Ühenduse" ruumides alkoholi tarvitamise keelamine oli kahtlemata osa eesti ühiskonna poolt tervitatav saavutus.

Kuid siiski on „Ühenduse" liikmete hulgas ka mittekaneklasi olnud. Nimelt kujunes 1912-13a. „Ühenduse" liikmete hulgas välja topsisõprade grupp „Ordo". Sinna kuulusid Lambert, Nippenau jt. „Ordo" eksisteeris kuni 1914 aastani.[85]

Seltsielu puudutavaid tähtsamaid küsimusi arutati juhatuse koosolekutel ja üldkoosolekutel. Aastail 1910-1915 toimus 44 üldkoosolekut, aastas seega keskmiselt 6-8 üldkoosolekut. Samal ajavahemikul toimus 77 juhatuse koosolekut, seega aastas keskmiselt 12-13 koosolekut.[86] Juhatuse koosolekutest oli osavõtt normaalne, kuid üldkoosolekutest osavõtu kohta leiame tihti protokollides kaebusi. Ilmselt on need kaebused seotud küsimustega seltsis 1912-13a. Koosolekud jäid tihti koosseisu puudusel pidamata. Nii 1914a. 23. jaanuari üldkoosoleku protokollis leiame

---

84 ENSV RAKA, f. 1771, nim. 1, s.-ü 1., l. 22.

85 Aleksander Rängelilt suusõnaliselt saadud andmeil.

86 ENSV RAKA, f. 402, nim. 7, s.-ü 601, l. 3-29.

aastaarnandes märkuse: „Läinud aasta on õige tööka olnud, seltsimehed on tublisti tööd teinud ja peale mõne üksiku vaadi ülikooli töös tublisti edasi jõudnud. Ka seltsielus on midagi, mis liigub edasi, meil pole enam „Ordot", raamatukogu on korras ja seltsis uus mööbel. Üle üldse võib seltsi tegevusega üsna rahul olla."[87]

Ülikooli lõpetamute protsent oli seltsi liikmete hulgas üldiselt kõrge, näiteks ja seltsi liikmed oma esmärki haridluse saamises, oma teadmiste rahvale edasiandmises ja austasid tõsist, viljakat tööd. Samal ajal korporatsioonide liikmeist olid paljud nn. „igavesed üliõpilased." „Ühenduse" liikmete eduks õppetöös on seletatav ka nende mitmejalisku olukorraga — püüti võimalikult väikese aja- ja rahakuluga omandada sügavad teadmised oma erialalt ja tõsta ka üldist kultuuritaset. „Ühenduse" liikmed külastasid järjekindlalt loenguid, eriti paistis see silma esmaspäevahommikuti, kui loengutel rahvast vähe oli.[88] Püsiva tööga saavutati ka häid tagajärgi õppetöös. 1912 a. sai Hermann Jaakson matemaatikateaduskonnas ja 1913 a. Johan Jans õigusteaduskonnas ülikooli tööde eest kuldauraha.[89] Paljudest ühenduslastest said hiljem ülikooli õppejõud: J. Saro, H. Riikoja, P. Kogermann, A. Valdes, Al. Rängel, H. Jaakson, H. Madisson jt.

---

87 ENSV RAKA, f. 1771, nim. 1, s.-ü 11, l. 2

88 A. Krupp, Miks astusin „Ühenduse" liikmeks, ΣüS „Ühendus" 1906-1931, Trt., 1931, lk. 66.

89. J. Jans, Materjale ..., „Üliõpilasleht", 1926, N°11, lk. 190.

Kuni 1915 a. ei olnud seltsis selliseid kokkupõrkeid, mis seltsi ühtsust oleksid ähvardanud. 1916 a. ilmnesid aga seltsis tõsised vastuolud. 25. nov. 1916 a. lahkus suurem osa pihatusest ametist seoses põhimõtteliste lahkheimineekutega enamikuga seltsi liikmetest. Juhatusest lahkujad pooldasid suunemat tähelepanu omistamist lõbusale ajaviitele, jättes unarusse ühiskondlikud probleemid. Juhatuse koosoleku protokollis 22. nov. 1916 a. toodi põhjuseks asjaolu, et „ärnaastunjate nõuded seltsi sisemise korra kohta enamuse poolt toetust ei leia."[90] Konflikti tekkimise ajendiks oli „Vabas Sõnas" ilmunud artikkel „Skandaali ja naeru tähe all"[91] Artikli autoriks on kergi J. T., ilmselt „Ühenduse" liige", sest artikli kirjutamist anutati hiljem „ühenduses" Artiklis süüdistati üht osa eesti radikaalset intelligentsi, et ta tegeleb liiga palju lõbusa ajaviitega ja laseb end kiskuda skandaalidesse. Artikkel toi teravalt esile vastuolud „ühenduses", mis need vastuolud ei viinud siiski seltsi lõhenemiseni.

Kokkuvõttes võib öelda, et EÜS „Ühendus" tegutses aastail 1906-1916 kui demokraatlik ja vasakpoolne üliõpilasselts. Paljud seltsi liikmed

---

90 J. Jans, Materjale ... „Üliõpilaslehit", 1926, N°11, lk. 190.

91 J. T., Skandaali ja naeru tähe all, „Vaba Sõna", 1916, N°6, lk. 165-167.

propagemisid materialistlikku maailmavaadet ja ateismi, hukitusid sotsiaalsetest probleemidest. Demokraatlike tegelaste J. Sarve, A.H. Tammsaare, S. Raudsepa, A. Valdise, J. Sapase, R. Eliaseri ja A. Rõngelhi kõrval kuulusid seltsi ka parempoolse suuna esindajaid A. Palvadre, J. Vilms, J. Jaakson, J. Jans. Nende kahe suuna vaheline võitlus põhjustas sageli vaidlusi seltsi ideelistel alustel ja eesmärkide üle, seda eriti käsitletud perioodil.

1917. aastani oli Eesti imperialistlikku Venemaa majanduslikult ärenemid osaks, kuid samal ajal poliitiliselt ja rahvuslikult rõhutud ääremaaks. XX saj. algul oli Eestis vene kodanlusest koopis suurem võim balti-saksa aadli ja suurkodanluse käes. Eesti kodanluse majanduslik areng oli seetõttu nõrgestatud. Ometi oli ta juba aastakümneid proletariaati rõhunud ja tema arvel rikastunud.

Tsaari-Venemaa tingimustes seisis eesti töörahva ees rahvuslikku vabadusvõitluse ülesanne. Selle võitluse käigus tuli lõpule viia kodanlik-demokraatlik revolutsioon. Nende ajalooliste ülesannete lahendamisel ei suutnud eesti kodanlus olla juhtivaks jõuks.

1917a. kodanlik-demokraatlik veebruarirevolutsioon likvideeris tsarismi. Teated revolutsioonist jõudsid Tartusse hilinemisega, seepärast algasid massilised revolutsioonilised sündmused Tartus 3. märtsil 1917a. Tartu bolševike initsiatiivil loodi Tartu revolutsiooniline Komitee, mis asus VÜS-i majas Täht-

-vere tn. 4. Tartu Revolutsioonilise Komitee ühines „parteita", mid süüski revolutsioonilise kaldavuste-ga üliõpilaskonna esindajate koguga. Ühisel nõul ja jõul korraldati ajutine üliõpilaste miilits..."[92] Miilitsasse astus ka tõõlisi.

3. märtsil 1917 a. organiseerisid üliõpilasorganisatsioonid Toomel ühes kliinikus loengumuumis rahvakoosoleku. Rahvast kogunes nii palju, et tuli üle minna tennise väljamutele, kus toimus suur rahva-miiting. Kõnelejad, peamiselt üliõpilased, kutsusid Tartus samuti revolutsiooni tegema. Järgnevalt üliõpilasmiilits võttis üle politseijaoskonnad, arestaris tähtsamad politseiametnikud. Ametiriti ka garnisoniülem Petrov. Enamik garnisoni soldateid tuli üle revolutsiooni poolele. Võim läks faktiliselt Tartu Revolutsioonilise Komitee kätte. 4. märtsil 1917 a. loodi Tartu Tõõliste, Soldatite ja Üliõpilaste Saadikute Nõukogu.[93] Selle esimeheks valiti üliõpilane-bolševik Kazimir Rimša, tema asetäitjaks üliõpilane Viktor Deševoi. Siit näeme üliõpilaste suurt osa veebruarirevolutsiooni läbiviimisel Tartus. Ühtlasi näeme nende osa vähenebki. Juni 19. märtsil võeti vastu nõukogu uus põhikiri, jäi ta nimetu Tartu TSSN. Üliõpilaste osa langust jäänevais sündmustes võib seletada tõõliste ja soldatite aktiivsuse kasvuga ning üliõpilaste sotsiaalse

---

92 „Tõõ" lipp", 24.03.1917, N°1.

93 K. Siilivask, Tartu üliõpilased 1917a. ajaloolistes sündmustes, kogumikus „Tartu Riiklik Ülikool", 05.11.1957a., lk. 27.

93a T. Leonov, Tartu ülikooli kasvandik V.I. Deševoi – üks nõukogude terviklooni organiseerijaid, Kõrgema kooli ajaloost Tartus, Tlt., 1973.

päritolega. V.I.Lenini sõnade järgi „üliõpilaskond ei oleks see, mis ta on, kui tema poliitiline mõtlemine ei vastaks kogu ühiskonna poliitilisele mõtlemisele, „vastaks" mitte üliõpilas- ja ühiskondlike mõtete täieliku proportsionaalsuse mõttes, mende jõu ja suunuse mõttes, vaid selles mõttes, et üliõpilaskonnas esinevad paratamatult ja vältimatult need mõtted, mis on olemas ühiskonnas."[94] Enamik üliõpilasi, kes olid pärit jõukatest perekondadest, ei läinud kaugemale kodanlik-demokraatliku revolutsiooni nõudeist ja tõmbus tagasi.

„Ühenduses" olid 1917.a. revolutsioonilised sõnumused nagu proovikiviks, mis näitas pahempoolsete ja demokraatlike vaadete tegelikku elluviimist. 26. märtsi 1917.a. koosolekul otsustati „Ühenduses" Soarepera ja Jaska ettepanekul luua riisuguse organ, kes astuks sidemetesse kõigi pahempoolsete mõtetega, et ühiselt välja astuda. Selle otsuse tagajärjel astus seltsist välja E. Gross.[95] Otsus võeti vastu seoses 26. märtsil eesti kodanlikku demokraatia poolt korraldatava „rahvusliku manifestatsiooniga. „Ühenduse" lahkus demonstratsioonilt. Selle otsuse tegemisel mõjutas „Ühenduse" liikmeid kindlasti revolutsioonilise Tartu Nõukogu agitat-

---

[94] V. I. Lenin, Revolutsioonilise noorsoo ülesanded, Teosed, 7. kd., Tln., 1952, lk. 30.

[95] J. Jans, Materjale..., „Üliõpilasleht", 1926, N°11, lk. 187.

-sioon ja demonstratsiooni ilmne ebapopulaarsus Tartus (kuid esialgu siiski mindi rodaulase demonstratsioonile) J. Jans kirjutab hiljem demonstratsioonilt lahkumise suda arvele, kuid vaevalt see nii oli, arvestades J. Jansi poliitilisi vaateid.

Enamus „Ühenduse" liikmeid oli seisukohal, eestlased peavad ülevenemaalisest revolutsioonilisest liikumisest osa võtma, kuna nad üksinda oma rahvuslikke huve kaitsta ei suuda. Võrreldes EÜS-i seisukohaga, et eestlased nii väikerahvas ei tohi oma jõudu revolutsiooni tegemise peale kulutada, vaid peavad ainult nn. kultuuritööd tegema, oli see kahtlemata edasiminek (ainult näiline apoliitilisus EÜS-il) Revolutsioonilisest üliõpilasmiilitsast suutis „Ühendus" ainsa eesti üliõpilasorganisatsioonina ka keskorganites osa võtta. Kuna „Ühendus" astus selle sammu teiste eesti üliõpilasorganisatsioonidega nõu pidamata ja kuna teisi eesti üliõpilasorganisatsioone keskorganites ei võetud, siis mõisteti näiteks EÜS-is „Ühenduse" tegevus teravalt hukka.[96] „Ühenduse" liikmete osavõtt revolutsioonilisest üliõpilasmiilitsast oli kahtlemata progressiivne samm, astutud seltsi vasakpoolsete liikmete mõjul.

1917a. 30. märtsil täitus eesti kodaulase unis-

---

96 A. Luha, Tartu üliõpilasseltsid enne Eesti iseseisvumist, Tartu üliõpilaskonna ajaloost, Trt., 1932, lk. 182.

-tus — Ajutine Valitsus kinnitas määruse „Eesti-maa kuberneriumi administratiivse juhtimise ja kohaliku omavalitsuse ajutise korra kohta."[97] Omavalitsus organitena loodi maakonnanõukogud. Maakonnanõukogude liikmeid valiti ebademokraatlikul alustel. Kodanlus püüdis maakonnanõukogud muuta ainukeseks seaduslikuks võimuks ja võtta võim revolutsioonilistelt nõukogudelt. 1. juulil 1917.a. tegevusse astunud Tartu maakonna nõukogu liikmetest olid enamik „Ühenduse" vilistlased. Maakonnavalitsuse esimeheks oli J. Jans. 1917.a. oktoobris paigutati isegi „Ühenduse" korter maakonnavalitsuse ruumidesse Riia tn. 1[98]

Veebruarirevolutsioon tõestas, et ainigi „Ühendust" nimetati radikaalseks ja sotsialistlikuks ühiõpilasseltsiks, ei lähe ta kaugemale kodanlikust demokraatiast. Enamus „Ühenduse" liikmeid ühines eesti kodanlusega, kes ei püstitanud isegi täielikku võõrastamise loosungit, vaid taotles ainult piirkondlikku autonoomiat Vene kodanlikus riigis.

---

97 K. Sõlivask, Veebruarist Oktoobrini 1917, Tln, 1972, lk. 142.

98 J. Jans, Materjale..., „Üliõpilasleht", 1926, N°11, lk. 188.

III PEATÜKK

EESTI ÜLIÕPILASTE SELTS „ÜHENDUS" KODANLIKU DIKTATUURI PERIOODIL

Nagu kogu Venemaal, nii olid ka Eestis 1917 aastaks juba kujunenud objektiivsed materiaalsed ja subjektiivsed eeldused mitte ainult kodanlik-demokraatlikuks, vaid ka sotsialistlikuks revolutsiooniks, mille eest võitles kogu Venemaa töölisklass bolševike juhtimisel. Eesti proletariaat oli aktiivselt liitunud sellesse võitlusse ja astus koos Venemaa palgirahvuselise töölisklassiga kapitalistliku ja rahvuslikku rõhumise ning feodaalkorra igandite vastu välja.

Revolutsioonilised sündmused toimusid ka Tartus. 1917 a. oktoobris seid Tartu Nõukogus enamuse bolševikud. Relvastatud ülestõusu eel loodi Tartu Nõukogu juures Revolutsiooniline Sõjakomitee. 25. oktoobril võitis relvastatud ülestõus Petrogradis. Nõukogude võim rakendati ka meie üle-kodalinnas. Võim võeti üle rahulikul teel,

sest kohalikel võimudel polnud jõudu vastupanemiseks. Seoses nõukogude võimu kehtestamisega olid üilikooli aulas ägedad vaidlused, mis kestsid 4 päeva.[1] Bolševike initsiatiivil tekkis üliõpilaste hulgas revolutsioonilise kallakuga sotsialistide-internatsionalistide grupp, kus olid bolševikud, pahempoolsed mensševikud ja veel mõned revolutsioonilise kallakuga rühmad. Häältearvamisega võeti vastu sotsialistide resolutsioon, mis rõhutas, et proletariaadi diktatuuri ja nõukogude võimu kehtestamine on klassivõitluse arengu paratamatu tulemus. Revolutsioonimeelselt meelestatud üliõpilaste hulgas etendasid juhtivat osa vene ja läti üliõpilased.

„Ühendus" tõstatas Oktoobirevolutsiooni küsimuse, et ta on kodanliku ja sotsialistliku suunitlusega üliõpilasselts. Vil. J. Jans nõudis maakonnanõukogu esimehena Tartu Revolutsioonilisele Sõjakomiteele võimu üle andmast. J. Jans ja teised maakonnanõukogu liikmed astusid revolutsioonilise töölise poolt. Sel puhul avaldas „Ühendus" avalikult protesti, „tunnustamata üksiku eraisiku hinnangut „Venemaal" ja leides, et Eestis on Eestimaa ajutine maapäev ja maavalitsus ainukesed asutused, kes on õigustatud võimu enda

---

[1] K. Siilivask, Tartu üliõpilased 1917.a. ajaloolistes sündmustes. Käsikiri, „Tartu Riiklik Ülikool", 1957, N°27.

kätte võtma.[2] Samuti nõudi J. Jansi kohest vabastamist. Palju „Ühenduse" viljatlased kuulusid juhtivate tegelastena 1917 a. kevadel-suvel formeerunud eesti kodanlikesse ja väikekodanlikesse parteidesse. J. Jaakson oli K. Pätsi kõrval üks Radikaaldemokraatliku Erakonna juhte, A. Rei., J. Jans, M. Martna ja teised kuulusid mensevistlikku Eesti Sotsiaaldemokraatliku Ühenduse juhtkonda[3], Eesti Töörahvakonda kuulus J. Vilms.[4]

Saksa okupatsiooni ajal Eestis suhtlas Eesti kodanlus okupatsioonivõimudele oma teenistuse pakkuma, nende hulgas ka „Ühenduse" viljatlane J. Vilms.[5] „Ühendus" aga arutas koos teiste ülikõpilasseltsidega suhtumist saksa ülikooli. 22. sept. 1919 a. otsustas eesti üliõpilasorganisatsioonide Asemikkude Kogu saksa ülikooli boikoteerida.[6] Otsust keeldus täitmast „Fraternitas Estica." Asemike Kogu otsustas lõpetada igasugused suhted nende organisatsioonide ja üliõpilastega, kes astusid saksa ülikooli. Põhjustena, miks saksa ülikooli boikoteeriti, toodi esile: 1) saksa ülikooli loomine on veel üks katse eestlasi saksastada ja ei vasta eestlaste rahvuslikule püüetele. 2) saksa üli-

---

2 EÜS „Ühenduse" avalik protest, „Sotsiaaldemokraat", 14. nov. 1917.

3 K. Siilivask, Vellmanist Oktoobrini, lk. 174-176.

4 Eesti NSV ajalugu, III, Tln., 1971, lk. 26.

5 Seal samas, lk. 105.

6 A. Luha, Okupatsiooniaegne saksa ülikool ja Tartu eesti üliõpilaskond, „Üliõpilasleht", 1932, N°6, lk. 146-147.

-kooli astumist võiks tõlgendada kui kogu rahva kallal toimitatava poliitilise ja kultuurilise surve vaikivat heakskiitu Eesti üliõpilaste poolt.[7]
Mõned aastad hiljem aga leidsid „Fraternitas Estica" liikmed siiski, et just „lõheduse" ringkond on võlga eesti rahva ees. Sellisele seisukohale on nad jäänud tänapäevani.[7a]

Seega võib „lõhenduse" tegevuses Oktoobrirevolutsiooni ja kodusõja päevil eristada 2 külge. Parempoolset suunda esindasid vilistlased ja osa seltsiliikmeid, pahempoolset enamus seltsiliikmeid.
Kuid ülemineku sõnadelt tegudele jäid mõlemad suunad kodanluse positsioonidele ja tunnistasid natsionalistlikku rahvusprogrammi.

„Lõhenduse" vilistlaskogus leidus ka demokraatlike vaadetega inimesi. Eesti Töörahvas Kommunni ajal määrati „lõhenduse" vilistlane J. Saro Tartu ülikooli rektoriks: „Tartu ülikooli füüsika-matemaatikafakultedi lõpetanud ja Tartu Keskkoolide õpetaja J. Saro, kui iseseisvalt ja teaduslikult mõtlevat teadlast Tartu ülikooli ajutiseks juhatajaks nimetada. Kõikides ülikooli asjades pöörduda sm. J. Saro poole"[8] J. Saro juhtimisel valiti ülikooli töölisnõukogu. Töötati välja I rahvusliku ülikooli põ-

---

7 A. Luha, Okupatsiooniaegne saksa ülikool ..., „Üliõpilasleht", 1932, N°6, lk. 149.

7a Jaan Murult suusõnaliselt saadud andmeil. (töötab Tormas kirikuõpetajana, „Frat. Estica" juhatuse esimees 1926 a.)

8 „Edasi" (Tartu), 1919, nr. 40.

-hiirii: J. Saar koostas hariduse rahvakomissari korraldusel nn. ülevõldiste määramiste kava, milles on öeldud, et teaduskondades ja instituutides on töö- ja asjaajamiskeeleks kõigepealt eesti keel.[9] Eemärkamisväärselt ülikooli ajaloos näitab ette professuurid eesti keele, eesti kirjanduse ja soome-ugri keelte alal. Hakati otsima eesti keele, eesti kirjanduse ja soome-ugri keelte õppejõude.[10]

J. Saar ei olnud maailmavaatelt küll kommunist, kuid, olles järjekindel demokraat ja ateist, tõi palju positiivset ülikooli korraldusse. Ta tundis suurt huvi ka maailmas toimuva vastu. Revolutsiooni- ja kodusõjaperiodil andis J. Saar välja hektograafil paljundatud ajakirja „Aru" (20-30 numbrit ilmus), kus toodi ära täielikumad kodu- ja välismaised uudised (seda ajakirja pole kahjuks säilinud)[11] J. Saare tegevus rahvusliku ülikooli loomisel avaldas kahtlemata suurt mõju „Lihenduse" liikmetele.

1918. a. loodud Eesti Töörahva Kommuun oli söötmata eesti töörahva nõuk, mida Nõukogude Venemaa piiramatult tunnustas. Kuid imperialistliku sõjaväelaste toetusel hoiaks võimu eesti kodanlus. Nii ei tekkinud kodanlik Eesti nõuk rahvuslikus vabadusvõitluses, vaid kodusõjas (millest ka osa „Lihenduse" liikmeid kodanluse poolel osa võttis)

---

9 Õ. Elango, Võitlus Tartu Ülikooli seaduse ümber aastail 1919-1925, TRÜ Toimetised, 5 NSV ajaloo küsimusi, Trt., 1972, lk. 28.

10 Ilmn Saarelt suusõnaliselt saadud andmeid.

11 Sealsamas.

1. EESTI ÜLIÕPILASTE SELTS „ÜHENDUS" 1920-NDAIL AASTAIL

Kodanlik Eesti Vabariik sattus juba oma tekkimise ajal, kodusõja käigus, majanduslikku ja poliitilisse sõltuvusse Ameerika Ühendriikidest, Inglismaast, Prantsusmaast jt. Kodanliku diktatuuri perioodil see sõltuvus süvenes veelgi. Kodanluse poliitilise sõltuvuse tingis eelkõige majanduslik sõltuvus, edasi — kodanluse hirm revolutsioonilise töölisliikumise ees Eestis. Kõik see sundis kodanlust orienteeruma imperialistlikele suurriikidele.[12]

Sõjajärgsel aastail tabas Eestit, nagu kogu kapitalistlikku Euroopatki, revolutsiooniline kriis. Kodanliku diktatuuri kehtestamisega kistti Eesti majandus lahti Venemaa rahvamajandusest, mille loomulikuks koostisosaks ta oli. Euroopa tööstuse ja kaubanduse allakäik mõjutas negatiivselt eesti töörahva olukorda, kutsudes temas esile rahulolematuse. Olulist osa rahvahulkade aktiviseerimisel etendas Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon.

1920a. vastuvõetud põhiseadusega anti formaalselt terve rida demokraatlikke õigusi ja

---

12 V. Kruus, L. Loone ja T. Soidra, Majanduslikust mõttest põhijooni kodanlikus Eestis (1920–1940), Tln., 1968, lk. 21-22.

vabadusi. Tegelikult aga kehtis Eestis edasi 1918a. kehtestatud sõjaseisukord ja lubatud vabadused jäid ainult sõnadeks. Kommunistliku Partei tegevus „demokraatlikus" Eesti vabariigis oli keelatud. Riigi survevahendeid kaitsepolitsei, sõjalise vastuluure, kaitseliidu jne. näol kasutas hoolt selle eest, et vaid 2 aasta jooksul (1921-23a.) suleti 16 töölisajalehte,[13] töölisorganisatsioonide koosolekud keelati või saadeti laiali, kommunistidele üle mõisteti kohut sõjaaja seaduste kohaselt.

Kodusõda ja eesti kodanluse võimu kehtestamine muutsid oluliselt ka Tartu ülikooli endist koosseisu. Ülikoolist lahkusid revolutsioonilise üliõpilasliikumise põhijõud — vene revolutsioonilised üliõpilased. Samuti lahkus nida teisi revolutsioonimeelestatud üliõpilasi. Ülikooli tuli müüd uus põlvkond noori, peamiselt eesti tõusikkodanluse lapsed.

„Ühenduse" tegevuse kohta 1919a. peaaegu puuduvad andmed. Põhjalikumad läbirääkimised „Ühenduse" eesmärkide kohta peeti tegevliikmete ja vilistlaskogu ühisel koosolekul 30. nov. 1919a. Vilistlaskogu polnud 3 aastat kokku tulnud, seetõttu peeti müüd vajalikuks mõtteid vahetada, et selgitada sisemist ühtsust säilitada. Läbirääkimiste aluseks oli vilistlase A. Palvadre kõne „ EÜS „Ühenduse" minevik "[14],

---

[14] J. Jaus, Materjale ..., „Üliõpilasleht", 1926, N°11, lk. 182.

milles ta märkis: „Ühenduse" asutajaid pidasid oma kohuseks mitte ainult teaduslikku tööd teha, vaid ka ühiskondlikust ja poliitilisest elust osa võtta." Paljud kokkutulnud vilistlaskogu liikmed olid Oktoobirevolutsiooni ja kodusõja ajal poliitilisest elust küll aktiivselt osa võtnud, kuid mitte demokraatliku maailmavaate kaitsjatena. Pikemate läbirääkimiste ajal, millest võtsid osa vilistlased A. Paloadre, H. Madisson, H. Mountna, V. Klink, J. Saro, J. Jaus, H. Männik, A. Alver, J. Sutt, A. Amon, R. Raigo, H. Jaakson, märgiti ära järgmised põhimõttelised seisukohad: „Ühenduse" on poliitiliselt pahempoolne organisatsioon ja toetab radikalismi nii poliitika kui teaduse, kunsti ja kirjanduse alal, „Ühenduse" liikmed toetavad põhimõtet, et iga inimene peab oma tööst elama, „Ühendus" eitab selliseid kasvatusliikme võtteid nagu praktiseeritakse korporatsioonides, isiku arenemine peab suvest vaba olema."[15] Nagu näeme, nimetati väga kiiresti pahempoolseteks ja radikaalseteks põhimõtete rikkumine 1917. a., nimetatud põhimõtted said muuseti seltsi juhtnööriks. Vormilisi otsuseid koosolekul ei tehtud.

18. mail 1920 võttis „Ühendus" vastu uue, eestikeelse põhikirja ja saatis selle registreerimisele.[16]

---

[15] J. Jaus, Materjale ..., „Üliõpilasleht", 1926, N° 11, lk. 182.

[16] Samalsamas, lk. 189.

„Ühenduse" eesmärgiks oli kasvatada vabameelseid, radikaalseid ja demokraatlikke kaanitlasi, selleks ühendades mees- ja naisüliõpilasi võrdsuse ja vastastikuse lugupidamise alusel. Suuri erinevusi võrreldes tsaaniaegse põhikirjaga polnud, ainult naisüliõpilaste vastuvõtmine, vabameelsuse ja radikaalsuse nõue fikseeriti nüüd põhikirjas. Seega jäid seltsi eesmärgid, põhimõtted ja struktuur samaks nagu 1906.a.

Eelmise perioodi lõpus, 1916.a., olid „Ühenduse" liikmed enamuses austiteaduskonna üliõpilased, sama suund jätkus kodanliku korra algaastail. 1920-nd.a. keskel olid üliõpilaselus filoloogid, juristid saavutasid oma traditsioonilise ülekaalu alles 1932 aastaks.[17] Kodanlikus Eestis muutus ka „Ühenduse" liikmete sotsiaalne koosseis. „Ühenduses" võis küll endiselt leida rohkemaid üliõpilasi, kuid nende kõrval oli hulgaliselt ka tõusikkodanluse võsusid.[17a]

„Ühenduse" juhatuse esimeesteks olid antud perioodil:

1917.a. { August Vaga, ter. nat.
Rudolf Peets, med.

1918.a. Villem Luik, med-jur.

1919.a. Hans Männik, ter.nat.

---

17 J. Mägiste, Üliõpilasseltsid peale Eesti iseseisvumist, Tartu Üliõpilaskonna ajalugu, Trt., 1932, lk. 273.

17a Aleksander Rüngelilt ja Helene Mugasto-Jolla-milt suusõnaliselt saadud andmeid.

1920a. { Hans Männik, ver. nat.
August Oinas, fil.

1921a. { August Oinas, fil.
Jaan Rumma, ver. nat.
August Oinas, fil.

1922a. Jakob Veide, agr.

1923 ja 1924a. Hans Viinapuu, med.

1925a. { Hugo Tärtelpoeg, jur.
Aleksis Krahe, fil.

1926a. { Aleksis Krahe, fil.
Aleksis Krahe, fil. [18]

Vilistlaskogu juhatuses oli juristide ülekaal mõnevõrra suurem kui seltsi juhatuses (seltsi esimeestest olid 1920-ndatel aastatel ainult 2 juristi)

Kodanlikus demokraatias ülistatakse järjekindlalt õpilaskonna "poliitilisuse" ja "mittepoliitilisuse" vahelist "kuldset keskteed". Nii kirjutas näiteks Tartu Üliõpilaste Seltsi esimees Hans Männik 1920. aastal: "Meie ülesanne on ... hoida ära nii ühe kui teise äärmuse valitsemine ja leida kuldne keskmine tee, mis viiks meie ühiskonna õnnelikult edasi." Ja 1921

et endised eesmärgid on kadunud, uusi pole
aga leitud. „Ühenduse" lüüe A. Valdes toob võrd-
luseks olukorra sajandi algul, mil üliõpilaselu
oli palju vilkam.[20a] Tegutsema innustasid üliõpilasi
eesti haritlaste vähesed tuleviku väljavaated, oli
vaja endal võidelda oma tuleviku eest, osa võtta
ka ühiskondlikust elust. Seoses eesti haritlaste olu-
korra paranemisega muutusid üliõpilased loiumaks.
1920-ndate aastate alguseks olid muutunud ka
üliõpilastele esitatavad nõudmised: sajandi algul pü-
sas populaarteaduslike artiklite kirjutamisest, rah-
valike kõnede ja loengute pidamisest, koosolekutel
käimisest. 1920-ndatel aastatel oli aga vaja uued
ühiskonnategelase tüüp, kes käib ühe seltsi või ko-
misjoni koosolekult teisele, kuid ei hoolitse omaen-
da võimete arendamise eest.[21]

Kuuisile üliõpilaskonnas leitakse õiged põlgu-
sed tõõlisajakirjanduses, klassipositsioonilt lähtudes.
„Kust pidi kodanlik noorsugu aateid saama, kui neid
ei olnud kodanlikud ühiskonnad?"[22] Oli saabunud
rahvuslik iseseisvus, kuid demokraatlikud illusioo-
nid kadusid. Kogu ühiskonna kasu asendus valitse-
va klassi kasuga, noorsugu nägi ainult ühte ideaa-

20a A. Valdes, Kuuisist eesti üliõpilaskonnas enne ilmasõda ja praegu, Eüs „Ühenduse" 1906–1931, Trt., 1931, lk. 55.

21 Sealsamas, lk. 58–61.

22 Kõdumeo ja tärkav elu, „Noor Tõõline", 1922, N° 1/2, lk. 267–269.

oli: „Kraabi aga raha kokku!"[23] Enamus üliõpilastest ei suutnud sellest ideaalist kõrgemale tõusta. A. Valdes näägi väljapääsu üliõpilaskonda, sealhulgas ka „Ühendust" haaramud kiisist tõsises, viljakas töös, et üliõpilastest hiljem saaksid täisväärtuslikud riigi- ja ühiskonnategelased, teadlased jne.[24] „Kuigi „Ühendus" oli teistest üliõpilasseltsidest radikaalsem, ei suutnud temagi jõuda selle mõistmiseni, et kodanlikus ühiskonnas on võimatu üliõpilaskonna vaimset elu lõplikult ületada. Kuid võrreldes parempoolse üliõpilaskonna paigaltammumisega olid „Ühenduse" liikmete seisukohad siiski samm võrra edasi.

„Ühenduse" parempoolsete traditsioonide jätkamise vastu astus välja osa seltsiliikmeid, kes soovisid „Ühendust" muuta kindlaks parempoolseks üliõpilasseltsiks. 1921 a. lõpul olid vastuolud parem- ja parempoolse suuna vahel väga teravad. „Ühenduse" põlmud veel jõudmud peale sõja- ja revolutsioonieaastaid tegevust alustada, mis selgas, et osa liikmeid nõuab mitte eesmärkide piiritamist. Ühenduslased, peamiselt reaalalade üliõpilased, nõudsid „Ühenduse" muutmist meesseltsiks, kus suuremat tähelepanu pöörataks lõbusale ajaviitele ja ka kodumaa tundmaõppimisele ja kirjeldamisele.[25] Kui „Ühendus" loodi,

---

23 Kas tuleb kokku või mitte, „Noor Tööline", 1922, N° 7/8 lk. 195.

24 A. Valdes, Kiisist eesti üliõpilaskonnas, Ü.Ü.S. „Ühendus" 1906-1931, lk. 62.

25 J. Jans, Materjale ..., „Üliõpilasleht", 1926, N° 11, lk. 189.

olid naised ühikoolis vabakunlejateks. Neid võeti ka „lähenduse" liikmeteks, ainult ühikoolivalitsusele esitatavatesse liikmete nimekirjadesse ei saanud neid sisse kanda. Kodanliku korra algaastail oli „lähenduses" juba rohkem naisliikmeid (ka naisi võeti nüüd vastu täieõiguslikeks üliõpilasteks). Nüüd aga väitis osa meesliikmeid, et naisliikmed tekitavad „lähenduses" segadusi ja neid ei peaks vastu võetama.[26] Mitte vähem täielik oli nõue, et seltsi liikmed peavad olema vastavas kodanliku korra ja mentaliteediga, loobuma oma pahempoolsetest traditsioonidest.

Parempoolne opositsioon oli seltsis ilmnenud juba 1916 a., mil seltsi juhatus lahkus ametist, kuna suurem osa seltsiliikmeid pooldi nõus juhatuse poolt propageeritavate uute eesmärkidega, millest tähtsa osa moodustas lõbus ajaviide. 1922 a. alguseks oli parempoolne opositsioon „lähenduses" nii tugev, et lahkus ja lõi uue meesüliõpilaste seltsi „Raimla". Lahkujate hulgas olid Juhan Vilms, J. Rumma, A. Oinas, H. Männik jt. Vilistlastest olid lahkujate hulgas T. Kogermann, H. Riikoja, H. Jaakson jt.[27] Nagu mäletab Aleksander Rängel, olid tulenduslased „lähenduses" enne lahkumist moodustanud nn. „smoking-ite rühma" lihtsamakoelised, kes

---

26 Aleksander Rängelilt suusõnaliselt saadud andmeil.

27 Seal samast.

jäid „Ühendusse", moodustasid „säärsnabaste nähtuse".[28] Juba need nimetused iseloomustavad „Ühendust" lahkujaid parempoolsest küljest. Lahkumineku süüdistati „Ühendust" vasakpoolsuses ja kommunismis. „Ühendus", olles esialgu lõhenemisest nõrgestatud, jäi oma esialgsete põhimõtete juurde. „Raimla" oli selgema kodanliku ilmega ühiõpilaste selts ja saavutas lühikese ajaga üsna suure liikmete arvu, võrreldes „Ühendusega".

Aasta	Liikmete arv „Ühenduses"	Liikmete arv „Raimlas"
1921 a.	36	—
1922 a.	23	19
1929 a.	34	85
1931 a.	55	80

[29, 30]

Nagu näeme, kasvas 10 aastaga (1922-31) „Ühenduse liikmete arv 32 võrra, samal ajal aga „Raimla" liikmete arv 61 võrra.

Reale „Raimla" lahkumist võeti „Ühenduse" koosolekul mitu korda ka alkoholi tarvitamise teeld (1917 a. oli Ühendus tarvitanud Saku õlut)[31] Paljud üliõpilased olid peale tegevuse „Ühenduses" ka Eesti Üliõpilaste Karskusühenduse liikmed (asutati 1920 a.)[32]

---

28 Aleksander Rängelilt suusõnaliselt saadud andmeil.

29 Üliõpilasorganisatsioonid, Eesti Vabariigi Tartu Ülikool 1919-1929, Trt., 1929, lk. 416.

30 J. Tõnisson, Tartu üliõpilaskond ja organisatsioonid, Üliõpilase käsiraamat, Trt., 1931, lk. 136-140.

31 Aleksander Rängelilt suusõnaliselt saadud andmeil.

32 B. Mälo, Ülevaatlikest karskusliikumisest üliõpilaste seas, „Üliõpilasleht", 1923, N°10, lk. 143.

Suurt osa „Ühenduse" asutajaid 1920-ndate aastate algul etendasid Sotsiaalfilosoofilise Üliõpilaste Seltsi[33] liikmed. Seltsi-sisese tegevuse kõrval pidid SFÜS-i liikmed tegutsema ka üliõpilaskonnas, koolinoorsoo ja tööliste hulgas. SFÜS-i koosolekutel käis palju üliõpilasi, kes tundsid huvi sotsiaalsete küsimuste vastu (ka „Ühenduse" liikmed) Näiteks 1923a. korraldati 2 usuõpetusevastast koosolekut. Rääkisid prof. Jaan Saro, „Ühenduse" vilistlane, ja dots. Tarvel ning prof. Gustav Suits. Ruum oli kuulajaid täis kuhutud, huvi suur.[34]

Kuna „Ühendus" tundis mõnevõrra rohkem huvi ühiskondlike probleemide vastu kui teised üliõpilasseltsid ja korporatsioonid, astus ta ka SFÜS-i liikmeid legaalse töö" võimaluste laiendamiseks „Ühendusse."[35] Arvestati, et kuna „Ühenduses" oli palju sotse, reformistlikku sotsialismi pooldajaid, oli ta siiski kodanlikku suunaga üliõpilasorganisatsioon. Taheti kritiseerida sotse, reformistlikku sotsialismi pooldajaid, ja selgitada proletaarset maailmavaadet. Arvestati ka soikunud seltsielu „Ühenduses". Kuigi liikmeid oli palju, käisid koos vaid vähesed. Proletaarsed üliõpilased tahtsid „Ühenduse" muuta pahempoolseks, marksistlik-leninlikku teooria

---

33 SFÜS loodi 1922 a., liikmeteks olid kommunistlikud noored või pahempoolse maailmavaatega inimesed, ideeliseks nõunandjaks olid Tartu kommunistid.

34 V. Joakimov, Progressiivsest üliõpilasliikumisest Tartus I M-sõja järgse revolutsioonilise kriisi aastail (1920-25) „TRÜ Toimetised", Sest NSV ajaloo küsimusi, II, Trt. 1961, lk. 104.

35 Seal samas, lk. 105.

alustel tööstavaks üliõpilasseltsiks. Toetama pidi seda juba „Ühenduses" olemasolev pahempoolne tiib. ESKT Tartu põrandaalune komsus kütis selle mõtte kraks. „Ühendusse" astusid A-Vahtmann (A. Vaarandi), O. Sepre, O. Künnapuu (O. Lauristin), A. Valter, J. Martinson (J. Mondi), E. Sakkeus, kelledest paljud on hiliskommunistlegelased. SFÜS seisis proletaarse klassivõitluse, „Ühenduse" reformistlikum sotsialismi pinnal. Proletaarsetel üliõpilastel seisis ees raske ülesanne — näiliselt süütute teemade sildi all pidid nad propageerima marksistlikku maailmavaadet. Näiteks A. Vahtmann esines referaatidega sellistel teemadel, nagu valgustusaja filosoofid, tahtejõu kasvatamine jms.[37]

„Ühenduses" kujuneski 1920-ndate aastate keskpaiku välja puhtkommunistlik tiib, kuid „Ühendust" tervikuna üle võtta proletaarsetel üliõpilastel ei õnnestunud. Seltsi sotslik ladvik eesotsas vilistlaskogu esimehe Joh. Jansiga alustas vastukampaaniat, eesmärgiga „enamlased" seltsist välja tõrjuda. Siiski sümpatiseerisid paljud „Ühenduse" vilistlased SFÜS-ile, näiteks A. Valdes, J. Saro, A. H. Tammsaare, E. Sõrgsepp, V. Jauram jt.[38]

SFÜS-i liikmete poliitiline selgitustöö ärratas

---

36 V. Joakimov, Progressiivsest üliõpilasliikumisest..., „TRÜ Toimetised; Eesti NSV ajaloo küsimusi, II, Trt. 1961, lk. 106.

37 Sealsamas, lk. 106.

38 Sealsamas.

peagi politsei tähelepanu. 1923-24a. arreteeriti paljud SFÜS-i liikmed, nende hulgas ka O. Künnapuu, O. Sepre, A. Vahtmann. Kohe pärast 1. dets. 1924a. ülestõusu mahasurumist suleti SFÜS[39] Sellega sai tugeva löögi ka kommunistlik tiib „Ühenduses", kuid ta oli juba jõudnud avaldada suurt mõju ühenduslaste maailmavaatele. See avaldus ka tegudes. Kui 1925-26 a. toimusid 2 kohtuprotsessi SFÜS-i liikmete üle, käisid „Ühenduse" liikmed juhtkonna teadmata kaitsjatena protsessidel. Näiteks esines mõlemal korral ühenduslane adv. A. Jauram.[40] Pärast 1. dets. 1924 a. ülestõusu otsustasid kõik korporatsioonid ja seltsid astuda kodanluse poolt formeeritud tööliste vastasesse organisatsiooni — Kaitseliitu. „Ühenduses" aga ei tahtnud Kaitseliidu liikmeks olemise kohustust.[41]

Kõiki üliõpilasi ühendavaks organiks ja üliõpilaskonna üldiste huvide kaitsjaks pidi olema üliõpilaskonna Esindus. Esimene Esindus valiti 1920 a. detsembris (valimistest võttis osa 56% üliõpilastest) Kõige enam kohti said eesti korporatsioonid, järgnesid eesti seltsid ja organiseerimata.[42] Esindusel lasusid majanduslikud ülesanded ja Tartu üliõpilaskonna põhiseaduse väljatöötamine. Pikkade vaid-

---

39 Õ. Elango, Võitlus Tartu ülikooli seaduse ..., „TRÜ Toimetised", Eesti NSV ajaloo küsimusi, VII, Trt., 1972, lk. 4½.

40 J. Jans, Materjale ..., „Üliõpilasleht", 1926, N°11, lk. 183.

41 Õ. Elango, Üliõpilasorganisatsioonide ..., „Looming", 1970, N°9, lk. 1404.

42 „Üliõpilasleht", 1921, N°1, lk. 4.

-lusti tulemusel võeti ülikõpilaskonna põhiseadus ühe osana ülikooli põhiseadusse (1925a.) Esindus tuli valida immatrikuleeritud üliõpilaste poolt üldise, otsese, salajase, ühetaolise, proportsionaalse valimisviisi alusel. Üliõpilaste esindajad võisid sõnaõigusega (mitte hääleõigusega, nagu sooviti) osa võtta ülikooli valitsuse, nõukogu, teaduskonnakogude ja muude organite koosolekutest otsselt üliõpilastesse puutuvate küsimuste arutamisel. Üliõpilaskonna Esinduse Otsused, mis olid kõigile üliõpilastele siduvad, pidid kehtima hakkama pärast nende kinnitamist ülikooli valitsuse poolt.[43] Seega oli üliõpilaskonna omavalitsus allutatud ülikooli juhtkonna kontrollile. 1920-25a. väljakujunenud üliõpilaskonna korraldust võib üldiselt lugeda kodanlik-demokraatlikuks.

Esinduse valimistel teadsid organisatsioonid täpselt otse, kui palju nad hääli saavad, sest iga korporatsiooni või seltsi liige oli kohustatud hääletama oma organisatsiooni poolt. „Ühenduse" liikmetest tegutsesid Esinduses aktiivselt O. Sepre ja J. Vaabel, esimene revisjonikomisjonis ja teine majanduskomisjonis.[44] O. Sepre, kes oli ühtlasi SFÜS-i liige, nõudis töölisajalehtede tellimist lugemislauda ja proletaarsete üliõpilaste majanduslikku toetamist:

---

[43] „Riigi Teataja", 21. VII 1925, N° 122/123, lk. 849.

[44] „Üliõpilasleht", 1923, N° 2, lk. 27-28.

„Proletaarsetele üliõpilastele on vaja mitte toetuslaenu, vaid toetust. See pole kerjamine, see on sellest osakese nõudmine, mis tema vanematelt vendadelt ja õdedelt välja kunnatud."[45] Et vältida viga stipendiumide jaotamisel, teeb ta ettepaneku kehtuse tunnistuse väljaandmine proletaarsete organisatsioonide käitle anda. Viimane ettepanek ei leidnud valitsuse poolt toetust. Vähem radikaalsete nõudmistega esines J. Vaabel. Ta leidis, et üliõpilaskonna majanduslikud üritused peavad lähtuma kehvemate üliõpilaste abistamise printsiibist. Ettevõtted õnnestuvad ainult siis, kui nendest võtab üliõpilaskonna kõrval osa kogu ühiskond (välistlased, õppejõud jne.)[46] Kui võrelda O. Sepra ja J. Vaabeli ettepanekuid, siis O. Sepre nõudis üliõpilastelt rikkiku toetuse andmist, J. Vaabel aga lootis enamanike annetustele. Annetusi said aga teha ainult majanduslikult head järjel olevad rodanlased, kes oleksid üliõpilastelt nõudnud ka vastavat poliitilist meelsust.

1920-ndate aastate keskpaiga „ühenduse" ideoloogilise aluse suhtes on tähtis välistlaskonna põhikirja §1 muutus, mis 22. III 1925a. Tallinnas vastu võeti ja 26. V 1926 a. protokollis registreeriti: „§ üs

---

45 O. Sepre, Kes vajab toetust, „Üliõpilasleht", 1923, N°10, lk. 141-142.

46 J. Vaabel, üliõpilaskonna majanduslike ettevõtete teostamisest, „Üliõpilasleht", 1923, N°3, lk. 37.

„Ühenduse" vilistlaskogu ülesandeks on koguda oma ümber eesti haritlasi, kes pooldavad demokraatlikku maailmavaadet, nendele ülesandeks seades kaasa aidata iseseisva Eesti kindlustamisele vaimliselt ja majanduslikult, samuti ka anda moraalset ja ainelist abi oma liikmetele ja õppivale noorsoole, kes EÜS „Ühenduse" vilistlaskoguga vaheronda astunud, tema eesmärke pooldades."[47]

Vilistlaskogu suhtumine seltsiellu oli väga tähtis, moraalse abi kõrval vajis „ühendus" rohkemgi majanduslikku abi. Majanduslik abi omakorda sundis seltsi juhatust rohkem arvestama vilistlaskogu nõuetega. Seega võis vilistlaskogu, kus oli rohkesti sotse, seltsile majanduslikku abi andes mõjutada seltsi tegevust parempoolses suunas. Radikaalsed seltsi tegevliikmed peale ülikooli lõpetamist tihti mõjukate vilistlaste protektsiooni, et töökohta leida, seegi sundis vilistlaskoguga arvestama. Muidugi ei koosnenud vilistlaskogu ainult sotsidest, sinna kuulus ka demokraatlikke suunaesindajaid: J. Saar, A. H. Tammsaare, A. Valdes, V. Jaman jt. Kuid vilistlaskogu juhtkonnas oli 1920-ndatel aastatel ülekaal sotsiide käes, kes igati püüdsid seltsiellu paremale suunata.

Vilistlaskogu esimeesteks olid 1920-ndatel aastatel:

---

47 J. Jaus, Materjale..., „Üliõpilasleht", 1926, N°11, lk. 184.

1919 - 21a. M. Taevere, jun.,
1921 - 22a. A. Talvadre, jun., riigikohtu advokaat
1923 a. R. Koemets, jun., riigikohtunik
1924 - 25 a. A. Talvadre, jun.
1925 - 28 a. J. Jaus, jun., Eesti Maapanga direktor
1928 - 31 a. J. Saar, math., matemaatika professor Tartu Ülikoolis [48]

Kokku 3 aastat juhtis vilistlaskogu tegevust programmiliste vaadetega prof. J. Saar, seevastu äärmuslike sotsiide A. Talvadre ja J. Jaasi käes oli vilistlaskogu juhtimine kokku 8 aastat. Vilistlaskogus endas ja ka selle juhtkonnas olid ülekaalus juristid (mille kõik tegevliikmed ei olnud vilistlaskogusse)

Vilistlaskogu progressiivsem osa ei piirdunud sidemetega „Ühenduse" tegevliikmetega, ta võttis aktiivselt osa ühiskondlikust elust. Paljud „Ühenduse" vilistlased olid ülikooli õppejõududes, ja kui 1924-25a. tekkis võitlus ülikooliseaduse ümber, võtsid nemadki sellest osa. Õppejõudude opositsioonigruppi ametlikku ülikooliseaduse projekti vastu kuulusid „Ühenduse" vilistlased P. Kogerman, H. Rüko ja, Al. Rängel, A. Valdes.[49] Tänu selle opositsioonigrupi tegevusele tehti seadusprojekti mitmed parandused.[50] Väiteks tehti ettepanek nimetada ülikool autonoomseks õppeasutu-

---

48 EÜS „Ühendus" 1906-1931, Trt., 1931, lk. 75-77.
49 Aleksander Rängelilt suusõnaliselt saadud andmeil.
50 Õ. Elango, Võitlus Tartu Ülikooli ..., „TRÜ Toimetised", Eesti NSV ajaloo küsimusi, VII, Trt., 1972, lk. 26-50.

-seks ja piirata võõrkeeltes õpetamise õigust iga õppejõu kohta vähemalt mitte üle 5 aasta. Need ettepanekud võtlis valitsus vastu, kuid ülikooli autonoomiast ei jäänud lõpuks sisuki midagi järele, sest enam-vähem kõik otsused, mis ülikooli nõukogu ja teised ülikooli asutused tegid, läksid haridusministrile kinnitamiseks.

„Ühenduse" vilistlaskogu progressiivsema osa võitlus ülikoolireaduse ümber arvaldas suurt mõju „Ühenduse" tegevuskavale. Vilistlaskogu tegevust hinnates tuleb seega arvestada nii tema pidurdavat kui ka edasiviivat osa.

Seltsi liikmete arvustusest progressiivsele „Ühenduse" vilistlaskogu liikmete vastu kõneleb järgmine fakt. 1928.a. käis „Ühenduse" delegatsioon Tallinnas, õnnitlemas oma kauaaegset vilistlast A.H. Tammsaaret tema 50-a. juubeli puhul. Mälestuseks anti talle üle aadress![51]

1920-ndate aastate keskel seoses paljude „Ühenduse" pahempoolse fraktsiooni liikmete arreteerimisega nõrgenes pahempoolne mõjuvõim „Ühenduses". Selts ei suutnud enam järjekindlalt endist joont hoida, juhtivat kohta tahtis haarata korporantlik kallakuga tiib.[52] Seni peamiseks peetud maailmavaateliste probleemide asemel hakati silmas pi-

---

51 Helene Johanilt suusõnaliselt saadud andmeid.

52 H. Johani, Mus kvaliteet eelolab sisemist tarvidust, „Noorte Hääl", 25. X 1969, nr. 250, lk 2.

dama vaid välist korbestikku ja karjääri, loetuseja vilistlaste toetusel paremat töökohta saadet. 1928.a. taheti „Ühendusest" välja visata korporantliku mõttelaadi pooldajaid J. Liibuskit, J. Rammi, M. Ennot jt., kuid vilistlaskogu esimehe J. Jausi nõudel võeti nad seltsi tagasi.[53] Jällegi avaldas mõju vilistlaskogu tagumik juhtkond. J. Jaus oli juba unustada jõudnud oma 1925.a. „Üliõpilaslehes" avaldatud korporatiivset elulaadi kritiseeriva artikli, kus ta kirjutas: „Osa eesti üliõpilaskonda, kes on koondunud korporatsioonidesse, on saavutt võõrdunud ... Riikluse õiguse peal põhineva lõbutsemise asemel tuleb tõõ" põhimõte esikohale tõstta, nii et üliõpilaste pidud oleks kordalöimud tõõ" austamine."[54] Kui aga korporatiivset elulaadi praktiseerisid mõned kõrgemehelikku olemisega ühendusiased, ei leidnud J. Jaus neile tegevuses midagi laiduväärset. Protestiks astusid „Ühendusest" välja mitmed pahempoolsete vaadetega seltsiliikmed: H. Johani ja veel 12 liiget.[55] H. Johani astus 1931.a. siiski „Ühendusse" tagasi, kuna vahepeal oli seltsi ümber taas koondunud pahempoolsete vaadetega inimesi.[56]

---

53 Helene Johanilt suusõnaliselt saadud andmeil.

54 J. Jaus, Kaks voolu üliõpilaskonnas, „Üliõpilasleht", 1925, N°12, lk. 266–267.

55 Helene Johanilt suusõnaliselt saadud andmeil.

56 H. Johani, Uus kvaliteet ..., „Noorte Hääl", 25. X 1969, nr. 250.

Võrreldes teiste üliõpilasorganisatsioonidega valitses seltsis demokraatlik õhkkond. Liikmekandidaadid olid, välja arvatud hääleõigus, võrdsed oma seltsimeestega. („Ühenduses" nimetati üksteist mitte „kaasvõitlejaks", vaid „seltsimeheks")

Tahempoolne mõtlemistas „ühenduses" nägi oma peamist eesmärki marksistliku maailmavaate omandamises ja levitamises. Arvati, et „ühendus" püüdis vingutada oma liikmeid osa võtma ühiskondlikest, majanduslikest ja kultuurilistest elunavaldustest, tegi viimase ülesande natuke lihtsamaks.

Esineti nii seltsis kui väljaspool seltsi referaatidega, millele alati järgnes arutelu. Kõned puudutasid maailmavaatelisi, sotsiaalpoliitilisi, kunsti ja kirjanduse ning muid küsimusi. Tikad vaidlused olid referaatkoosolekuil näiteks peale M. Metsanurga „Jäljetu haua" ilmumist[57] Mõttekad, vaimutervad vestlused toimusid ka üliõpilaste ja vilistlaste koosviibimistel, mida mitu korda aastas korraldati. Kunagi ei tarvitatud sellistel koosviibimistel alkoholi. Omapäraseks traditsiooniks oli seltsi nn. „Kõhuvalumaamat", kuhu iga ühenduslane võis kirjutada või joonistada, mis tal mõnele teisele liikmele isiklikult või seltsile üldiselt edasi oli anda. „Kõhuvalumaamatust" võis leida tabavaid iseloomustusi. Näiteks on seal iseloomustatud

---

57 Helene Johanilt suusõnaliselt saadud andmeil.

Hans Viinapuud (med.), kes aastail 1923-24 oli seltsi juhatuse esimeheks:

„Dokis jänks ja küban peas,
vana mees, kuid noores eas.
„Ühenduse" Saalomon.
Mõista, mõista, kes see on?"[58]

Juurde oli lisatud humoorikas sarž. „Kõnu-valuraamatus" leidus aga ka tõsisemaid lehekülgi, sest sageli kaudusid omavahelised vaidlused sinnagi.

„Ühendus" püüdis oma liikmeid suunata ühiskondlikule tööle ka väljaspool seltsi. Aktiivselt võeti osa üliõpilaskonna ja üliõpilasseltsside düüdi[59] ühisettevõtlikst, kuulutades viimaste vastasseisse, radikaalsete üliõpilaste tüüpi. Selts võttis oma liikmete kaudu osa haridusalaste, noorsoo-, karskus- ja tööliste organisatsioonide tööst. „Ühenduse" vilistlased (näiteks prof. J. Saar) töötasid aktiivselt ühingus „Humanitas".[60]

Kokkuvõtteks võib märkida, et „Ühenduse" liikmete tegevus revolutsiooni- ja kodusõja-aastail näi-

---

58 „Üliõpilasleht", 1926, N°11, lk. 203.

59 Üld asutati 1926.a., sinna kuulusid 4 seltsi: „Liivika", „Tõhejõu", „Raimla" ja „Ühendus". Esindajate kogus oli igal seltsil 1 hääl. 1937.a. loodi neis üld kuhu kuulusid lisaks nimetatud seltsidele EÜS, „Veljesto", „Concordia", Eesti Naisüliõpilaste Selts ja „Ilmatar."
Eesti Entsüklopeedia, VIII, Trt., 1937, lk. 1412.

60 Eesti Vabamõtlejate ühing „Humanitas" tegutses aastail 1926-40, oli esimeseks usuvastaseks organisatsiooniks Eestis. Ühes asutajaliikmes jõuks oli J. Saar, kes 1932-40.a. oli ühingu esimees. „Humanitas" koondas endasse ateiste, oli militarismi ning sõdade vastu, kaitses ühiskondlikku progressi.

-tas, et „Ühendus" ei suutnud tõusta kõrgemale väikekodanlikust demokraatiast. Kodanliku diktatuuri algaastail toimusid vaidlused seltsi põhimõtete üle, otsustati jääda pahempoolseks üliõpilasseltsiks, toetada radikalismi poliitikas, kirjanduses, kunstis, teaduses, virgutada oma liikmeid õppetöö kõrval ka ühiskondlikust elust osa võtma. Tegelikult leidus seltsis ka 1920-ndail aastail nii pahempoolsete vaadetega liikmeid. 1923-24 a. kujines „Ühenduses" välja kommunistlik rühmitus, kes tegi suunt tööd marksistliku maailmavaate levitamisel ühenduslaste hulgas. 1920-ndate aastate lõpul tugevnes korporantlik suund seltsis, kuid see ei saanud lõplikku ülekaalu. „Ühendus" oli võrreldes teiste üliõpilasorganisatsioonidega demokraatlik ja pahempoolne üliõpilasselts.

2. EESTI ÜLIÕPILASTE SELTS „ÜHENDUS" 1930-NDAIL AASTAIL

1920-ndate aastate lõpul — 1930-ndate aastate algul kodanliku Eesti majandust tabanud kriis põhjustas ühe töölisliikumise tõusu. Eriti intensiivselt arenes tööstute võitlus. Kodanlus näägi, et endine „demokraatia" sildiga varjatud võgivallasüsteem ei ole mitte tinginimestes enam küllaldane töötajate vooshoidmiseks. Teravnes ka kodanlike rühmitiste omavaheline võitlus ja süvenes rahulolematus väikekodanlikes ringkondades. Saabus kodanliku parlamentarismi kriis (aastail 1932-33 vahetusid 6 valitsust) Kodanlus nägi väljapääsu fašistliku diktatuuri kehtestamises.

Võrreldes 1920-ndate aastate mõningal määral vabameelsema õhkkonnaga tuli ka „Ühenduse" müüd tahuda kodanliku valitsuse suunavat poliitilist survet üliõpilaskonnale. Seltsi sise-elus polnud suuri muutusi toimunud, eesmärgid ja põhimõtted olid jäänud samaks nagu kodanliku diktatuuri algaastail. „Ühenduses" austati endiselt inimest tema töö", „teenete ja võimete järgi, mitte aga tema ametikoha järgi."[1]

---

[1] H. Mugasto, Ühenduslaste ühinemisilmest, Seltsi „Ühendus" 1906-1931, Trt., 1931, lk. 69.

Referaatõhtutega, millest paljud toimusid välispool seltsi, püüti arendada seltsiliikmete ühiskondlikke võimeid.

„Ühenduse" olid koondunud peamiselt ühiskonnateadlusega tegelevad üliõpilased, nende hulgas rohkesti piiriste (õigusteadlased J. Vaabel[1] ja J. Mardi päranevad „Ühendusest")

Nagu näitavad „Ühenduse" 1930/31 a. ankeetlehed liikmete poliitilise kuuluvuse ja muu kohta, tuvastas 44-st ankeedile vastajast end Eesti Sotsialistlikku Töölispartei[2] kuuluvaks või sotsialistliku partei poolehoidjaks 25 liiget, leidus ka paar tööerakondlast ja rahvaerakondlast, teised tunnistasid end parteituks või erapooletuks.[3] Osa „Ühenduse" vilistlasi kuulus ESTP juhtkonda, näiteks A. Rei ja H. Martna. M. Martna asus 1930-ndate aastate algul küll pahempoolse opositsiooni ette otsa ESTP-s, kuid jäi elu lõpuni hiingelt sotsiaaldemokraadiks.

1930-ndate aastate algul tekkis „Ühenduses" peamiselt noorsotsialistidest „pahempoolne" tiib. Nagu märgitu, liitjem „Ühenduse" juhatuse koosolekul, oli Eesti Noor-

---

2 ESTP (varem ESDTP) oli oma struktuuri, organisatsioonilise vormide ja partei siseelu reeglite poolest tüüpiline oportunistlik partei. Sotsiaaldemokraadid e. sotsid jäid alati sotsiaalsete reformide taotlemise piiridesse, programmist oli välja jäetud isegi sõna „proletariaadi diktatuur" 1930-nd. a. algul kujunes ESTP-s pahempoolne opositsioon, sealt eraldus Eesti Noor-Sotsialistlik Rühm.

3. Ö. Elango, Üliõpilasorganisatsioonide maailmavaatelisi otsinguid ja püüdlusi kodanlikus Eesti päevil, „Looming", 1970, N° 9, lk. 1410.

-sotsialistlik liit suunale osale üheuslastest poliitiliseks kooliks. Poliitilise aktiivsuse poolest paistsid neil aastail silma venaad Emil ja Völlem Tehve ning Aleksander Renning (oli seltsi abiesimees) E. Tehve tervitas 1933a. Berliini külastades „Ühenduse" nimel „Rotfronti." Rahumeelse töö jätkuv tegevus „Ühenduses" on seletatav ka sellega, et paljud seltsi liikmed kuulusid üliõpilaskonda, „kellel elus võidelda tulunduslikkude raskustega, kellel proletaarlik ellusuhtumine päritsomaduseks."[4]

1930-ndatel aastatel jätkusid vaidlused poliitilise maailmavaate üle. Rahumeelse ühinemise esindajaks vaidlustes oli J. Vain (ESTP liige) Väideldi, kuid seejuures ei laskutud äärmustesse, jäädi süsteist austama.[5] Toimus üsna rohkesti referaatõhtuid, kusjuures umbes $\frac{1}{3}$ esitatud referaatidest olid vilistlaste koostatud.[6] Paljud referaatõhtud peeti väljaspool seltsi, et mitte ealduda rahvast. 1933a. referaatides käsitleti enim rohkesti poliitilisi küsimusi, mis on ka arusaadav, arvestades poliitilist olukorda Eestis ja kogu maailmas neil aastail. 12. veebr. 1933a. kõnelis vil. A. Talvadre „Põhiseaduse muutmisest", 11. märtsil 1933 vil. R. Eliaser „Üliõpilase osast poliitikas" A. Talvadre oli piba paar aastat tagasi teinud üliõpilastele ettepaneku loobuda

---

4 H. Mugasto, Ühenduslaste ühinemisilmest, EÜS. Ühenduses 1906 – 1931, lk. 69.

5 Eduard Pinnipuult suusõnaliselt saadud andmeil.

6 H. Johani, Uus kvaliteet, „Noorte Hääl", 25. X 1969, № 250.

poliitilisest elust osavõtust, tegelda aimult õpingute ja enda kultuuritaseme tõstmisega.[7] Sellega soovitas ta loobuda „lähenduse" asutamisaegsetest põhimõtetest ja eesmärkidest (võtta osa ühiskondlikust elust)

Seoses Hitleri võimuletulekuga Saksamaal esines vil. J. Jaus referaadiga „Hitler ja rahvussotsialism", mõistes hukka fašistliku putši Saksamaal. Pärast asus ta aga ise aktiivselt teenima K. Pätsi fašistlikku valitsust. 7. okt. 1933 rääkis vil. J. Vain „Viimase aja poliitilistest sündmustest."[8] Välja arvatud R. Eliaser, asusid kõik nimetatud kõnelejad refašistliku sotsialismi pinnal. Samadelt seisukohtadelt käsitles vil. M. Martna „Tööliskliikumist Marxi õpetuses". 1934 a. referaatidest väärivad märkimist prof. Valdese referaat „Nagu mina „lähendust" näha tahaksin" ja V. Tõhve referaat „Ateismist"[9] Mõlemad referaadid tekitasid suuri vaidlusi.

A. Valdes oli juba varem avaldanud mõtteid ülikooliõpilaste elu ümberkorraldamisest. Hariduslaste ülesandeks oli tema arvates aidata rahvast nii aineliselt kui vaimselt tõusta paremale elujärjele. Et seda ülesannet täita, pidid üliõpilased hoidma oma energiat ja tervist: loobuma alkoholsetk jookide tarvitamisest, koosolekutel käimisest ja õpprimisest ööturn-

---

7. A. Talvadre, Muutunud oludes, „Üliõpilasleht", 1931, N°4, lk. 58.

8 Benita Labi materjalid. (ENSV RAKA töötaja, tollaegne „lähenduse" liige)

9 Sealsamas.

-didel. Nende põhimõtete elluviimisega teeb ta järgmised ettepanekud: ülikooli loengud peavad lõppema hiljemalt 18[00], koosolekud 22[00]-22[30], laupäev tuleks vabastada õppetööst ja pühendada üliskondlikule tegevusele.[10] Mitmed nendest ettepanekutest on aktuaalsed tänapäevalgi.

1933.a. toimusid seltsi sise-elus suured käärimised. Osa liikmeid nõudis „Ühenduse" muutmist messeltsiks. 1933.a. okt. toimus kolm erakorralist üldkoosolekut, ilmselt arutati sead „Ühenduse" messeltsiks muutmise küsimust.[11] Mitmed liikmed lahkusid seltsist (Ed. Laaneste, B. Mäekalt, A. ja H. Rebane), kuna sattusid vastuollu juhatuse abiesimehe A. Reamägiga.[12]

Otsus muuta „Ühendus" messeltsiks võeti vastu Tallinnas J. Puhki juures toimunud vilistlaskogu koosolekul. Endised naisliikmed võisid „Ühendusse" jääda, kuid uusi naisüliõpilasi otsustati seltsi mitte vastu võtta.[13] Otsuse täitumisele kohe ei asutud, isegi mõned naisliikmed võeti aastatel 1933-35 veel seltsi vastu (need olid vilistlaste tütred) Messeltsiks muutus „Ühendus" 1935.a. paiku. Suurem osa naisliikmeid läks üle naisüliõpilaste seltsi „Ilmatar," vilistlaskogusse jäid siiski ka naisliikmed.[14]

---

10 A. Valdes, Meie üliõpilaste ehk ümberkorraldamisest, „Üliõpilasleht", 1931, № 4, lk. 60-61.

11 Benita Labi materjalid.

12 Samalsamas.

13 Henn Sarvelt, Helene Johanilt ja Benita Labilt suusõnaliselt saadud andmeid.

14 Benita Labilt suusõnaliselt saadud andmeid.

Messeltsiks muntunise vastu oli osa seltsiliikmeid, näiteks H. Johani ja V. Ratassepp. Vastuväiteks tõid nad, et nagu ülikoud koosneb meestest ja naistest, peaks samadele printsiipidele olema rajatud üliõpilasseltsid.

Kuna „ühenduse" liikmetel olid kindlad poliitilised vaated, siis seekumsid nad, vastavalt oma vaadetele, 1930-ndatel aastatel ka poliitilisse ellu. Enamus „ühenduse" liikmeid võttis osa vapsidevastastest [15] väljaastumistest ja protesteeris uue põhiseaduse kehtestamise vastu. Vapside-vastaseid väljaastumisi juhtis 1931.a. ülikooli astumud noor üliõpilane-marksist Ilmar Kruus. 10. okt. 1933 vangistati J. Kruus katse pärast välja anda fašistivastane lendleht, mis iseloomustas tööliste viletsat olukorda kodanlikus Eestis, piitsutas sotside kahepalgelisust ja hoiatas inimesi „vapside" mõrda minemast.[16] Lendleht lõppes üleskutsega mitte heaks kiita põhiseaduse muutmise projekti poolt. 1934.a. võimu haaramud K. Pätsi valitsus, kes tõlgendas riigipööret kui „demokraatia kaitset" vapside vastu, asus ise peagi likvideerima demokraatlikke vabadusi. Poliitiliste parteide sulgemise tingimustes olid Tartu Ülikoolis üliõpilasorganisatsioonide näol minejil meel olemas opositsiooni organisatsioonilised alused. Sinna

---

15 vapsid e. Eesti Vabadussõjalaste Liidu liikmed. Fašistimeelne kodanlik partei, aktiviseerus 1930-nd. a. algul. Liidrid: A. Sirk ja A. Larka. 1933.a. läks neil demagoogia abil korda oma põhiseaduse projekt rahvahääletusel kinnitada (täidesaatev võim tugevnes)

16 L. Ellison, Lühike, kuid rikas elu, „Edasi", 19. mail 1973, N°115

kuulusid paremparoolsete üliõpilasseltside („Võljesto", „Ühendus") näol üsna mõjukad demokraatlikud jõud ning ka marksistliku maailmavaatega üliõpilased.

Kuigi liberaalsete, reformistlike ja revolutsiooniliste üliõpilaste taotluste poliitilised lõppeesmärgid olid erinevad, moodustasid nad võitluses üliõpilaskonna seaduse ja üliõpilaskonna korralduse muutmise vastu ühisrinde, kuhu kuulus ka suur osa demokraatlikke õppejõude. Seevastu korporatsioonid olid oma ideoloogialt väga lähedased fašismile.

14. okt. 1936a. lõpetas valitsus Tartu üliõpilaskonna Edustuse tegevuse. Teda pidi asendama Üliõpilaskonna ajutine juhatus. Protestidemonstratsioonist 16. okt. 1936a. võtsid osa ka „Ühenduse" liikmed. Üliõpilaste fuajeesse kogunes ~500 meeleavaldajat. Ühenduse kõnelejaks, kes kutsus kaitsma akadeemilist vabadust, oli „Ühenduse" aktiivne liige, paremparoolsete vaadetega Emil Tehve. Skandeeriti „Vivat academia" ja hüüguti saatjaid ette, kus politsei demonstratsiooni laiali ajas.[17]

Valitsuse hariduspoliitikat kritiseerisid ka „Ühenduse" progressiivsed vilistlased, näiteks prof. J. Saare. Ta kirjutas juba 1931 a.: „On mõtteta kärpida Eesti riigi kulutusi haridusele, see tähendaks

---

17 V. Joakimov, Progressiivne üliõpilasliikumine Tartus kodanliku diktatuuri aastail (1920-1940), diplomitöö, Tat., 1959, lk. 114.

riigi jõu kärpimist. Majanduslik kitsikus seda veel ei nõua — jõukamatele põllumeestele pandi luldjati riigi poolt summa, mis mitmekordselt ületab ülikooli aastaeelarve."[18]

Hoolimata üliõpilaste protestidest võeti 24. sept. 1937 a. vastu uus ülikoolide seadus, mis pidi hakkama kehtima 1. jaan. 1938 a. Selle seadusega allutati üliõpilasseltsid ja ülikool täielikult valitsuse kontrollile. Isegi nimetus „selts" kaotati, selle asemel tuli kõikki üliõpilasorganisatsioone nimetada konventideks.

Selline sündmuste käik oli loogiliseks jätkuks Pätsi valitsuse abinõude hulgas demokraatlike vabaduste piiramiseks ja fašistliku diktatuuri tugevdamiseks (demokraatlike organisatsioonide sulgemine, Isamaaliidu kuulutamine ainupartei ks, Riigivolikogu laialisaatmine)

Välise tegevuse kõrval arenes 1930-ndatel aastatel siiski ka seltsi-sisene tegevus. Peeti üldkoosolekuid, referaat- ja peoõhtuid, kasutati raamatukogu ja lugemislauda. Vastukaaluks sotsiaalsele suunale tugevnes 30-ndate aastate keskel ka paremgrupeering nimetusega „Ühenduses". Ühte liikmetena kuuluvad sinna Johan Tamm, Boris Koostaatjuk, Alma Selge, August Trink jt. 1934 a. astus „Ühendusse"

---

18 J. Saar, Paar jämedat sõna peremtseniste ajal, „Üliõpilasleht", 1931, N°4, lk. 64.

19 Alma Selgelt, Hena Sarvelt, Leonhard Ellisonilt ja Veronika Kunsilt saadud andmeil.

liikmeks tulihingeline marksismi eest võitleja Arkadi Libo (stud. med.) Enamik pahempoolse rühmituse liikmeid olid Akadeemilise Sotsialistliku Ühenduse liikmed.[20]

Poliitilist selgitustööd „Ühenduses" tehti peamiselt referaatõhtutel. Kõige paremaks kõnemeheks 1930-ndate aastate teisel poolel oli Arkadi Libo, keda nimetati teoreetikuks, jõnlise ja loogilise kõne pärast isegi „kuldsuuks". Ta kõneles sotsialismist, materialistlikust maailmavaatest, välispoliitilistest küsimustest. Kõnedele järgnev diskussioon läks vahel isiku ägedaks.[21] Tugevneva kodanliku diktatuuri tingimustes tundis üliõpilaskond suurt huvi sotsialistliku ülesehitustöö" tulemuste vastu NSV Liidus. 1937a. jagasidki liberaalsete vaadetega vilistlased O. Loorits ja Joh. Ramm muljeid sõidust Nõukogude Liitu. 1938 a. pidas pahempoolsete vaadetega vilistlane Joh. Mandi kõne „Vaimudest"[22] Näiliselt mitteilise teema all räägiti hoopis Tartu vaimust ja „Ühenduse" vaimust, mis oli demokraatlik. Enamik referaate olid läbimõeldud, põhjalikud, panid mõtled liikuma ja tekitasid vaidlusi.

Üheks omapäraseks sündmuseks oli kirjanduslik kohtus Dostojevski „Kuritöö" ja karistuse põhjal. „Ühenduse" liikmetest said ülekuulajad, tunnistajad, aadvo-

---

20 vt. lähemalt lk. 96-97.

21 Benita Labilt ja Eduard Pirainult suusõnaliselt saadud andmeil.

22 Ruth Eliaserilt suusõnaliselt saadud andmeil.

•kaadid. Nimetatud ühitus oli väga huvitav, toimus mitmel õhtul.[23] See näitas, et „ühenduse" liikmed olid tõsiselt huvitatud kirjandusest ja ei piirdu-nud traditsiooniliste referaatõhtutega.

Uute liikmetena ühinesid 1930-ndate aastate lõpul „ühenduse" parempoolsesse rühmitusse P. Hubel, R. Alasoo jt. Neil oli tihe kontakt Tartu Tööliste-majaga. Maailmavaateline võitlus oli neil aastail väga terav, parempoolsetel oli plaan viia selts üle marksismi alustele. Parempoolsematest nõuti üsna paljude ühenduslaste vaated, mida seltsi tervikuna üle võtta ei õnnestunud. Parempoolse rühmituse kõrval jätkas tegevust küllalt tugev parem-poolne rühmitus (üks juhte J. Vain)

Parempoolsete liikmete algatusel seeminti ka ühis-koolikuu ellu. Näiteks 1938 a. Riigivolikogu valimis-tel oli Tartu aimus linn, kus valiti kõik opo-sitsioonikandidaadid. Selles oli teeneid ka parem-poolsete vaadetega ühenduslastel. Leeritati leudlehti, vesteldi inimestega. Valimiste ed leeritati üleskutset hääletada opositsiooni kasuks, — sellele kirjutasid alla demokraatlikud kultuuritegelased eg. J. Suits, Fr. Tuglas, J. Semper, A. Jakobson. Kahtlemata aitas üleskutse le-vitamine kaasa opositsiooni võidule Tartus.

---

23 Aleksander Rängelilt suusõnaliselt saadud andmeil.

24 Veronika Kunnsilt suusõnaliselt saadud andmeil.

Uue eneseavaldamisvormina tekkis 1939a. algul mõttevahetuspäevik „Peavalu", mille sisu varasema „Kõhuvaluga" võrreldes oli poliitiliselt teravam.[25]

Politseiterrori kiuste saavutati 1930-ndate aastate teisel poolel fašismivastaste legaalsete organisatsioonide järjepidev tegevus Tartus — siin oli oma osa ka pahempoolsetel ühendustel. Enamik „Ühenduse" pahempoolse mõtlemise liikmeid kuulus Akadeemilisse Sotsialistlikku Ühingusse, hilgem Akadeemilisse Ühiskonnateaduste Klubisse ja Tartu Alkoholismivastasesse Kultuuriühingusse. Nimetatud ühingud kaitsesid marksismi seisukohti, ehid kommunistlikku partei legaalseteks tegutsemiskohtadeks ning ühendasid intelligentsi ja tööliskassi.

Ühteks nendest ühingutest „töö" juhtijaks oli ühenduse liige J. Kruus. Sinuks kasuks tulid tema varasemad „töö"kogemused Tööliste Esperanto- ja Kultuuriühingus, mille asutajate hulgas ta 1931 a. oli. 1930-ndate aastate teine pool tõi ruttu esile J. Kruusi taktikamanded ja oskuse kasutada pisimatki võimalust marksistlikuks propagandaks ja poliitiliseks selgitustööks.[26] Kui peale 1934a. riigipööret AS Ü tegevus soikus, oli selle elustajaks 1936a. J. Kruus. J. Kruus tegi oma tööd märkamatult, ise tahaplaanile jäädes. F. Issak, tema võitluskaaslane, annab

---

25 Veronika Kruusilt suusõnaliselt saadud andmeid.

26 L. Ellison, Ühine, mid nikas elu, „Edasi", 19.V 1973, N° 115.

T. Kunnusi iseloomustuse: „Oli Kunnusi komme jõhatada sind teotsalt, mida pidi edasi minna, anda kätte mõttejõpp, mida lõpuni kaotada. Napisõnaline, loomult pikatoimeline, varju jäädа armastav, oli ta erakordselt jänjekindel ja visa, oskas palju keeli, oli palju lugemud, poliitika päärast isegi kinni istunud."[27]

1936 a. hakkes kogu maailma tööinimeste suus kõlama sõna „Hispaania." Pinevuse ja kaasatundmisega jälgiti vabaduse ja fašismi vahelist heitlust Hispaanias ~~võitlees~~ Eestis (toimus ju fašiseerumine ka Eestis) ASÜ kogus raha Hispaania vabadusvõitlejatele. Üliõpilased J. Tamm ja B. Konstantjuk sõitsid illegaalselt Hispaaniasse, võitlema Internatsionaalses brigaadis („Ühenduse" liikmed)[28] B. Konstantjuk langes Hispaanias. J. Tamm võitles Brunete ja Terueli all, tegutses partisanina fašistide tagalas. 1939 a. mais pöördus ta Eestisse tagasi.[29]

1938 a. sisekaitseülema korraldusel suletud ASÜ tegevust jätkas Akadeemiline Ühiskonnateaduste Klubi (AÜK). AÜK oli loodud juba 1937 a., kuid oma tegevuse algperioodil oli ta sotsliku suunaga organisatsioon. Peale ASÜ sulgemist astus enamik selle liikmeist AÜK-sse, muutes viimase ees mängiks

---

27 F. Issak, Tööinde-aelses ülikoolis (1940 a.), „Noorus", 1967, № 6, lk. 8.

28 Leonhard Ellisonilt ja Veronika Kunnusilt suusõnaliselt saadud andmeil.

29 Võitleja töe ja õiguse eest, „Noorte Hääl", 29. I 1969, № 25.

marksistliku maailmavaate propageerimise. AÜK ideoloogiliks juhiks oli üheaeguslane J. Krums, 1939 a. vahemanis olid AÜK juhatuse liikmeiks tema seltsikaaslased Paul Hubel ja Reia Alasoo (esimene juhatuse esimees, teine sekretär)[30]

Tartu Töölismaja juures asuvat Alkoholismivastast Kultuuriühingut, mis ühendas üliõpilasi töölistega, juhtis „Ühendus" noorliige Leonhard Ilison, samuti kuulusid sinna paljud „Ühenduse" liikmed.

Kuulumine Akadeemilisse Sotsialistlikku Ühingusse, Akadeemilisse Ühiskonnateaduste Klubisse ja Alkoholismivastasesse Kultuuriühingusse oli pahempoolsete vaadetega üheaeguslastele heaks poliitiliseks kooliks, avardas nende silmaringi ja lähendas üliõpilasi töölisringkondadele.

„Ühendus" oli 1930-ndatel aastatel, eriti peale 1934 a. riigipööret, tihedais sidemeis teiste üliõpilasseltsidega. Üliõpilasselts ühendas vahetult olemata valitsuse üliõpilaspoliitikaga (üli kooli seaduse muutmine). Teravas vastuolus oldi korporatsioonidega, kes täielikult kiitsid heaks Pätsi fašismimeelse valitsuse sammud. Loodi uus üliõpilasseltside liit.[31] (ül) Juba varem oli loodud Eesti üliõpilaste Seltside Vilistlaskogude liit (üVl)

---

30 Õ. Elango, Üliõpilasorganisatsioonide..., „Looming", 1970, N°9, lk. 1419.

31 ÜL-i kuulusid kõik eesti üliõpilasseltsid: „Liivika", „Tõhjala", „Raimla", „Ühendus", EÜS, „Velgesto", „Concordia", Eesti Naisüliõpilaste Selts ja „Ilmatar".

Kuna „Üliõpilaslehe" väljaandmine oli läinud korporatsioonide kätte, asutasid ÜÕK ja ÜÕL 1937.a. oma häälekandja „Akadeemia". Lhs ajakiri kujunes oma iseloomult rodulik-demokraatlikuks ja antifašistlikuks. „Akadeemia" veergudel suhtuti muidu üliõpilaskonna korraldusse kriitiliselt.[32]

ÜÕL korraldas klubi- ja referaatõhtuid temast osavõtvate seltside nimedes. Enamus referaate käsitles poliitilisi või üliõpilaskonda puudutavaid küsimusi. Üld-is esinesid sageli mitmesugused korduse ideoloogid, näiteks Eduard Laaman, Aleksander Hellat jt. Pahempoolsed üliõpilased olid tavaliselt juba varem kokku leppinud, kes esinevad neade väidete ümberlükkamiseks. Sellega näidati üliõpilastele, et korduse väited ja seisukohad pole aluseta esisteerivad. „Ühenduse" liikmete osavõtt nendest referaatõhtutest oli elav.[33]

Rohkem suhtlemist oli „Ühendusel" „Veljestoga", mis ka oli segaselts. „Raimla" ja „Liivikaga" käidi vähem läbi. Korporatsioonidega polnud 1930-ndatel aastail nende fašismimeelse suunitluse pärast üldse sidemeid.[34] Erandiks oli meipiden. 1. mai oli nn. „lahtiste uste öö", siis võis kõikides üliõpilasorganisatsioonides vastastikku külas käia. Näiteks 1936.a. 1. mail käis „Ühenduse" külas korp. „Amici-

---

32 H. Mark, Eesti üliõpilasseltside liit, „Akadeemia", 1937, N°1, lk. 4.

33 Agnes Kergelt suusõnaliselt saadud andmeid.

34 Eduard Tiniperult ja Benita Labilt suusõnaliselt saadud andmeid.

-tias", ÜS „Concordias", ÜS „Raimlas", ÜS „Põhjalas", ENÜS „Ilmatoris", kop. „Filiae Patriae", ÜS „Veljestos".[35]

Referaatõhtute, üldkoosolekute, ühiskondliku tegevuse ja õpingute kõrval leidsid „ühenduse" liikmed aega ka meelelahutuseks. Igal laupäeval, kui just polnud referaatõhtut, peeti mingi peoõhtu (ilma alkoholita)[36] Traditsioonilised olid vastlaõhtud, kadri- või mardiõhtud, jõulupuu. Tuldi aga kokku ka lihtsalt ühisele lõunasöögile, kella viie teele või kohviõhtule. Tunti ennast suure sõbralikku peremana, tantsiti, musitseeriti, vesteldi ja mõnikord ka vaieldi. Muusikast olid eriti huvitatud V. Tompson, A. Pääss-Viinapuu, R. Ehiasen (jun.). Pingpongilaual näitasid oma osavust E. Kõrb, J. Liibusk, J. Ramm, V. Tigane. Oli ka häid maletajaid: J. Jaus, V. Jaanam, K. Kerge.[37]

Suursündmuseks oli seltsi aastapäev, mida peeti igal aastal ühel oktoobrikuu viimastest päevadest. Seltsi aastapäevapeost võtsid osa ka vilistlased, tihti koos abikaasadega. Päeval toimus pidulik koosolek, kus tuletati meelde seltsi ajalugu. Järgnes pidulik õhtusöök seltsi nimel. Aastapäevapeolgi puudus alkohol. 1930-ndatel aastatel oli „ühenduses" hõlpsam pidusid korraldada

---

35 Benita Lorbilt suusõnaliselt saadud andmeid.

36 Seal samast.

37 B. Mäelo, Kilde „ühenduseit" ja ühenduslasist, Mälestuskilde ÜS-ist „ühendus" 1906-1970, lk. 62-67.

-da, sest 2 viimast seltsi korterit oli 6-8 toalised (üüni maksid vilistlased) 1920-ndate aastate lõpus oli seltsil väike, kahetoaline korter Küütri tn. 4 (Kingissepa tn.) 1932a. koliti ümber Botaanika tn. 76-2 (Komsomoli tn.)[38] Sealgi oli korter mõnetoaline. Järgmine seltsi korter oli Tiigi tn. 31, kus seltsi kasutada oli juba rohkem ruume. Seltsi viimane korter oli vilistlase J. Vainula majas Kompanii tn. 1-5 (Hariduse tn.)[39] Seltsi käsutuses oli siin suur saal, söögituba, pingpongituba, raamatukogu, juhatuse tuba, klubituba, köök ja esik. Millega seletada nii suure korteri üürimist seltsi poolt, kes varem oli oldeti majanduslikes raskustes? Ilmselt saadi suuremat rahalist toetust vilistlastelt. Vilistlaskogunesse kuulus mitmeid tähtsaid riigi- ja majandustegelasi. Näiteks oli „Ühenduse" vilistlane A. Rei, kes 1936 a. nimetati välisministri abiks, 1937a. välissaadikuks Moskvasse.[40] Majanduslikult hästi olid kindlustatud järgmised vilistlased:

Jaakson, Jüri — Eesti Panga president
Jaus, Johan — Eesti Maapanga direktor
Luts, Karl — Õlivabrikute juhataja Kohtla-Järvel
Mälo, Bernhard — Linnapanga abidirektor Tartus

---

28 Alma Selgelt, Ilma Savelt, Agnes Kergelt ja Benita Labilt suusõnaliselt saadud andmeid.

39 Sealtsamast.

40 A. Lebbin, Eesti sotsiaaldemokratismi krahh, „Eesti Kommunist", 1970, N°7, lk. 27.

Talvadre, Anton – õigusvantsler
Tuhk, Joakim – Kaubandus-tööstuskoja esimees jt.[41]
„Ühenduse" vilistlaste hulgas oli palju advokaate, arste, kohtunikke, õpetajaid, õppejõude, ametnikke.[42] Nende majanduslik olukord polnud muidugi nii hiilgav kui näiteks Eesti Panga presidendil Jüri Jaaksonil.

Üheks tõendiks osa vilistlaste majanduslikust jõukusest olid seltsi suvepäevad, mida peeti maal, looduslikult ilusas kohas, mõne vilistlase talus. Aastal võttis suvepäevade korraldamise enda peale J. Tuhk. Näiteks 1935 a. suvepäev toimus Tema talus Rumsa mõisas. Päeval puhati vabas looduses, teleti matk ümbruskonda. Õhtuks oli kaetud laud, ehitatud tantsupõrand. Osavõtjaid oli umbes 100.[43] 100 inimese vastuvõtmine nõudis aega ja raha, mille iga vilistlane ei saanud seda endale lubada.

„Ühenduse" vilistlaskogu majanduslik tugevus andis talle suured võimalused seltsi tegevusse sekkuda. Johan Jaus esines kodanliku diktatuuri aastail mitmel korral parempoolse nihkumise kaitsjana (1928. a. ei laskund korporantlikku mõtteviisi pooldajaid seltsist välja visata) Palgad vilistlaskogu liikmed kuulusid Riigikogusse: J. Jaakson, M. Martna, A. Ostra-Oinas, A. Talvadre, A. Rei, E. Rüsna, J. Vain (sen.)[44] Neist

---

41 Eesti üliõpilaste Seltside Vilistlaskogude Liidu kuulunute vilistlaskogude liikmed dets. 1936 a., Trt, 1937, lk. 22-25.

42 Eesti üliõpilaste Seltside Vilistlaskogude Liidu kuulunute vilistlaskogude liikmed dets. 1939 a., Trt., 1940, lk. 53-57.

43 Eduard Tiniputult suusõnaliselt saadud andmeil.

44 B. Mällo, Kilde „Ühendusest"..., Mälestuskilde EÜS-ist „Ühendus" 1906-1970, lk. 65.

J. Jaakson oli rahvaraamatukogu asutaja, J. Loosalu asutava parteipoolelaja, E. Riisna „iseseisev", teised olid sotsiaaldemokraadid. Erinevast parteilisest kuuluvusest hoolimata ühendas neid kõiki ühiõpilasaastail „ühenduses" propageeritud radikaalsete vaadete „uuestamine". Kuid vilistlaskogusse kuulus ka progressiivsemate vaadetega inimesi, nida ühiskooli õppejõude: J. Saar, J. Vaabel, A. Valdes, Al. Rängel, O. Loorits, A. Luiksepp, R. Rägo, H. Jaakson, P. Kogerman, H. Riikoja. Neist neli viimast läksid 1920-ndate aastate algul üle „Raimla" vilistlaskogusse.[45] Vilistlaskogu esimeheks oli muesti progressiivsete vaadetega matemaatikaprofessor J. Saar, kes 1930-ndatel aastatel oli küll rohkem tegev ühingus „Humanitas".[46]

Väga austasid ühenduslased oma vilistlast A. H. Tammsaaret. 30. aug. 1936 a., mil talle Albus mälestussammas püstitati, võttis ka „Ühenduse" rahvas sellest osa.[47] 1938 a. kinkis „Ühenduse" vilistlaskogu Tammsaarele tema 60-aastase juubeli puhul hinnalise kirjutuslaua. Sellsis korraldati Tammsaare-õhtu, kus vil. H. Johani esitas referaadi „Tammsaare populaarsus" ja vil. S. Raudsepp, kes oli Tammsaare hea sõber, lõõkis oma kokkupuuteist kirjanikuga.[48] 1938 a. 8. mail sõitis Tammsaare Tartusse ja veetis

---

45 Aleksander Rängelilt suusõnaliselt saadud andmeil.

46 Hans Sarvelt suusõnaliselt saadud andmeil.

47 Benita Labi materjalid.

48 Sealsamas.

terve päeva seltsis. Vesteldi, koos vilistlastega tulekuti meelde „Ühenduse" minevikku ja reageeriti kirjaniku mõtisloomingust."[49] Seega võib öelda, et oma elu lõpuni jäi Tammsaare sidemetesse „Ühendusega".

Kuna „Ühendus" oli karske selts, kuulusid paljud temas liikmed ühtlasi Üliõpilaste Karskusühendusse: F. Jhuik, L. Luik, B. Kabi, J. Kooring, V. Maimik, V. Muld, B. Mäelo, N. Palover, H. Soov, H. Uut-Kaur, A. Vellisto jt.[50] Peale „Ühenduse" polnud täielikku alkoholitarvitamise keelu ühtski seltsis. „Ühenduse" alkoholismi-vastane suund oligi kasvatada terve rea karskuse eest võitlevaid haritlasi.

1930-ndate aastate lõpul oli maailmavaateline võitlus seltsis väga terav. Parempoolsed tahtsid seltsist välja visata pahempoolseid (A. Hibot, T. Kummi, L. Ellisoni), kuid sellest ei tulnud midagi välja.[51] Pärtsi diktatuuri tingimustes oli intelligents kaldunud pahemale, see andis end tunda ka „Ühenduses". Marksistlik rühmitus, kuhu kuulus enne 1940 a. revolutsiooni üle 15 inimese, jätkas oma tegevust.[52] Paljud selle rühmituse liikmed kuulusid ühtlasi EKP-sse. Kodanliku korra lõpupäevil astusid parteisse „Ühenduse" liikmed A. Hibo, T. Kumm, J. Tamm.

---

49 Aleksander Rängelilt suusõnaliselt saadud andmeil.

50 B. Mäelo, Mälestuskilde ..., Mälestuskilde EÜS-ist „Ühendus" 1906-1970, lk. 66.

51 Benita Kabilt suusõnaliselt saadud andmeil.

52 Ö. Elango, Üliõpilasorganisatsioonide ..., „Kooming" 1970, № 9, lk. 1417.

Kokkuvõtet tehes täheldame, et 1930-ndatel aastatel iseloomustas ENÜS „Ühenduse" tegevust teravmaailmavaateline võitlus. „Ühenduses" viidlustus parempoolne fraktsioon, mille liikmed asusid marksismi-leninismi õõsumiskohtadel. Seltsi tervikuna üle võtta neil ei õnnestunud, seda takistas sotsliku ladviku vastupanu, kuid paljude üliõpilaste maailmavaate muutus parempoolsemaks. See aitas neil õigesti orienteeruda 1940.a. pöördelistes sündmustes. Koos üliõpilasseltside liidugaga sekkus „Ühendus" poliitilisse ellu, võideldes fašismiohu ja üliõpilaskonna vonaldluse muutmise vastu.

„Ühendus" jäi 1930-ndatel aastatel kõige radikaalsemaks üliõpilasseltsiks, hoolimata teatud esinevatest mõtlemistest.

IV PEATÜKK

ÜHENDUSLASED NÕUKOGUDE VÕIMU TAASKEHTESTAMISEL EESTIS

Majanduslikud raskused, progressiivsete tegelaste jälitamine ning valitsevate ringkondade keeldumine riigi ja ühiskondliku elu demokratiseerimisest sundis laia töörahva hulki 1939-40a. tõsiselt järele mõtlema oma maa edasise saatuse üle ning aitas kaasa revolutsioonilise meelsuse kasvule. Petitsioonides valitsusele nõuti demokraatlikke vabadusi ja sõbralike suhete taastamist Nõukogude Liiduga.

Üldist olukorda arvestades võttis EKP aprillikonverents (1. apr. 1940a.) vastu otsuse alustada ettevalmistusi fašismi kukutamiseks revolutsiooniliselt. Organiseerimis- ja propagandatööd teostas partei mitmesuguste legaalsete ja poollegaalsete tööliste ja intelligentsi ühingute kaudu. Neude mõju kasvas kiiresti. Kommunistide E. Lepiku, J. Kruusi

ja L. Tillisoni poolt juhitava Tartu Alkoholismivastase Ühingu liikmeskond kasvas mõne nädalaga 500-600 inimesemi.[1]

1940.a. jõuniks olid kogunemed kõik tingimused rahva võidurikkaks väljaastumiseks fašistliku režiimi vastu. Baltimaade kodanlusel polnud võimalik saada rahvusvaheliselt imperialismilt kuigi tõhusat abi. Valitsuse rahvavastane poliitika oli täielikult paljastunud, parempoolsete sotsiaaldemokraatide liidrid olid valitsuse toetamisega kaotanud mõju rahvamasskaades. Töölisklass, kelle aktiivsus oli viimase poole aasta jooksul kasvanud, oli valmis välja astuma kommunistliku partei juhtimisel ja tõmbama endaga kaasa laiu töörahva hulki.[2]

Fašistliku vägede võitude mõjul Euroopas aktiviseerusid Balti-maade Nõukogude-vastased jõud. Vastuseks "Balti nõukogude" organiseerimisele Tallinnas saatis Nõukogude valitsus Eesti, Läti ja Leedu valitsustele noodid, milles ta nõudis vastastikuse abistamise pakti ausat täitmist. Nõukogude valitsuse noodid aitasid Baltikumi rahvail mõista, kui ohtlik on fašistliku valitsejate poliitika.

Hoolimata töörahva demonstratsioonidest ja miitingutest, kus nõuti demokraatliku valitsuse loomist, püüdis president K. Päts endist olukorda säilitada. 21. juuni sündmused näitasid, kellele

---

[1] EestiNSV ajalugu, III, Tln., 1971, lk. 480.

[2] Sealsamas, lk. 480-485.

kuulub tegelik võim Eestis. Tallinna töötajate miiting kasvas üle sotsialistlikuks revolutsioonikss. Töölised hõivasid Toompea lossi, vabastasid poliitvangid ning lõid Rahva Omakaitse salgad. Samal päeval toimusid kommunistide poolt organiseeritud väljaastumised teistes Eesti linnades. Samal päeval moodustati J. Varese rahvavalitsus, kes asus teostama revolutsioonilisi ümberkorraldusi. Suleti kodanluse poliitilised organisatsioonid ja legaliseeriti EKP. Alustati miigiaparaadi ja armee demokratiseerimist, seati sisse tööliskontroll tootmise üle.[3]

Edasiste sündmuste käigus võttis uus Riigivolikogu 21. juulil vastu deklaratsiooni Eesti kuulutamisest nõukogude sotsialistlikuks vabariigiks ja deklaratsiooni Eesti astumisest Nõukogude Liitu, mis saigi toeks.

Nõukogude võim Eestis oli taaskehtestatud. Algasid suured ümberkorraldused, mis puudutasid ka Tartu Ülikooli. Nii näiteks likvideeriti ülle nõukogude ideoloogia kantse – usuteadlaskond, suleti ka kõik kodanlikud üliõpilasorganisatsioonid. 10. augustil 1940.a. suleti EÜS „Ühendus", seltsi viimistlaskoguu oli likvideeritud juba 4. augustil.[4] Ehkki seltsi enam ei eksisteerinud, võib temas endiste liikmete sahtumises nõukogude võimu taaskehtestamisse Eestis selgelt eristada jälgi

---

[3] Eesti NSV ajalugu, III, lk. 486-495.

[4] Benita Lahi materjalid.

kahte suunda. Neade kahe suuna olemasolu põhjendab Lenini intelligentsi-definitsioon: „Väimastel (hariklastel M.S.) on iselaadi positsioon teiste klasside hulgas, liitudes osalt kodanlusega oma sidemete, vaadete jm. poolest, osalt palgatööliste-ga sel määral, kuidas kapitalism üha enam võtab hariklastelt iseseisva positsiooni, muudab ta sõltuvaks palgatööliseks ja ähvardab alandada te elutaset."[5]

Paremposlse voolu esindajad (võlistlased J.Jans, J.Jaakson, A.Rei, J.Vain, A.Taloadre jt.) suhtusid nõukogude võimu taastamisse Eestis ääänmiselt vaenulikult.

Progressiivselt meelestatud endised üheaduslased võitlesid aktiivselt nõukogude võimu taastamise eest Eestis ja võtsid osa algavast sotsialistlikust ülesehitustööst. Nii näiteks Anvadi Ulibo (1914-1957), üks „Ühenduse" paremposlse rühmituse juhte, kes töötas ülikooli Ajaloogia institudi ajutise assistendina, vallandati 1940 a. märtsis. See näitas kodanluse tegevuseat suvepoliitikat eesrindlike ja kommunistliku maailmavaatega inimeste vastu. Raskeles majanduslikes tingimustes jätkas A.Ulibo osavõtlu põrandaaluste rühmade tegevusest, kus aktiivselt valmistuti sotsialistlikuks revolutsiooniks. Vahetult enne

---

[5] V.I.Lenin, Retsensioon. Karl Kautsky. Bernstein und das sozialdemokratische Programm. Eine Antikritik., Teosed, 4.kd., Tln., 1950, lk. 172.

revolutsiooni esines A. Uibo Akadeemilises Ühiskonnateaduste Klubis referaadiga „Dialektilisest materialismist"[6], puudutades ühtlasi sotsialistliku revolutsiooni küsimusi. Tema veenev, loogiline kõne aitas paljudel kuulajatel õigesti orienteeruda jõgevvastes sündmustes. 21. juunil oli A. Uibo nende esinidades, kes kehtestasid nõukogude võimu Tartus. Jõgevvatel päevadel käis ta Petseris, Võrus jm. kohalikke nõukogude organeid abistamas, neile esialgseid juhtnööre andes.[7] Riigivolikogu valimistel 21.VII valiti ta Riigivolikogu juhatuse liikmeks ja 25. augustil valis Eesti NSV Ajutine Ülemnõukogu ta Riigikontrolli Rahvakomissariks.[8] Kui algas Suur Isamaasõda, võttis A. Uibo 7. Eesti laskurkorpuse poliitosakonna agitaatorina osa rindemaa kaitsmisest. Teda autasustati Suure Isamaasõja II järgu ordeniga. Pärast sõda töötas A. Uibo Tartu Ülikooli dialektilise ja ajaloolise materialismi kateedri juhatajana ning selle õppeasutuse parteiorganisatsiooni sekretärina. 1949-52 a. õppis ta ÜK(b)P Keskkomitee juures asuvas Ühiskonnateaduste Akadeemias ning kaitses seal kandidaadiväitekirja filosoofia alal.* Seejärel töötas ta kuni oma surmani 1957 a.[9] NLKP Keskkomitee Marksismi-Leninismi Instituudis.

Me mälestame A. Uibot kui tulihingelist kommunisti, kes andis oma osa uue elu

---

6 Alma Selgelt suusõnaliselt saadud andmeil.

7 Veera Kallaselt suusõnaliselt saadud andmeil.

8 Rahvakalender, 1941, lk. 136.

9 Revolutsiooni lipukandjad, II, Tln., 1972, lk. 158.

* Kandidaadiväitekirja teemaks oli „Борьба И. П. Павлова за материализм в физиологии", A. Uibo, Автобиография, Москва, 17. июня 1954 г.

ehitamisel Eestis.

Ühes A. Uibo võitluskaaslaseks ja sõbraks oli Ilmar Kunns (1913-1942) juulis 1940 valiti ta EKP Tartu Komitee liikmeks, augustis 1940 Tartu Ülikooli ühiskondlik-poliitilise kasvatuse jõuli abiks. Septembris 1940 sai J. Kunnusist ühtlasi Tartu Marksismi-Leninismi Õhtuülikooli direktor ja lektor.[10] Loengutel hüüdis ta põhjalike teoreetiliste teadmistega ning tõi huvitavaid näiteid ümberehitse-vast elust.[11] Juulis 1941 evakueerus ta Uuralidesse, kus sai 1942 a. varem ühe elatud autoõnnetuse tagajärjel.

Aktiivselt võtsid 1940 a. revolutsioonilistest sündmustest osa ka „Ühenduse" pahempoolse mõtlemise liikmed Rein Alasoo, Aksel Illison, Leonhard Illison, Johann Tamm, Emil Tihve jt.

Rein Alasoost (1920-1942) sai Eesti Telegraafiagentuuri direktor, veidi hiljem „Noorte Hääle" vastutav toimetaja. Sõja puhkedes jäi ta Tallinnasse põrandaaluselt tööle, 1942 a. tabati ja hukati fašistide poolt![12] Aksel Illison (1918-48) sai 1940 a. ELKNÜ Tartumaa organisaatoriks. Sellel ametikohal töötades andis ta kogu oma noorusliku energia noorsoo liitmisele nõukogude valitsuse ja kommunistliku partei ümber. Ka Sirje Isamaa pöe-

---

10 Noort võitlejat J. Kunnust mälestades, „Edasi", 7. okt. 1962, lk. 199.

11 Veronika Kunnusilt suusõnaliselt saadud andmeid.

12 V. Kunns, Rein Alasood meenutades, „Edasi", 5. mail 1966, lk. 104.

-vil töötas ta kommunistlike noorte organisaatorina, algul Tartu häirituspataljonis[13], hiljem Eesti laskurkorpuses.

Aksel Illisoni vaateid jagas tema vend Leonhard Illison (sünd. 1911a.) 1940a. veebruaris võeti ta vastu EKP liikmeks. 1940a. juulis valiti L. Illison Eesti Töötava Rahva riidu kandidaadina Riigivolikogusse. 21. juulist alates oli ta ülemnõukogu Maatöörahva ülikingu Tartumaa organisaatoriks, hiljem EKP Tartumaa Komitee organiseerimis-instruerimisosakonna juhatajaks. Suure Isamaasõja lõpetas L. Illison 7. laskurdiviisi poliitosakonna ülemana. Peale sõda töötas ta palju aastaid Standartide, Mõõtude ja Mõõdumiistade Komitee volinikuna meie vabariigis.[14] Praegu on L. Illison auga väljateenitud vanadushuhkusel.

Johann Tamm, EKP liige 1939. aastast, määrati 1940a. juunis Pärnu linnapea asetäitjaks. Sügisel asus ta Siseasjade Rahvakomissariaadi Pärnu osakonna ülema kohale, kuhudes ühtlasi EKP Pärnu komiteesse. J. Tamm langes Suure Isamaasõja alguses.[15]

1930-ndatel aastatel oli üheks järjekindlaks parempoolsete vaadetega ühenduslaseks Emil Tehve, kes ka 1940a. juunisündmuste puhul ei jäänud pealtvaatajaks. Ta määrati Tallinna Sotsiaalkind-

---

13 P. Larin, Eesti kommunistlikud noored Suures Isamaasõjas, Meie Komsomol, Tln., 1968, lk. 191.

14 Soovime õnne Leonhard Illisonile, „Õhtuleht", 11. III 1971, N° 54.

15 Võitleja töe ja õiguse eest, „Nõukogude Hääl", 29. jaan. 1969 a., N° 25.

lustustusosakonna juhatajaks, kellena tal oli võimalus paraandada töötajate materiaalset kindlustatust haigus- ja vanaduspäevil.[16] S. Tõnve hukkus Suure Isamaasõja alguses.

Kuna „Ühenduse" parempoolse tiiva esindajad olid kodanliku diktatuuri päevil mõjukad riigitegelased, tuli 1940.a. juunisündmuste ajal nii mõnelgi endisel võimumehel loovutada oma koht seltsikaaslasele. Näiteks pidi Eesti Panga president Jüri Jaakson loovutama oma koha Johan Väabelile (1899-1971), kes oli tuntud oma pahempoolsete vaadete poolest. J. Väabel, kes oli kodanliku Eesti päevil Tartu Ülikooli finantsõiguse professor, määrati peagi ka rahanduse rahvakomissari I asetäitjaks.[17] Akadeemik J. Väabel (peale Suurt Isamaasõda töötas TPI-s) suri 1971.a.

Nõukogude võimu taaskehtestamisel eteandsid tähtsat osa paljud ühenduslased: Aleksander Reaning Riigikontrolli rahvakomissari asetäitjana, Stefanida Kalmet Maksude Valitsuse direktorina, Lembit Liiv sotsiaalministri abina.[18] A. Reaning ja S. Kalmet on praegu augu väljakaevitud vanadusputkusel.

„Ühenduse" liikmeks oli ka kirjanik Eha Kippel (1901-1942), kes 1940.a. augustis määrati 1. oliviisi politiliseks juhiks Rakvere. Suure Isamaa-

---

16 Rahvakalender, 1941, lk. 167.

17 Soovime õnne akadeemik Johan Väabelile, „Õhtuleht", 26. aug. 1969, nr. 198.

18 Rahvakalender, 1941, lk. 134-163.

-sõja algul töötas ta rindeajakirjanikuna, hiljem evakueerus Leningradi ja suri seal 1942 a. raskel blokaadipäevil. Ühiskondlikule tegevusele oli teda viinud tutvus „Ühenduse" parempoolsete tegelaste A. Ulibo, J. Kunusi jt teistega.

„Ühendusega" oli seotud ka vana revolutsionääride kaader — näiteks O. Sepre, O. Lauristin ja A. Vaarandi. Vangla-aastad kodanlikus Eestis ei suutnud murda nende võitlusvaimu. O. Sepre (1900-1965) etendas EKP Illegaalse Büroo liikmena juhtivat osa 1940 a. sotsialistliku revolutsiooni ettevalmistamisel ja läbiviimisel. Peale 1940 a. juunisündmusi töötas O. Sepra mitmetel vastutavatel ametikohtadel: majandusministri abina, suurtööstuse ja pankade natsionaliseerimise peakomitee esimehena, hiljem Rahvakomissaride Nõukogu aseesimehena ja siltlasi Riikliku Plaanikomitee esimehena. Sõja ajal Nõukogude tagalas täitis ta ka Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu esimehe kohuseid. 1948 a. läks O. Sepre üle tööle Eesti NSV Teaduste Akadeemiasse. Ta oli viljakas teadlane, kaitstes 1961 a. doktoridissertatsiooni majandusteaduste alal. 1965 a. kaitsesime me O. Sepre surmaga ühe nendest, kes juhtis sotsialistliku majanduse aluste rajamist Nõukogude Eestis.[19]

1940 a. sündmustest Eestis võtlis aktiivselt osa ka Olga Lauristin (sünd. 1903 a.), tuleviingeline kommunist. Eestis sotsialistliku riigikorra aluste rajamisel täi-

---

19 Majandusteadus ja rahvamajandus, 1966, Tln., lk. 428.

-tis O. Lauristin mitmesaguseid ülesandeid: ni oli ta esimene Eesti NSV Kirjanduse- ja Kunstiasjade Peavalitsuse ülem, aastatel 1944-47 sotsiaalkindlustuse minister, 1947-51 kinematograafiaminister. Aastatel 1955-61 töötas O. Lauristin Välismaaga Sõpruse ja Kultuurisidemete Arendamise Eesti Ühingu Presiidiumi esimehena, praegu on ta ühingu naissektsiooni esimees, üsjavalitud Rahufondi esimees Eestis. Olga Lauristin on andnud ja annab palju sotsialismi ülesehitamisel Eestis.[20]

Anton Vaarandi (sünd. 1901) organiseeris 1940.a. „Noorte Hääle" peatoimetaja kõrvaltöötena „Sirbi ja Vasara", meie praeguse populaarse kirjanduse ja kunsti nädalalehe. Sõjajärgst alates (Leningradis, Moskvas, Tallinnas) oli A. Vaarandi „Rahva Hääle" peatoimetaja, kuni talle anti muid ülesandeid. Ta oli mõnd aega Eesti NSV välisministri asetäitja, siis ühingu „Teadus" (praeguse nimega) esimehe asetäitja. Alates 1950-ndate aastate lõpust oli ta seotud „Loominguga" — algul vastutava sekretärina, aastail 1960-68 aga peatoimetajana.[21] Ta on ikka osanud anda tähtsa kohta esteetilisele kultuurile mitte ainult oma isiku, vaid kogu rahva ja ühiskonna jaoks. Praegu on A. Vaarandi auga väljateenitud vanadushpuhkusel.

1940.a. revolutsioonilistest sündmustest otseselt osa

---

20 „Õhtuleht", 28. apr. 1973, N° 100.

21 N. Andresen, Anton Vaarandi sünnipäevaks, „Sirp ja Vasar", 10. sept. 1971, N° 37.

ei võtnud, kuid jätkasid tööd oma endistel ametikohtadel Albert Valdes ja Karl Kaur. Albert Valdes (1884-1971), professor, töötas patoloogilise anatoomia kateedri juhatajana kuni pensionilemineku 1962a. Talle omistati Eesti NSV teenelise teadlase aunimetus.

Karl Kaur (1900-1972) oli 1940a. Tallinna Kastehaigla asutajaks ja töötas seal peaarstina. 1945-54 oli ta Tartu Ülikooli pediaatriakateedri juhatajaks. 1945a. anti K. Kaurile Eesti NSV teenelise asti aunimetus ja 1946a. dotsendi kutse.

Endine ühenduslane J. Rebane töötab praegu Tartu Riiklikus Ülikooli õigusteaduskonnas kriminaalõiguse professorina.

Kokkuvõtteks võib märkida, et pahempoolsete vaadetega „ühenduse" liikmed võtsid aktiivselt osa nõukogude võimu taaskehtestamisest ja sotsialismi ülesehitamisest Eestis. Teine osa ühenduslasi, endised sotsid, suhtusid nõukogude võimu kehtestamisse Eestis säänniselt vaenulikult (paljud neidest on praegu emigratsioonis)

KOKKUVÕTE

Eesti üliõpilaste Seltsi „Ühendus" asutamine 1906a., 1905-07a. revolutsiooni taandumise perioodil, oli üheks üliõpilasliikumise uueks vormiks. Seltsi kinnitamine oli suures osas revolutsiooni saavutus.

„Ühendus" püstitas oma eesmärgiks eesti radikaalse intelligentsi koondamise enda ümber, mis tal osalt ka õnnestus. Selts pidi toetama radikalismi nii poliitika kui ka teaduse, kunsti ja kirjanduse alal. „Ühendus" aluseks võetud põhimõtted nägid ette huvi äratamise ühiskondlike probleemide vastu ja töö tunnistamise ühiskondliku progressi aluseks.

„Ühenduse" liikmeteks olid enamuses majanduslikult kehvemad üliõpilased, kuigi kodanlikum diktatuuri perioodil leidus seal ka tõusikkodanluse võsusid. Seltsi võisid astuda ka naisüliõpilased. „Ühendus" oli seega esimene eesti üliõpilaste segaselts.

Kogu oma olemasolu vältel eksisteerisid „Ühenduses" kaks vastandlikku mõttesuunda, kelle vahel toimus maailmavaateline võitlus. Tähtpoolne mõt-

-mitus, kuhu kuulus, eriti 30-ndatel aastatel, ka kommuniste, propageeris materialistlikku ja marksistlikku maailmavaadet. (A. Aboltin, A. Vaaranduli, O. Sepre, O. Lauristin, J. Kruus, A. Uibo, R. Alasoo jt.) Parempoolne mõttesuund koosnes peamiselt sotsiaaldemokraatidest ja kaitses reformistlikku sotsialismi põhimõtteid. (A. Talvadre, M. Martna, J. Jans, J. Jaakson, J. Vain jt.) Kodanluse diktatuuri päevil olid paljud parempoolsed „lähenduse" viljastlased, tähtsad riigi- ja majandustegelased, püüdes ühtlasi seltsielu parempoolses suunas mõjutada.

Maailmavaateline võitlus seltsis toimus peamiselt referaatõhtutel. Referaadid käsitlesid poliitika, teaduse, kirjanduse, kunsti jm. küsimusi.

1917.a. veebruari- ja Oktoobrirevolutsiooni ajal ning kodusõja aastail ei suutnud „lähendus", hoolimata parempoolsetest fraasidest, tõusta kõigemale väikekodanlikust demokraatiast.

Kodanluse diktatuuri algperioodil tahtis „lähendust" nagu kogu haritlaskonda, ideeline kriis. Selle väljenduseks oli seltsi lõhenemine 1921.a.

1920-ndate aastate keskel tugevnes parempoolne fraktsioon „lähenduses", kuna sinna astusid mitmed Sotsiaal-Filosoofilise Ühiõpilaste Seltsi liikmed. (näiteks O. Lauristia, O. Sepre) 1924.a. enamik Sotsiaal-Filosoofilise Ühiõpilaste Seltsi liikmeid oreteeris „lähenduses" või tõhendada korporantlikku kalleku tekkimist.

1930-ndaid aastaid iseloomustab eriti terav maailmavaateline võitlus. Järjest tugevama pahempoolse mõjutuse mõjul protesteeris enamik „Ühenduse" liikmeid mõtlemise ja ühiskondliku elu fašiseerimise vastu. Samal ajal säilitas vilistlaskogu sotsliku ladviku head suhted Paatsi vastutsusega.

Progressiivsem osa „Ühenduse" liikmetest võttis aktiivselt osa 1940 a. sotsialistliku revolutsiooni läbiviimisest ja sotsialismi ülesehitamisest Eestis.

Hoolimata mitmesugustest temaas esinevatest vooludest jäi „Ühendus" pahempoolseks üliõpilasseltsiks, kasvatades terve rea silmapaistvaid mõtlejaid riigi ja ühiskonnategelasi.

„Ühenduse" ajaloost on üks osa Tartu Üliõpilaste Seltsi ajaloost ja väärib edasist uurimist, samuti nagu teiste üliõpilasseltsside ajalood.

РЕЗЮМЕ

Автор дипломной работы ставит целью дать систематический обзор истории Общества Эстонских Студентов „Uhendus", с обращением особого внимания на идеологическую борьбу среди членов общества, что в известной степени отразило идейную борьбу среди всего эстонского студенчества.

Источниками были использованы соответствующие архивные материалы в фондах 402 и 1771 ЦГИА ЭССР, воспоминания бывших членов общества и печатные материалы.

Создание Общества Эстонских Студентов „Ühendus" в 1906 г., в период отступления первой русской революции, было одной из новых форм студенческого движения и одним из результатов революции.

Согласно уставу „Uhendus" ставило своей задачей сплочение вокруг себя радикально настроенной интеллигенции, что ему отлично и удалось. Общество должно было поддерживать радикализм как в области политики, так и в области

науки, искусства и литературы. Особую важность из основных принципов общества представляли пробуждение интереса к общественным проблемам и признание труда основой общественного прогресса.

По социальному происхождению большая часть членов „Ühendus" принадлежала к мелкой буржуазии, особенно в первый период его деятельности, в период же буржуазной диктатуры среди членов общества были и отпрыски крупной эстонской буржуазии.

В члены общества принимались и женщины. После окончания университета бывшие студенты оставались членами общества (vilistlased)

На протяжении всего периода деятельности общества (1906-1940) в нём происходила идеологическая борьба между двумя группировками. Левая группировка, к которой принадлежали и коммунисты (особенно в 1930-е годы), усваивала сами и пропагандировала материалистическое и марксистское мировоззрение (А. Аболтин, А. Вааранди, О. Сепре, О. Лауристин, И. Круус, А. Уйбо, Р. Аласоо и др.) К правой группировке примыкали в основном эстонские соцы (социал-демократы), проповедывавшие принципы реформистского социализма и отказ от общественного движения (А. Пальвадре, М. Мартна, И. Янс, Ю. Яаксон, Я. Вайн и др.)

В период буржуазной диктатуры многие члены общества (из бывших студентов), принадлежавшие к правой группировке, занимали ведущие административные, общественные и хозяйственные должности в государственном аппарате, стараясь в то же время влиять и на деятельность студенческого общества в правом направлении.

Идеологическая борьба развертывалась в основном на рефератных вечерах и дискуссионных собраниях общества. В рефератах анализировались политические, научные, литературные и др. проблемы.

В период февральской буржуазно-демократической революции, Октябрьской социалистической революции и гражданской войны „Ühendus" несмотря на левые фразы, не смог подняться выше мелкобуржуазного демократизма.

В начальный период буржуазной диктатуры общество „Ühendus", как и вся эстонская интеллигенция, переживало идеологический кризис. Проявлением этого кризиса был раскол общества в 1922 г. (от „Ühendus" отделилась часть студентов, образовав новое общество „Гайлма")

В середине 1920-их годов в „Ühendus" укрепилась левая группировка, поскольку в него вступили многие члены Социал-философского Общества Студентов (напр. О. Лауристик, О. Сепре и др.) В 1924 г.

большая часть их была арестована, а в обществе стали заметно усиливаться корпоративные тенденции.

1930-ые годы характерны обострением идеологической борьбы внутри общества, благодаря активной деятельности левой группировки. Большинство членов „Vikendus" протестовало против фашизации государственной и общественной жизни в Эстонии. В то же самое время социал-демократическая же верхушка общества стремилась сохранять хорошие отношения с реакционным правительством Пятса.

Лучшая часть членов общества активно участвовала в подготовке и проведении социалистической революции 1940 года, а затем и в социалистическом строительстве в Эстонии.

Несмотря на наличие разных направлений и группировок, „Vikendus" можно считать в основном левым, радикальном студенческим обществом, воспитавшим целый ряд людей, ставших видными советскими государственными и общественными деятелями.

История „Vikendus" является составной частью истории Тартуского Университета и достойна дальнейшего исследования.

KASUTATUD KIRJANDUS

Marksismi-leninismi klassikud

Lenin V. I., Leo Tolstoi kui Vene revolutsiooni peegel, Teosed, 15. kd., Tln., 1952.

Lenin, V. I., Retsensioon. Karl Kautsky. Bernstein und das socialdemokratische Programm. Eine Antikritik, Teosed, 4. kd., Tln., 1950.

Lenin, V. I., Revolutsioonilise noorsoo ülesanded, Teosed, 7. kd., Tln., 1952.

Arhiivimaterjalid

Eesti NSV Riiklik Ajaloo Keskarhiiv, f. 402 „Tartu Riiklik Ülikool", nim. 7, s.-ü 601.

Eesti NSV Riiklik Ajaloo Keskarhiiv, f. 1771. Eesti Üliõpilaste Selts „Liheadus", nim. 1, s.-ü 1;
s.-ü 2;
s.-ü 11;
s.-ü 23;
s.-ü 49;
s.-ü 113.

Käsikirjalised materjalid

Мальтс, А.Э., Приложение к работе „Очерки истории Общества русских студентов при Дерптском-Юрьевском университете (1881-1918), Тарту, 1967.

Уйбо, А., Автобиография, Москва, 17. июня 1954 г.

Joakimov, V., Progressiivne üliõpilaskiikumine Tartus kodanliku diktatuuri aastail (1920-1940), diplomitöö, Tlt., 1959.

Labi, B. isiklikud materjalid.

Kirjandus

В.М., Дерптская группа марксистов 1894-1896 гг. и Шандер, „Пролетарская революция", 1923, N°14.

Эрингфон, Л., Из истории Тартуского университета в конце XIX и начале XX вв., „TRÜ Toimetised", Eesti NSV ajaloo küsimusi, II, Tlt., 1961.

Эрингсон, Л., Тартуский университет в период отступления первой русской революции (1906-07), „TRÜ Toimetised", Eesti NSV ajaloo küsimusi, IV, Tlt., 1965.

Эрингсон, Л., Тартуский университет в 1905 году, „TRÜ Toimetised, N°56, Tlt., 1957.

× × ×

Личный состав Императорского Юрьевского Университета, Юрьев, 1895-1904.

„Правительственный Вестник", 28. VIII 1905, N° 186.

Andresen, N., Anton Vaarandi sünnipäevaks, „Sirp ja Vasar", 1971, N° 37.

Arras, A., Mälestuskilde EÜS „Ühenduse" organiseerimise algpäevilt, Mälestuskilde EÜS-ist „Ühendus" 1906-1970, Uppsala, 1970.

„Edasi" (Tartu), 1919, N° 40.

Eesti Entsüklopeedia, VIII, Trt., 1937,

Eesti kirjanduse ajalugu, III, Tlu., 1969.

Eesti NSV ajalugu, II, Tlu., 1963.

Eesti NSV ajalugu, III, Tlu., 1971.

Eesti üliõpilaskond teelahkmel, „Vaba Maa", 1922, N° 164, N° 165.

Eesti üliõpilaste Seltside Vilistlaskogude Liidu kuuluvate vilistlaskogude liikmed detsembris 1936 a., Trt., 1937.

Eesti üliõpilaste Seltside Vilistlaskogude Liidu kuuluvate vilistlaskogude liikmed detsembris 1936 a., Trt., 1940.

Elango, Õ., Võitlus Tartu ülikooli seaduse ümber aastail 1919-1925, „T. R Ü Toimetised", Eesti NSV ajaloo küsimusi, VII, Trt., 1972.

Elango, Õ., Üliõpilasorganisatsioonide maailmavaatelisi otsinguid ja püüdlusi kodanliku Eesti päevil, „Looming", 1970, N° 9.

Eesti Üliõpilaste Selts „Ühendus" 1906-1931, Trt., 1931.
Eesti Üliõpilaste Seltsi „Ühenduse" avalik protest, „Sotsiaaldemokraat", 1917, N° 247.
Illison, L., Lühike, kuid rikas elu, „Edasi", 1973, N° 115.
„Isamaa", 1908, N° 252.
Issak, F., Tööde-aastes ülikoolis (1940a.), „Noorus", 1967, N° 6.
Jaakson, J., Mälestusi üliõpilasajast, EÜS „Ühendus" 1906-1931, Trt., 1931.
Jans, J., Kaks vooru üliõpilaskonnas, „Üliõpilasleht", 1925, N° 12.
Jans, J., Materjale EÜS „Ühenduse" ajaloost (1906-1926), „Üliõpilasleht", 1926, N° 11.
Joakimov, V., Progressiivsest üliõpilasliikumisest Tartus I Maailmasõja järgse revolutsioonilise kriisi aastail (1920 - 1925), „TRÜ Toimetised", Eesti NSV ajaloo küsimusi, II, Trt., 1961.
Johani, H., Uus kvaliteet eeldab sisemist tasandust, „Noorte Hääl", 1969, N° 250.
J. T., Skandaali ja naeru tähe all, „Vaba Sõna", 1916, N° 6.
Jõuram, V., Üliõpilaste Abi asutamine ja sisemine korraldus, „Üliõpilaste Leht", 1914, N° 1.
Kas teelahkmel või umbkotis, „Noor Tööline", 1922, N° 7/8.
Kiinal, V., Loone L. ja Soidra, J., Majandusliikumine mõtte põhijooni kodanlikus Eestis (1920-1940), Tln., 1968.

Kupp, A., Miks astusin „Ühendusse", ENÜS „Ühendus" 1906–1931, Trt., 1931.
Kuus, V., Rein Alasood meenutades, „Edasi", 1966, N° 104.
Kuidas eraldusepiiided mõjuksivad, „Postimees", 1907, N° 28.
Kodumaa ja tänapäev elu, „Noor Tööline", 1922, N° 12.
Kõpp, J., Kodumaa ülikool, Eesti üliõpilaste Seltsi album, VII, Trt., 1902.
Laarin, P., Eesti kommunistlikud noored Suures Isamaasõjas, Mõe komsomol, Tln., 1968.
Libbin, A., Eesti sotsiaaldemokratismi krahh, „Eesti Kommunist", 1970, N° 7.
Leonov, I., Tartu ülikooli kasvandik V. I. Deševa, üks nõukogude teenistuse organiseerijaid, Kõrgema kooli ajaloost Tartus, Trt., 1973.
Linde, B., Noor-Eesti ja meie üliõpilaskond, „Üliõpilaste Leht", 1915, N° 6.
Looring, A., A. H. Tammsaare üliõpilasaastad, „Looming", 1938, N° 1.
Luha, A., Okupatsiooniaegne saksa ülikool ja Tartu eesti üliõpilaskond, „Üliõpilasleht", 1932, N° 6.
Luha, A., Tartu üliõpilasseltsid enne Eesti iseseisvumist, Tartu üliõpilaskonna ajalugu, Trt., 1932.
Majandusteadus ja rahvamajandus, Tln., 1966.
Mark, H., Eesti üliõpilasseltside liit, „Akadeemia", 1937, N° 1.

Martna, M., Sotsialistlikust Internatsionaalist, „Vaba Sõna", 1915, N° 10/11.
Mugasto, H., Ühenduslaste ühinemisilmest, EÜS „Ühendus" 1906-1931, Trt., 1931.
Mäelo, B., Kilde „Ühendusest" ja ühenduslasist, Mälestuskilde EÜS-ist „Ühendus" 1906-1970, Uppsala, 1970.
Mäelo, B., Üliõpilaselust kaarskuulikumisest üliõpilaste keskel, „Üliõpilasleht", 1923, N° 10.
Mägiste, J., Üliõpilasseltsid peale Eesti iseseisvumist, Tartu üliõpilaskonna ajalugu, Trt., 1932, lk. 273.
Noort võitlejat T. Kumusi mälestades, „Edasi", 1962, N° 199.
Palvadre, A., Muutumad oludes, „Üliõpilasleht", 1931, N° 4.
Palvadre, A., Mälestusi EÜS „Ühendusi" algaastaist, „Üliõpilasleht", 1926, N° 11.
Palvadre, A., Mälestuskilde A. H. Tammsaarest, „Päevaleht", 1940, N° 61.
Palvadre, A., „Ühenduse" asutajaõpetajaga, EÜS „Ühendus" 1906-1931, Trt., 1931.
Puhvel, H., A. H. Tammsaare elu ja loomingu varasem periood (1878-1922), Tln., 1966.
Rahvakalender, 1941.
Revolutsiooni lipukandjad, II, Tln., 1972.
„Riigi Teataja", 1925, N° 122/123,
Saro, J. Kuidas mina sain „Ühenduse" liikmeks, EÜS „Ühendus" 1906-1931,

Saro, J., Paar jämedat sõna peenutseniste ajal, „Üliõpilasleht", 1931, N° 4.
Sepre, O., Kes vajab toetust, „Üliõpilasleht", 1923, N° 10.
Siilivask, K., Tartu üliõpilased 1917 a. ajaloolise sündmuste keerises, „Tartu Riiklik Ülikool", 1957, N° 27.
Siilivask, K., Veebruarist Oktoobrini (1917), Tln., 1972.
Sünisker, H., A. H. Tammsaare, Tln., 1962.
Soovime õune akadeemik Johan Vaabelile, „Õhtuleht", 1969, N° 198.
Soovime õune Leonhard Ilisonile, „Õhtuleht", 1971, N° 54.
Tammsaare, A. H., Noor-Eesti V, „Vaba Sõna," 1915, N° 7/8.
Tammsaare, A. H., Revideerimine, diplom, intelligents, üliõpilased, „Päevaleht", 1920, N° 15.
Tõnisson, J., Tartu Üliõpilaskond ja organisatsioonid, Üliõpilase käsiraamat, Trt., 1931.
„Töö" dipp", 1917, N° 1.
Vaabel, J., Üliõpilaskonna majanduslike ettevõtete teostamisest, „Üliõpilasleht", 1923, N° 3.
„Vaba Sõna", 1915, N° 6, N° 9, N° 12.
Vain, J., EüS „Ühendus". Tema osa ühiskondliku mõtte arenemisel Eestis, „Olion", 1931, N° 12.
Vain, J., „Ühendus" otsimisel ja loomisel, EüS „Ühendus" 1906-1931, Trt., 1931.
Valdes, A., Meie üliõpilaste elu ümberkorraldamisest, „Üliõpilasleht", 1931, N° 4.
Valdes, A., Kriisist eesti üliõpilaskonnas enne ilmasõda ja praegu; EüS „Ühendus" 1906-1931, Trt., 1931.

„Valgus", 1906, N° 126.
Võitlyja tõe ja õiguse eest, „Noorte Hääl", 1969, N° 25.
„Õhtuleht", 1973, N° 100.
„Üliõpilasleht", 1921, N° 1.
„Üliõpilasleht", 1923, N° 2.
„Üliõpilasleht", 1926, N° 11.
Üliõpilasorganisatsioonid, Eesti Vabariigi Tartu Ülikool 1919-1929, Trt., 1929.

Mälestused

Eliaser, R. mälestused (Tallinna linna Õigusnõunduskas juriskonsult)

Illison, L. " (personaalpensionär)

Johani, H. " (Tallinna Pedagoogilise Instituudi raamatukogunduse ja bibliograafia osakonna juhataja)

Kallas, V. " (personaalpensionär)

Kerge, A. " (Eesti Kirjastuses toimetaja)

Kruus, V. " (Eesti Raadios muusikaüleandmiste osakonnas toimetaja abi)

Labi, B. " + (ENSV RAKA-s vanem teaduslik töötaja)

Muru, J. " + (Tormas kirikuõpetaja)

Pinnipuu, E. " (pensionär)

Rükoja, H. " + (prof. Tartu Ülikoolis, pensionär).

Rängel, A. mälestused + (dots. Tartu Ülikoolis, pensionär)

Saro, H. (Hansu) " (Eesti Põllumajanduse Akadeemias dotsent)

Saro, H. (Henna) " + (ENE toimetuses põllumajanduse osakonnas)

Selge, A. " (personaalpensionär)

Lisa nr. 1

EÜS „Ühenduse" Liikmed 1939 a.

A. Tegevliikmed

1. Alberg, Evald, ver. oec.
2. Alasoo, Rein, jur.
3. Hubel, Paul, jur.
4. Illison, Aksel-Ilmar, jur.
5. Juhvelt, Hugo, jur.
6. Järviste, Arnold, jur., kirjatoimetaja
7. Jürgenson, Johanna, phil.
8. Kalmar, Erich, jur.
9. Kalmet, Stefanida, ver. oec.
10. Kalvi, August, ver. oec., abiesimees
11. Kam, Lembit, med.
12. Kommets, Aleksandes, med., laekur
13. Kompus, Aleksander, ver. oec.
14. Korsen, August, phil.
15. Kruus, Ilmar, phil.
16. Kütt, Arnold, ver. oec.
17. Laidsoo, Arvo, jur., vanamees
18. Animägi, Anton, jur.

19. Lips, Paul, jur.
20. Loit, Erich, jur.
21. Loosalu, Jakob, jur.
22. Lõhmus, Eua, jur.
23. Lüüs, Johan, jur.
24. Metslang, Lui, jur.
25. Mihkelson, Johannes, jur.
26. Olar, Sulev, jur.
27. Olm, Arnold, med.
28. Paas, Gerhard, theol.
29. Palm, Eduard, rer. oec.
30. Palm, Johannes, jur.
31. Pau, August, jur.
32. Finnipuu, Eduard, jur.
33. Põder, Eddel-Leonhard, jur.
34. Põllupüü, Johannes, jur.
35. Pärtelson, Agnia, math.
36. Reuning, Aleksander, jur.
37. Rüütel, Hendrik, jur.
38. Saar, Peeter, rer. oec.
39. Saarmets, Richard, theol., abikirjatoimetaja
40. Saro, Hans, rer. for.
41. Selli, Erich, jur.
42. Sirk, Rudolf, rer. oec.
43. Strazd, Sergei, jur., abikirjatoimetaja
44. Summaa, Ulrich, pharm.
45. Tammemägi, Voldemar, med., esimees
46. Tehve, Villem, rer. oec.

47. Tepp, Heino, theol.
48. Tiivel, Karl, theol.
49. Toom, Adalbert, med. vet.
50. Uibo, Arkadi, med.
51. Vahmann, Oskar, jur.
52. Vain, Jaan, jur.
53. Vakker, Karin, rer. oec.

B. Liht- ja noorliikmed.

1. Gross, Juhan, rer. oec.
2. Hallop, Leonhard, rer. oec.
3. Illison, Leonhard, jur.
4. Jaks, Ilo, jur.
5. Kolk, Erich, theol.
6. Lumet, Huko, phil.
7. Maasik, August, jur.
8. Nukk, Henn, jur.
9. Orav, Alfred, jur.
10. Puus, Aleksander, rer. oec.
11. Ulmas, Arnold, jur.
12. Olle, Juho, jur.

C. Üliõpilasvilistlased*

1. Alberg, Emil, jur.
2. Feldmann, Johannes, phil.
3. Kask, Georg, jur.
4. Kena, August, jur.
5. Kerge, Agnes, phil.
6. Kivi, Johannes, jur.
7. Kippel, Eun, theol.
8. Körts, Otto, jur.
9. Käspen, Ida, med.
10. Mandre, Villem, jur.
11. Melso, Theodor, jur.
12. Palover, Nikolai, ing.
13. Peltser, Johannes, jur.
14. Poolakene, Eduard, jur.
15. Põinu, August, math.
16. Saar, Valfried, jur.
17. Saro, Henn, agr.
18. Saulin, Voldemar, med.
19. Sorgsepp, Eduard, phil.
20. Tamm, Johan, med.
21. Türk, Theodor, rer. oec.
22. Vaher, Haldur-Harivald, jur.

---

* üliõpilasvilistlane – ülikooli lõpetamata ehk lahkunud või ajutiselt õpingud katkestanud üliõpilaseltsiliige.

D. Vilistlased

1. Allikas, Augustin, jur.
2. Allikmäe, August, jur.
3. Anras, August, med. vet.
4. Ast, Alma, med.
5. Blatt-Huik, Maria, jur.
6. Edun, Karl, med. vet.
7. Eliaser, Rein (jun.), jur.
8. Eliaser, Rein (sen.), jur.
9. Enno, Mihkel, jur.
10. Fridolin, Eugen, jur.
11. Hiiop, Peeter, math.
12. Hiob, Konstantin, jur.
13. Huik, Ferdinand, jur.
14. Huik-Kõrts, Lydia, rer. oec.
15. Ilure, Riho, jur.
16. Indus, Konstantin, jur.
17. Jaakson, Jüri, jur.
18. Jaanhold, Hans, jur.
19. Jans, Johan, jur.
20. Jansen, August.
21. Jansam, Villem, jur.
22. Jõgi, Robert, jur.
23. Jänes, Bernhard, jur.
24. Karb, Karl, jur.
25. Karolin, Juliana, jur.

26. Kaur, Helmi, ter. oec.
27. Kaur, Karl, med.
28. Kaur, Paul, math.
29. Klesment, Johannes, jur.
30. Koemets, Juhan, hist.
31. Koemets, Rein, jur.
32. Kraav, Jaan, hist.
33. Krupp, Arnold, jur.
34. Krunse, Nikolai, jur.
35. Kull, Leonhard, jur.
36. Kunsik, Juhan, jur.
37. Kõivumägi, Julius, jur.
38. Körb, Gerhard, jur.
39. Käspen-Ehin, Alice, phil.
40. Käspen, Richard, jur.
41. Laante, Vladimir, med. vet.
42. Labi, Benita, hist.
43. Laos, August, jur.
44. Liibusk, Johannes, jur.
45. Looring, Aleksander, jur.
46. Loorits, Oskar, phil.
47. Luik, Valter, jur.
48. Luts, Karl, chem.
49. Lüüs, Lembit, jur.
50. Maasik, August, jur.
51. Madar, Karl, jur.
52. Maimik, Viktor, ter. oec.
53. Mandel, Aurelius, jur.

54. Mander, Oskar, jur.
55. Mardi, Johannes, jur.
56. Martna, Hans, jur.
57. Meissaar, Jaan, med.
58. Moks, Jaan, jur.
59. Mugasto-Johani, Helene, phil.
60. Muhel, Mait, jur.
61. Muld, Valli, rer. oec.
62. Mullaveer, Alfred, jur.
63. Mäelo, Bernhard, rer. oec.
64. Ministaja, Augustin, jur.
65. Naaris, Peeter, med.
66. Oina, Paal, jur.
67. Ojamaa, Lii, jur.
68. Ostra-Oinas, Alma, jur.
69. Palvadre, Anton, jur.
70. Parmakson, Paul, med.
71. Pedoste, Viktor, jur.
72. Peterson, Paul, jur.
73. Pikkat-Mägi, Sinaida, math.
74. Pinuli, Elmar, jur.
75. Puhk, Joakim, rer. oec.
76. Pöllmaas, Jaan, med. vet.
77. Päntelpoeg, Hugo, jur.
78. Püümets, Mait, med.
79. Ramm, Johannes, jur.
80. Randsepp, Samuel, med.
81. Rebane, Ilmar, jur.
82. Reeben, August, rer. nat.

83. Rei, August, jur.
84. Reimann, Arnold, med.
85. Riisna, Eduard, jur.
86. Rost, Aleksander, jur.
87. Rõžov, Valentin, jur.
88. Rängel, Aleksander, med. vet.
89. Sapas, Leonida, pharm.
90. Saro, Jaan, math.
91. Saro, Juuli, phil.,
92. Sass, Jaan, jur.
93. Selge, Alma, phil.
94. Sonin, Elmar, jur.
95. Sonin, Johannes, jur.
96. Streimann, Eduard, jur.
97. Sutt, Juhan, jur.
98. Söber, Hans, med.
99. Sõmms, Eau, jur.
100. Tragepera, Karl, med. vet.
101. Tammemägi, Reinhold, rer. oec.
102. Tamm, Hendrik, rer. oec.
103. Tihve, Emil, jur.
104. Toomingas, Karl, med.
105. Topro, Aleksander, jur.
106. Vaabel, Juhan, jur.
107. Vain, Jaan, jur.
108. Valdes, Albert, med.
109. Valdmann, Johannes, med.
110. Vanda, Aleksander, ing. electr.
111. Veiperi, Oskar, med. vet.

112. Vellisto, Arvo, jur.
113. Viilup, Aleksander, jur.
114. Viilup, Paul, jur.
115. Viinapuu, Hans, med.
116. Volmer, Udo, jur.
117., Välbe, Mihkel, hist.

Lisa nr. 2

„Ühenduslased pildis"

„JAAKSONLASED" JA NENDE SÕBRAD

*Esim. rida (vasemalt): **Evald Dolf, Richard Aavakivi, Joh. Leopold Jürgens,** J. Zernask, Verdi Oja, Otto K. Münther. Teine rida: Fr. Taubel, Jaan Sarv, Mihkel Aavik, Andres Alver, Roman Jürgens, Mihkel Martna, Ivan Häuser, K. Leits. Kolmas rida: Gottlieb Ast, Heinrich Küle, Julius Eduard Sõrmus*

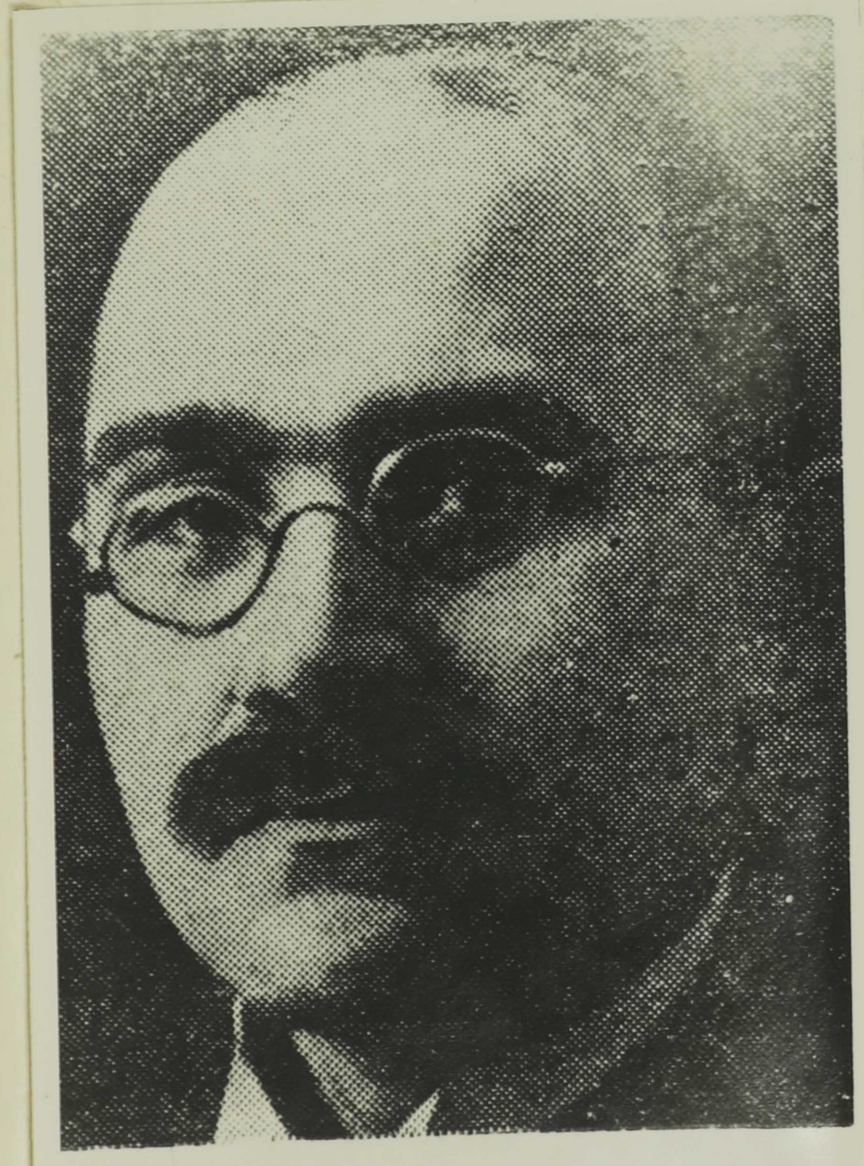

Rein Eliaser.

Jaan Sarv.

„Ühenduse" aastapäev 1915 a.

I rida (vasakult) J. Jans, J. Vilms, J. Vilms, E. Gross, R. Rägo, R. Jaska.
II rida: K. Taagepera, H. Madisson, V. Unk, M. Saarepera, J. Jannsson, K. Koch, K. Toomingas, J. Mattson, P. Tammaksoo
III rida: M. Soots, R. Reets, H. Rikoja, P. Kogerman, K. Kogerman, A. Reeben, A. Simmo, V. Laante, A. Lüsi

Anton Hansen-Tammsaare.

Albert Valdes.

Aastapäev 1922/23

I rida: (vasakult) M. Rikko, J. Mardi, R. Müller, L. Tork, A. Kaur.
II rida: A. Rloadre, H. Viinapuu, J. Jans, R. Koemets, A. Reeben, R. Jaska, J. Sapas III rida: N. Kruuse, Jürmann, R. Eliaser, S. Jans, S. Toomingas, A. Päss, J. Koemets, J. Satt, E. Müller, O. Künnapuu.
IV rida: K. Toomingas, O. Veeper, K. Linkvist, D. Uiga, A. Rängel, E. Sakkeus, J. Sonin, J. Loosalu, O. Kallas, O. Sepre

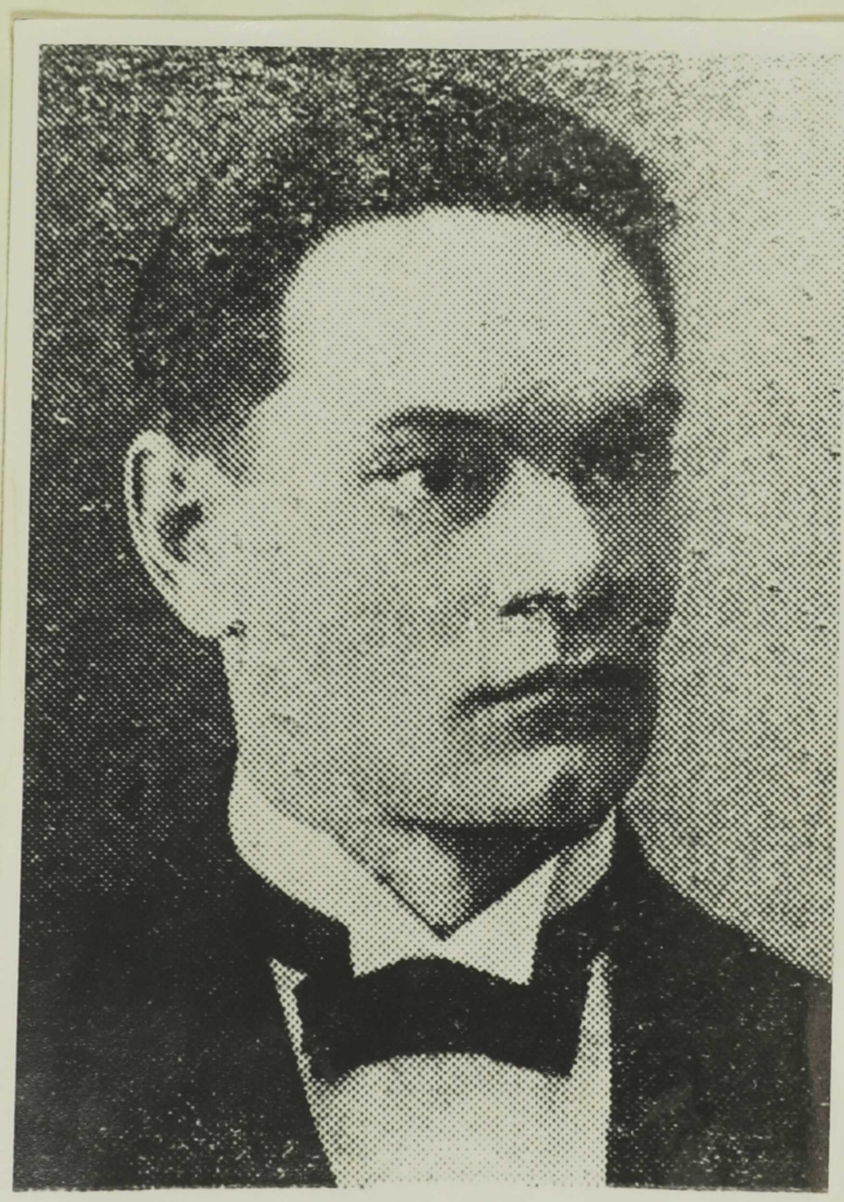

Aleksander Rängel.

Aleksander Renning.

Aastapäev 1926.

I rida (vasakult): J. Lübusk, Aidas, H. Muhel, R. Müller, E. Anderpuu, H. Leyntman, A. Johanson, II rida: H. Jürman, K. Edur, R. Kaemets, J. Jaus, J. Jaakson, A. Talvadre, K. Sõber, A. Reuben, T. Naaris III rida: S. Raudsepp, O. Veeper, S. Soodla, H. Johani, E. Kurlents, N. Krumse, J. Põllumaas, R. Jaskon, L. Mauer, J. Einer, H. Ahas, J. Sapas, A. Vellisto, M. Enno IV rida: M. Martinson, H. Vünapuu, B. Mäelo, V. Tigane, V. Jauram, A. Päss-Vünapuu, B. Lambert, L. Tork, T. Tammakson, A. Ast, A. Sorgsepp, A. Reiman V rida: H. Pärtelpoeg, E. Ohtla, J. Valdman, J. Sonin, J. Ramm, A. Rängel, K. Toomingas, E. Sorgsepp, A. Krahe.

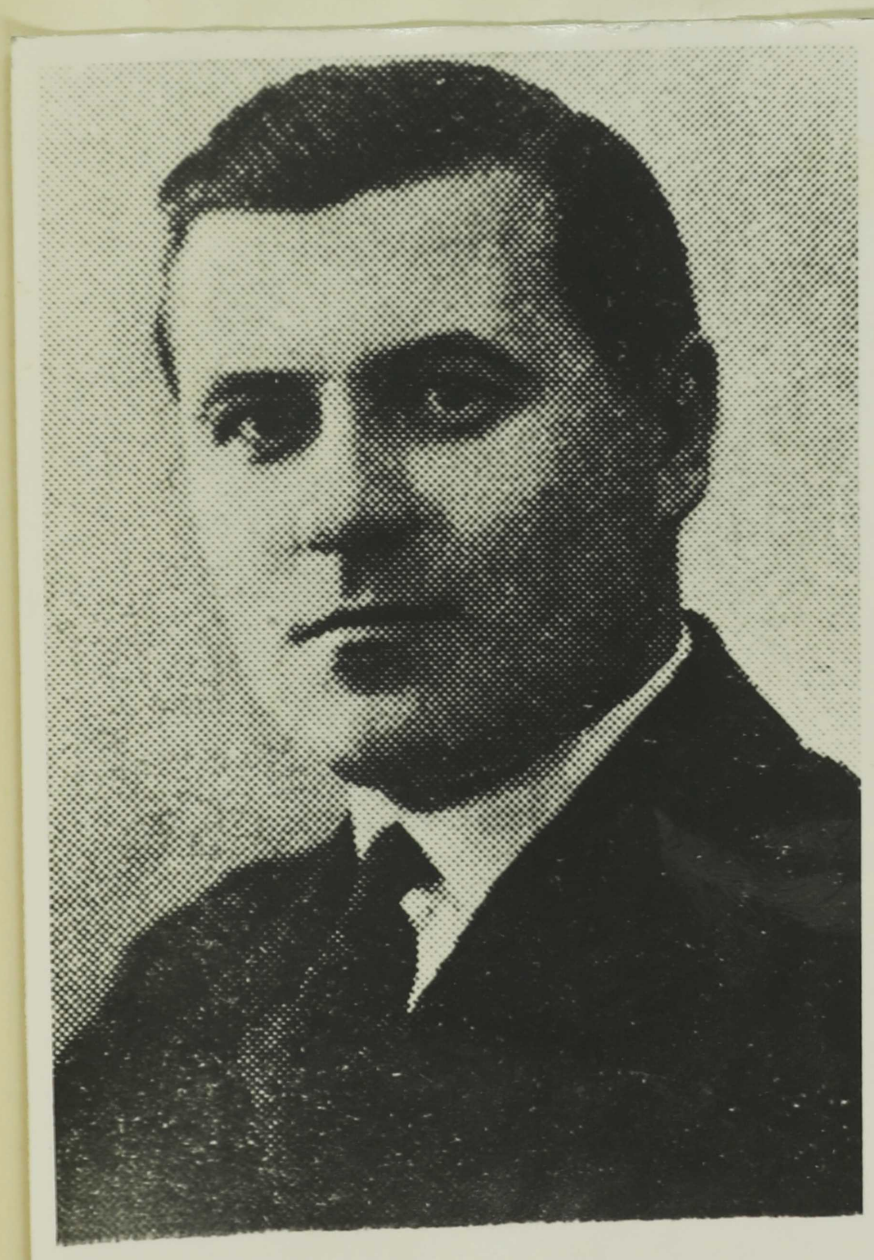

Juhan Vaabel.

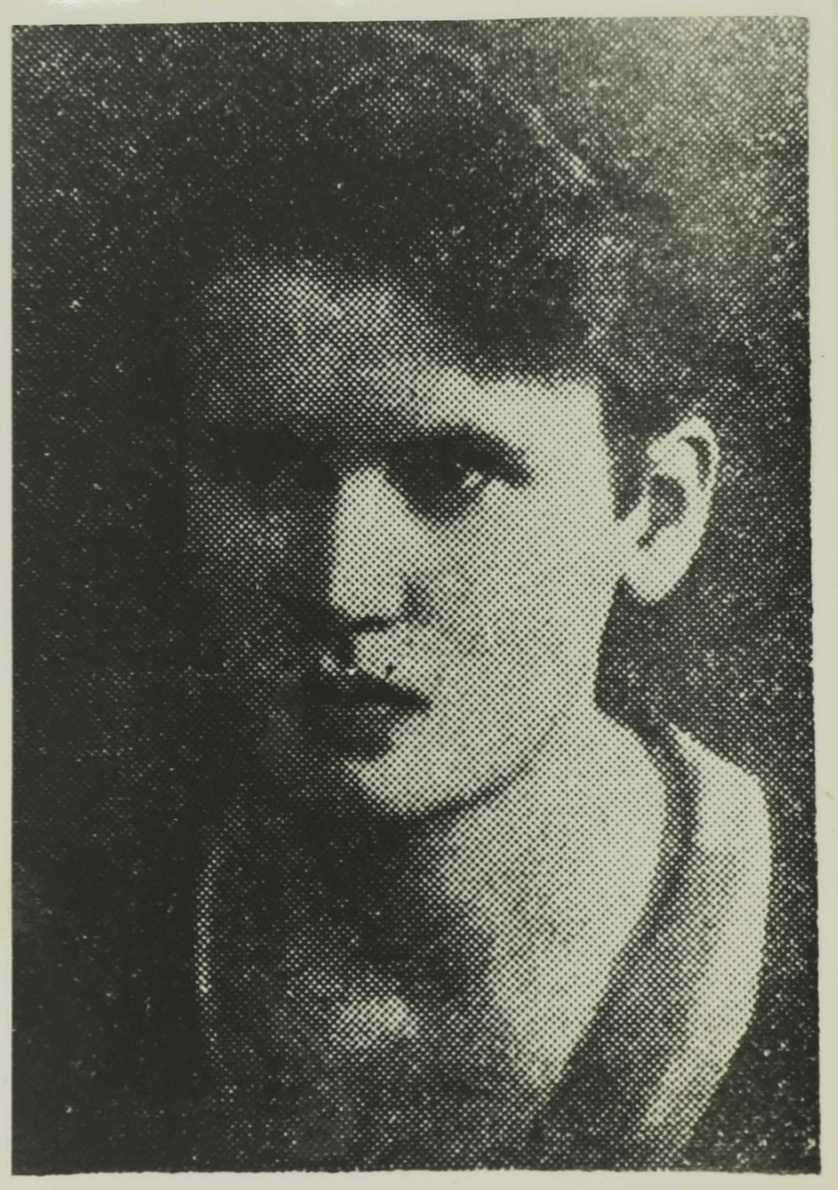

Helene Mugasto.

E. Ü. S. „Ühenduse" vilistlasi ja liikmeid seltsi 25-ndal aastapäeval

E Üs „Ühenduse" vilistlasi ja liikmeid seltsi aastapäeval 1937 a.

Üliõpilaste Karskusühenduse juhatus
1937a.

I rida: (vasakult) A. Sellep, F. Oolup, N. Saro.
II rida: A. Uibo, E. Langaste, O. Kink, P. Vihalem.

Eesti Üliõpilasseltside Liidu juhatus
ja nõukogu 1938a.

I rida (vasakult) 2. A. Looring (ühenduse liikmed märgitud)
II rida 2. A. Kompus, 3. A. Uibo
III rida 11. A. Kaidsoo

SISUKORD

Sissejuhatus lk. 2

I peatükk „Eesti Üliõpilaste Seltsi „Ühendus" asutamine" lk. 5

II peatükk „Eesti Üliõpilaste Seltsi „Ühendus" tegevus aastail 1907-1917" lk. 24.

III peatükk „Eesti Üliõpilaste Selts „Ühendus" kodanliku diktatuuri perioodil" lk. 60

1. Eesti Üliõpilaste Selts „Ühendus" 1920-ndail aastail. lk. 65

2. Eesti Üliõpilaste Selts „Ühendus" 1930-ndail aastail. lk. 86

IV peatükk „Ühenduslased nõukogude võimu taastamisel Eestis." lk. 106

Kokkuvõte lk. 117

Резюме lk. 120

Kasutatud kirjandus lk. 124

Lisa nr. 1. „Ühenduse" liikmed 1939a." lk. 133

Lisa nr. 2. Ühenduslased pildis. lk. 142